

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЋ

РОССИЙСКОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО (РИО)

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КОМУНИКАЦИЈУ БЕЛГОРОДСКОГ
ДРЖАВНОГ ТЕХНОЛОШКОГ УНИВЕРЗИТЕТА „В. Г. ШУХОВ”

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић, Архив Војводине

Рецензенти
Др Борис Братина
Др Петар Бојанић
Др Мирослав Ивановић

© Архив Војводине, 2025.

© Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 2025.

© Российское историческое общество (РИО), 2025.

© Институт за српски језик и комуникацију Белгородског државног технолошког универзитета „В. Г. Шухов”, 2025.

НИКОЛАЈ ВЛАДИМИРОВИЧ
СТАНКЈЕВИЧ

ЕПИСТОЛЕ

РОССИЙСКОЕ
ИСТОРИЧЕСКОЕ
ОБЩЕСТВО

Нови Сад – Лепосавић – Москва – Белгород
2025.

НЕОБИЧНА ПИСМА

Уводне напомене
о епистоларној личности
Николаја Станкјевича

*On ne peut pas savoir tout,
il faut se contenter de comprendre*
George Sand

*...Иль просто будет добрый малый,
Как вы да я, как целый свет?*
Евгений Онегин, А.Пушкин

*Јесте ли читали преписку Станкјевича?
Боже мој!
Какво је то задовољство и лепота!*

Лав Толстој,
одушевљено, публицисти Б. Н. Чичерину
у августу 1858. године.

Поводом 185 година од смрти Николаја Станкјевича (9. октобар 1813, Русија Острогоск – 7. август 1840, Краљевина Сардинија, Нови Лигуре) представљамо једно од најдрагоценијих сведочанстава историјског памћења – 85 његових писама. У сваком од ових писама одражавају се особености једне изузетне личности, једног мислиоца отвореног према животу, емпатичног трагаоца у процесима сазнајних сусрета и моралних раскршћа, човека који је са жаром волео пријатељски разговор и који је истовремено умео да буде и саговорник и проницљив посматрач бурног јавног живота прве половине XIX века.

Потекао из пера човека који је тежио да живи и мисли искрено и одговорно, језик ових писама је једноставан, чак и без претензије на стилску изузетност. Овакав израз, неоптерећен уметничком обрадом, природан и спонтан, скоро да обесхрабрује читаоца питањем, *зашто и на који начин читати оваква писма?*

За читање ових писама не постоје унапред задате инструкције. Историја се побринула да управо она остану практично једини заокружени корпус докумената који сведочи о Н. Станкјевичу, и да им се диве го-

тово сви велики руски мислиоци XIX века. На питање *ко говори, ко пише* имамо, у суштини, таутолошки одговор - сам аутор ових писама. Најбољи сапутници у читању су, разуме се, они који су их читали раније, а међу њима најпажљивији, Станкјевичев савременик Павел Аненков, који му је, можда више од било кога другог, био сличан по свом карактеру *несебичног сувишног човека*¹, духовитог, аналитичног и добронамерног.

Скрупулозни биограф А. С. Пушкина, који је систематски прикупљао и објављивао грађу о животу и делу тог великог песника, дугогодишњи пријатељ Ивана Тургењева, аутор мајсторских портрета Висариона Бјелинског, Александра Херцена, Николаја Гогоља и других, хроничар западњака и словенофила, Аненков је седамнаест година после Станкјевичеве смрти, дакле, 1857. године, у *Руском гласнику* (рус. Русский вестник) објавио *Биографију Н. В. Станкјевича*². Управо је он сакупио и објавио Станкјевичева писма. Као биограф и коментатор, сједињени у једној личности, Аненков није одступао од докумената, нити је написао једну реченицу коју писма не би на овај или онај начин потврђивала. Његово искуство читања епистоларне грађе представља виртуозну реконструкцију личности која се крије у језику Николаја Станкјевича, човека који можда није био апсолутни *владар мисли*, али је постајао изузетно привлачан готово свакоме ко би га упознао и ступио с њим у преписку, што Аненков убедљиво и показује.

¹ Шнейдер К. И. «Лишний человек» П. В. Анненков // Вестник Пермского университета. Сер. История. 2014. 1 (24). С.

² Николай Владимирович Станкевич : Переписка его и биограф, напис. П.В. Анненковым. - Москва: тип. Каткова и К°, 1857. -[4], 238, 395 с., 1 л. портр. ; 22.

У самој епистоларној форми, у доба Станкјевича, није било ничег нарочито отменог, напротив, она је тада представљала уобичајен, свакодневни и практични облик комуникације. Писма су продужавала, започињала, или завршавала обичну преписку, поводом најразличитијих животних и свакодневних питања и достављала су се у року од неколико сати или дана. Пошта је функционисала брзином која је тешко замислива у данашње време, када и најбржа не-електронска достава захтева посебан напор и од пошиљаоца и од примаоца. Понекад, прилагођавајући се новим околностима, преписка би попримала облик посебног књижевног жанра, старинског, свечаног. Ипак, Павел Аненков застаје пред, наизглед, обичним писмима Николаја Станкјевича и продире у њихово *смислено расположење*, а то, међутим, није нимало обично, штавише, показује се посебно тешким за савременог читаоца, навиклог да прати процес читања објективизацијом значења, њиховим декодирањем као извесних семиотичких шифара информативних вредности. У случају Станкјевичевих писама, такав приступ скоро је немогућ.

Судећи по свему, Станкјевичева писма не преносе информације у ужем смислу речи, већ пре *обузимају и заносе* извесним, по својој природи, недовршеним личним знањем. Она подразумевају спонтано уживљавање у језичку личност њиховог аутора, што за становника нашег доба и *друштва умора* (како га назива Вуунг-Чул Хан) представља комуникативни ексцес. Епистоларна епоха, која је подразумевала постојање посебне културе одговарања на писма, у великој мери је за нама. Спо-

ро читање, *close reading*, без којег није могуће читати Станкјевича, данас се пре сматра нечим страшним и сувишним. Како, дакле, читати писма или уводну епистоларну биографију-реконструкцију, у садашњој епохи менаџмента времена, општег замора од говора, у епохи што краћих порука које морају бити јасне, информативне и интонационо сажете, тако да не одвлаче пажњу од *важнијих* ствари за које, како се чини, опет стално недостаје времена?

Чак и обичан разговор данас делује као оптерећење. Изненадни, или недоговорени телефонски позив, или ненајављена посета, разговор ради самог разговора, све то постаје прилично неприкладно у *друштву умора*. Ко ће још да чита писма!? Зашто би друштву, које је уморно од комуникације и жели да се ослободи сопственог језичког замора, била потребна туђа, семиотички удаљена писма, читава чак преписка?

У настојању да се препознају *смислена расположења*, емоционално-значењски тонови и интонационе структуре привлачне језичке личности Николаја Станкјевича, немогуће је, наравно, заобићи сама писма, али ипак, сасвим је оправдано започети одређеним околностима из живота овог специфичног човека.

У руској Белгородској области, која је некада била историјско место сусрета српске и руске културе, у селу Мухоудеровка налази се посебан књижевни музеј који чува и обнавља породичну историју Николаја Станкјевича. Генеалошко памћење о српском пореклу породице Станкјевич и даље захтева темељно истраживање. Познато је тек толико да је ова српска породица, постепено се русификујући, стекла и руско племство,

притом задржавајући дубинске црту српског карактера које су, у споју са руским, чиниле да се она снажно истиче у оквиру руског друштвеног живота.

Највише је познато о животу ове породице у XIX веку, а о њеним члановима, дружељубивим, умним, страсним, понекад и заносним људима на породичном имању Станкјевича кружиле су бројне легенде. Задатак је будућих историчара да те породичне легенде разјасне и реконструишу српско родословље Станкјевича. Ипак, слава ове породице нераскидиво је везана управо за Н. В. Станкјевича, који је постао један од најплеменитијих и најсензитивнијих руских умова свога времена.

Његово породично имање, кућа у којој је живео, гробље на којем је сахрањен и липова алеја уз саму кућу били су знатно оштећени током турбулентног XX века и тек су недавно почели да се обнављају. Ипак, слава Станкјевича, чини се, никада није престајала. Он је био један од покретача оне искрене и разумевајуће традиције руске мисли којој су припадали К. С. Аксаков, М. А. Бакуњин, В. Г. Бјелински, Н. А. Некрасов, Ј. П. Полонски, А. А. Фет, а касније и В. Ф. Одојевски, А. А. Григорјев, Ф. М. Достојевски, Н. Н. Страхов, Л. Н. Толстој и многи други.

Слава Н. В. Станкјевича, то је слава увек присутног саговорника, племенитог учесника живих и стваралачких разговора о судбинама светске и руске историје, философије, поезије и о свим оним истинама природно јасне комуникације које чине срце сваког истинског живота.

Те зиме 1831–1832. године у Москви је настао

кружок Станкјевичевих сабеседника, у којем су се, према дневничком запису К. С. Аксакова, окупљали најбољи студенти...То су били све млади људи, још у првом раздобљу своје младости. Неки од њих нису још нису ни имали право да себе назову младићима. Другарство, заједнички интереси и узајамна привлачност повезивали су десетак студената. Да је неко завирио увече у ниске, мале собе испуњене дуванским димом, видео би живописну и разноврсну слику, у диму су одјекивали клавири, чуло се певање, разлегали су се снажни гласови, а млада, ведра лица могла су се видети на све стране, за клавиром је седео младић лепог изгледа, а тамна, готово црна коса спуштала му се низ слепоочнице, док му је лепи, живи и паметни поглед оживљавао лице. (Рукописно одељење Института руске књижевности, Пушкински дом РАН, ф. 3, оп. 7, д. бр. 29, л. 1).

Кружок је окупљао младе интелектуалце који су се слободно састајали и разговарали о најразличитијим темама. За многе од њих савремени живот је био пун новина, инспирисали су их Фридрих Шилер, Вилхелм Фридрих Хегел, Јохан Волфганг Гете, Фридрих Јозеф Шелинг, светска историја, руска поезија и руска историја. Кружок је трајао дуго, а најинтензивније је деловао између 1833. и 1837. године, све до Станкјевичевог невољног одласка у иностранство. Кружок се састајао и даље, у периоду 1838–1839, све док га није напустио В. Г. Бјелински. Из дијалошког језгра овог кружока, заправо, изникло је најбоље што је красило руску књижевност у том раздобљу. Кружок је непоновљивим емоционалним расположењима и атмосфером умних узлета, прожимао писце различитих усмерења и животних околности.

Л. Н. Толстој, који је једне ноћи у даху прочитао преписку Н. В. Станкјевича, дирнут његовом, и трезвеношћу и срдачношћу његових саговорника, од којих су многи припадали управо овом кружоку, заплакао је. Признао је, тада...*Никада никога нисам тако волео као овог човека.* Слично томе, готово бисмо могли чути да кажу и П. В. Аненков, његов биограф и издавач његове преписке, И. С. Тургењев, А. И. Херцен, Т. Н. Грановски, П. Ј. Чадајев, М. С. Шчепкин... Да су живот Николаја Станкјевича и његовог кружока потрајали дуже, можда би и наша интелектуална историја била другачија.

Тај и толики нотабилитет Станкјевича ни из далека не значи да су дијаложке околности живота његове личности истражене, те је стога прикладно да се сведочанства о њему распореде у одређени историјски низ, као појединачне, фрагментарне смисаоне тачке гледишта на сусрете с њим и његовим писмима.

Јануарије Михајлович Неверов (18/30. август 1810, Верјакуши, Ардатовски округ, Нижегородска губернија – 24. мај / 5. јун 1893, Санкт Петербург), руски педагог и књижевник, мемоариста, један од најближих пријатеља Н. В. Станкјевича. У рукописној белешци он је записао... *Не само ми, пријатељи Станкјевича, већ два или три нараштаја студената Московског универзитета наслућивали су у њему неку нову снагу, нови покретач науке, и чекали су да се он изрази.* (Државни историјски музеј, фонд 372, д. бр. 22, л. 28).

Висарион Григоријевич Бјелински (30. мај / 11. јун 1811, Свеаборг, Велико кнежевство Финска – 26. мај / 7. јун 1848, Санкт Петербург) — руски књижевни критичар, теоретичар и публициста, писао је... *Размис-*

ли само ко је био свако од нас пре сусрета са Станкјевичем?... Имали смо среће. (Писмо В. П. Боткину од 5. септембра 1840). И даље...Никада и никоме није наметао свој ауторитет, а ипак је увек и за све био ауторитет, јер су сви, и добровољно и нехотице, осећали надмоћност његове природе над сопственом.

Иван Сергејевич Тургењев (28. октобар / 9. новембар 1818, Орјол, Русија – 22. август / 3. септембар 1883, Буживал, Француска) био је писац, песник, публициста, драматург, прозни аутор и преводилац. Такође, дописни члан Петроградске академије наука у одељењу за руски језик и књижевност, почасни доктор Оксфордског универзитета и почасни члан Московског универзитета. Један од класика руске књижевности, најпознатији је по својим књижевно-уметничким истраживањима *новог човека*, као и по популаризацији термина *нихилиста* и других идеја. Написао је, у лето 1856. године своја сећања на Н. В. Станкјевича...

Са Станкјевичем ме је у Берлину упознао Грановски, крајем 1838. године. До тада сам о њему мало чуо. Сећам се да сам, када је Грановски поменуо Станкјевичев долазак у Берлин, упитао да ли је то онај 'стишоклепац' Станкјевич, а Грановски се, смејући се, сложио да ми га тако и представи као 'стишоклпеца'...

Током зиме сам се прилично често виђао са Станкјевичем,

али се не сећам да смо заједно ишли на предавања, он је похађао 'privatissima' код Вердера, а на Универзитет није ишао. Станкјевич ме није нарочито волео, био је много ближи са Грановским и Неверовим. Врло брзо сам, ипак, осетио према њему поштовање и нешто налик на бојазан, која је, усталом, проистицала не из његовог односа према мени, односа који је, као и према свима, био веома љубазан, него из унутрашњег осећаја сопствене недостојности и неискрености...

Станкјевич је много излазио и често посећивао позориште, нарочито немачку оперу... У његовом карактеру било је доста ведрине, и волео је да се смеје...

Касније сам га поново срео почетком 1840. године у Италији, у Риму. Његово здравље се знатно погоршало, глас му је добио неку болесну храпавост, а сув кашаљ му је често отежавао говор. У Риму сам се с њим зближио много више него у Берлину, виђали смо се свакога дана, и он је према мени осетио наклоност...

У Риму се тада налазила руска породица Ховрин, код које смо Станкјевич, ја и још један Рус и А. П. Јефремов, свакодневно одлазили. Заједно смо обилазили околину Рима, разгледали споменике и старине. Станкјевич није заостајао ни корак за нама, иако се често осећао лоше, али дух му никада није клонуо, и све што је говорио о античком свету, сликарству, вајарству и још много тога, било је прожето узвишеном истином и неком свежином лепоте и младости...

Сећам се, једном смо заједно ишли код Ховринових и разговарали о Пушкину, кога је он страствено волео, као и Гогоља. Почео је тихим гласом да рецитије песму... 'Опет се облаци надвише нада мном'... Наиме, Ховринови су живели врло високо, на четвртном спрату. Пењући се уз степенице, Станкјевич је наставио да рецитије, а онда се изненада зау-

ставио, закашљао и принео марамицу на усне, а на њој се појавила крв... Ухватила ме језа, а он се само насмешио и довршио песму до краја. Повремено би га, ипак, обузео страх, као неко предосећање блиске смрти...

Једном приликом, увече се враћајући отвореном кочијом из Албана, пролазили смо тачно под високом рушевином обраслој бршљаном, и мени је, не знам зашто, одједном пало на памет да наглас узвикнем *'Divus Caius Julius Caesar!'* што је прилично одјекнуло. Станкјевич, који је до тог тренутка био веома разговорљив и весео, изненада је побледео, утихнуо и после кратке паузе рекао, с неким чудним изразом лица... 'Зашто сте то урадили?'Наиме, у то време у Риму су се непрестано догађала убиства, готово свакога дана по једно. Говорило се чак да убице упадају у станове странаца. Станкјевич се силно уплашио, наредио је да се на његовим вратима поставе гвоздене шарке, и ноћу би се забарикадирао...

Једном сам га упитао шта би учинио када би ноћу, отворивши очи, изненада видео неког непознатог човека како претура по његовој соби.... 'Шта бих урадио?... одговарао је Станкјевич...' Најнежнијим гласом, тако да му ни на памет не падне да бих могао да се браним, рекао бих му, *'Carissimo signor ladrone!'* ...у том тренутку Станкјевич би гласу додавао најмолећивији могући израз... *'Carissimo signore! Prendete tutto ciò che volete – ma lasciate mi la vita! – per carità!'* Дражајши господине разбојнице! Дражајши господине! Узмите све што желите, само ми оставите живот! Будите милостиви!

Станкјевич је био способан да у трену направи комичну сцену. Сећам се, једном су му донели шест пари панталона, а ниједне му нису одговарале, и он је одједном, онако у доњем рубљу, почео да игра по соби притом правећи веселе гримасе, и

то све, само три месеца пре његове смрти. Понекад се смејао до суза! Никада нећу заборавити како се једном грохотом смејао прочитавши у 'Тарасу Буљби' да је Јеврејин, скинувши горњу одећу, изненада постао налик на пиле...

И у исто време, било је немогуће речима описати какав је он изазивао осећај поштовања, готово страхопоштовања. Шевирјов се тада налазио у Риму, ласкао је Станкјевичу готово претерано и подилазио му, иако се према свима другима, по обичају, опходило са непоколебљивом самоувереношћу.

Станкјевич ме је неколико пута прилично оштро прекорио, што у Берлину није чинио, штавише, тамо ме се помало клонио. Једном, у катакомбама, пролазећи поред малих ниша у којима су се и данас сачували остаци подземних хришћанских богослужења из првих векова хришћанства, узвикнуо сам... 'То су била слепа оруђа провиђења!' а Станкјевич је прилично строго приметиио... 'Слепих оруђа у историји нема, као што их и нема нигде'...

Други пут, испред мермерне статуе Свете Мученице Кикилије, изговорио сам стихове Жуковског... 'И прелести јављењем по привичке, љубуется, как встарь, душа моя' а Станкјевич је прокоментарисао да је лоше када неко из навике ужива у лепоти, поготово у тако младим годинама...

У то време у Риму је живео извесни Брикчински, Пољак, пријатељ Листа и изванредан пијаниста, који је умррао од туберкулозе. Станкјевич га је веома волео. Брикчински је имао врло упечатљиво, енергично и интелигентно лице, и знао је да је његова болест безнадежна, а ми смо сви знали да је и Станкјевичева болест исто тако безнадежна. Већ дуго је Станкјевич волео Дјакову, чију сестру замало није оженио, и како се причало, када су се непосредно пред његову смрт поново састали, био је неизрециво срећан. Ми смо знали за ту његову

љубав, али смо поштовали његову тајну....

Станкјевич је тако снажно утицао на друге управо зато што није мислио на себе, већ се искрено интересовао за сваког човека, и као да тога није ни био свестан, увлачио га за собом у област Идеала. Нико није умео тако племенито и лепо да расправља као он. У њему није било ни трага фразе, чак ни Л.Н. Толстој не би је нашао...

Он је први дао Шуши (тако су звали старију ћерку Ховринових) да чита Шилера и свирао је с њом у четири руке на клавиру. Недуго пре смрти написао ми је прилично дуго писмо... Умро је, као што је познато, у Новари, заједно с Јефремовим и Дјаковом путовао је у Северну Италију, на обале језера Lago di Como...

Станкјевич је био више него средњег раста, врло лепо грађен, по његовом стасу није се могло ни наслутити да је подложен туберкулози. Имао је прелепу црну косу, благо заобљено чело, мале смеђе очи, поглед му је био веома благ и весео. Нос му је био танак, с благом грбом, леп и с покретним ноздрвама, усне такође прилично танке, с оштро означеним угловима, кад би се насмешио, оне су се благо кривиле, али веома пријатно, уопште, његов осмех био је изузетно срдачан и добродушан, иако и помало тек ироничан. Руке су му биле прилично велике, жилаве и чворновате, као код старца, у целокупном његовом држању, у покретима, било је нечег грациозног и несвесне грациозности, као да је био царски син који никада није знао за своје порекло. Одевао се једноставно, обично је носио штап. Никада га нисам чуо да се жали на своје здравље, о својој болести говорио је искључиво у шали, никада није малодушно клонуо...

Када сам обликовао лик Донорског у 'Рудину', Станкјевичев лик ми је лебдео пред очима, али бледа је то само скица.

У њему је постојала наивност, готово дечија, која је деловала још дирљивије и неочекивано уз његов ум. Сећам се једном, када се опраштао са госпођом Фроловом, донео јој је на поклон округли јастук за седење (такозвани хемороидни), донео га је, а онда одједном схватио да његов изглед није пристојан, збунио се и остао тако да стоји с јастуком у рукама, и на послетку грохотом се насмејао....

Био је веома религиозан, али је о религији ретко говорио. Француски је говорио сасвим добро, а немачки још боље, одлично га је познавао. Заборавио сам да кажем да сам у Риму извесно време цртао карикатуре, понекад прилично успешно. Станкјевич ми је задавао различите, шаљиве теме и то га је силно забављало. Нарочито се смејао једној карикатури на којој сам приказао венчање Маркова (сликара, сада професора). Марков је такође уздисао за Шушом, према којој, грешан човек, ни ја нисам био потпуно равнодушан...

У обавештењу о смрти Н. В. Станкјевича послатом Т. Н. Грановском писали су...*Ко из нашег поколења може надокнадити наш губитак? (Писмо од 16/4. јула 1840).*

Непознати аутор, у писму Н. А. Бејеровој, пријатељици Бакуњина, Бјелинског и Станкјевича (лето 1843)... *Сви ми њему дугујемо пуноћу свог душевног живота, ја више од свих. Ако ми је суђено да учиним нешто у животу, то ће бити дело Станкјевича, који ме је извео из ништавила. Уосталом, није он то учинио само са мном. За оне који су Станкјевича блиско познавали, он није умро. (Фонд Државног историјског музеја 351, д. бр. 64, л. 358 обр.)*

Василиј Васиљевич Зењковски (4/16. јул 1881, Проскуров, Подољска губернија, Русија – 5. август 1962, Париз) био је руски филозоф, теолог, културолог и педагог. У периоду 1920–1923. био је професор филозоф-

ског и богословског факултета Београдског универзитета (Краљевина Србија). У његовом главном делу *Историја руске философије* (1948–1950) он пише...

Сада прелазимо на оно струјање руске мисли које је у тридесетим и четрдесетим годинама XIX века, односно истовремено са словенофилима, настојало да утврди и оснажи естетски хуманизам као основу целокупног светоназора. Тај, ако хоћете, ‘воскресли’ естетски хуманизам стиче нову стваралачку снагу и показује несумњиву виталност... При проучавању овог правца важно је имати у виду не само појединачне мислиоце, него и ону духовну атмосферу у којој су они живели. То је била атмосфера философске културе; у широким круговима руског друштва људи су се занимали философским питањима и живели њима. О томе много пише Херцен у својим мемоарима ‘Прошлост и мисли’, а такође сведочи и Тургеев (на пример, у роману ‘Рудину’ или у ‘Хамлету Шчигровског округа’. Са те тачке гледишта веома је занимљиво проучавати породицу Бакуњиних, с којом су били повезани многи знаменити људи тог раздобља. Философски кружоци (углавном у Москви) окупљали су претежно омладину, али њихов утицај није био ограничен само на раздобље младости, него се настављао и у каснијим годинама. Окренимо се најпре проучавању кружока Н. В. Станкјевича, којем је у једном периоду припадао и К. Аксаков, а у који су улазили М. А. Бакуњин, В. Г. Бјелински, В. П. Боткин и други...

Николај Владимирович Станкјевич (1813–1840) писао је врло мало током свог кратког живота, те најзначајнији део његовог дела (као и код многих мислилаца тог доба)

представља његова преписка. Међутим, и она не пружа довољно целовиту слику о Станкјевичу, потребно је пажљиво читати преписку Бакуњина, Бјелинског, као и разна сећања из тог времена, како би се осетио пун значај ове личности и разумело њено изузетно дејство на околину....

Своје прво образовање Н. В. Станкјевич је стекао у Вороњезу, а са седамнаест година уписао се на Московски универзитет и становао код познатог шелинговца, професора Павлова. Ту је Станкјевич у потпуности уронио у свет немачког романтизма, а посебно је дубоко у његовој души одјекнуло естетичко схватање Шилера. 'Уметност за мене постаје Божанство' писао је Станкјевич у тим годинама. Касније, пред крај живота, та формула је добила нешто другачији облик, 'Уметност је први степен сазнања Бога'...

Све је то у потпуној сагласности са приматом естетског начела, које је тако дубоко повезано с романтизмом. Станкјевич је, наравно, током целог свог кратког живота остао романтик, мада се у њему касније с великом снагом развио строг мисаони елемент. У сваком случају, код Станкјевича је, као и код свих руских мислилаца тог доба, осећање било интимно повезано с мишљу, што га је чинило непоправљивим романтиком...

Станкјевич је поседовао песнички дар (скромног донета), али је његовој личности било својствено стално духовно заносно расположење које је неодољиво деловало на све око њега. Целог га је прожимао посебан поетски оптимизам, његова омиљена изрека била је 'Es herrscht eine allweise Güte über die Welt' (Светом влада премудра благодт).

Та вера у премудру благодт, тај живи доживљај хармоније и лепоте света извирали су из најдубљих слојева његове душе и одређивали онај облик естетског хуманизма чији је

он сам био најотменији представник. Ваља истаћи да су се у Станкјевичу с тим спајали изузетна доброта и дубока, жива религиозност, што је његовој личности давало изузетан шарм и духовно зрачење...

Под утицајем професора Павлова, а још више професора књижевности Н. И. Надеждина, Станкјевич се одушевљава Шелингом, а затим, под утицајем М. Бакуњина, с којим се упознао, почиње да се бави Фихтеом, а потом и Хегелом. У то време његова философска интересовања одлучно избијају у први план. Он путује у Немачку (што је захтевало и његово нарушено здравље) и у Берлину слуша предавања. Још у Москви, Станкјевич се носио мишљу о полагању магистарског испита из философије, те је у Берлину продубио своје студије, али се његово здравље све више погоршавало. Потом одлази у Италију, где не прекида своје философске радове. Лета 1840. године његов живот се прекинуо, а његови философски науми остали су недовршени...

Философски, Станкјевич је пре свега искусио снажан утицај Шелинга, на кога је, по сопственим речима 'наишао сасвим случајно'. Занимљиво је да сам Станкјевич сматра да га је Шелинг 'опет вратио на ранији пут, којим ме је својевремено повела естетика'. Управо је Шелинг поново усмерио Станкјевича ка целовитом сагледавању света и живота...'Желим потпуно јединство у свету свог знања' пише он непосредно након што помиње Шелингов утицај...'желим да видим везу сваког појавног облика са животом целога света, његову нужност, његову улогу у развоју једне идеје'. Код Шелинга (по сведочанству самог Станкјевича) он учи да разуме јединство историје и природе, да различите стране постојања повезује у живу целину. Уједно, Станкјевич преузима и његов трансцендентализам и његову концепцију космоса...

У списима 'Моја метафизика' (написаном пре него што је упознао Хегела), још у врло младим годинама, срећемо одјеке шелингијанства, али истовремено постоји једна битна и значајна разлика између Станкјевича тог периода и, на пример, кнеза Одојевског у његовој шелингијанској фази. Код Одојевског натурфилософски мотиви и естетички идеализам долазе у први план, док је код Станкјевича много снажније изражено интересовање за трансцендентализам као такав...

Најјасније се то показује у чињеници да Станкјевич, одмах након Шелинга, приступа проучавању Канта. Занимљиво је при томе уочити и ноте имперсонализма код Станкјевича у том периоду, он би, као полазиште, желео да постави не трансцендентално Ја, већ Разум. Он пише... 'Разум претходи свему'.

Ако је, по Станкјевичу, уопште могуће поћи од трансценденталног Ја, то је само зато што је... 'Ја у својој безличности савремено разумевању', пише он пре него што се упознао са Фихтеом.

На крају, ваља истаћи још један моменат у раном шелингијанству Станкјевича, а то је постављање религије изнад философије. Он пише... 'Изнад (Шелинговог система) могућ је само један степен, а то је проникнуће тог система религијом, она може да се развије у чисто хришћанство'. Неколико година касније Станкјевич ће то изразити другачије... 'Утврђивање религије могуће је само посредством философије'. (написано 1835. године, годину дана пре него што ће почети да проучава Хегела).

Међутим, пре те формулације много је израженија мисао о хијерархијском примату религије, када каже... 'Само за душу која се мири с Богом... цела природа се обнавља, тешка морална питања, неразрешива за ум, решавају се без и најмање

унутрашње борбе, живот поново постаје леп и узвишен'...и даље, 'Слепа Анапке не притиска постојање' онога који верује у премудру Благодост.

Станкјевич и у тим годинама признаје „аутономију“ разума, али истовремено констатује недовољност самосталног разума (*philosophie quand tême*) у односу на оне проблеме које може да реши само религија.

Од Канта, Станкјевич (под утицајем М. Бакуњина) прелази на проучавање Фихтеа. С правом је уочено да је то проучавање Фихтеове философије било доста површно, али се и код Станкјевича, и код Бакуњина, и код Бјелинског, њихово краткотрајно одушевљење фихтеанством одразило у примату етике, чију су потребу и истинитост дубоко носили у себи. Фихтеов етички радикализам, као и уопште етички мотив који доминира његовим философским системом, био је свима њима близак и драг, као други основни моменат унутар естетског хуманизма. У сваком случају, Станкјевич, а нарочито Бјелински, носили су током целог живота снажан морални патос, већ се код њих јасно јавља оно стремљење ка 'панморализму' које ће с изузетном снагом касније доћи до изражаја код Толстоја и (на другачији начин) код Н. К. Михајловског.

У Фихтеовој философији за Станкјевича и његове пријатеље од посебне је важности била идеја личности, и то у њеном утемељењу у трансценденталној сфери, што је за све њих отварало могућност ослобађања од романтичарског субјективизма. Управо овај моменат објашњава онај парадокс у дијалектици развоја читаве Станкјевичеве групе, а то је да они до Хегела долазе од Шелинга, и то преко фихтеанства. Међутим, све то је мање парадоксално него што се на први поглед може учинити. У Русији су се Шелингом

одушевљавали пре свега у домену његове натурфилософије и естетике. Станкјевичев круг се, иако донекле одушевљавао натурфилософијом Шелинга и његовим настојањем да повеже историју с природом, као и његовом естетиком, ипак највише усмеравао на његов трансцендентализам. С друге стране, учење о личности, које је код Шелинга у целини веома слабо развијено, није могло бити у потпуности изграђено на основи шелингијанства, те управо због тога Станкјевич у том периоду и поставља религију изнад философије.

Код Фихтеа, пак, са његовим изразитим моралним патосом, Станкјевич и његова група нашли су оно што нису могли пронаћи код Шелинга, идеју личности. У једном каснијем писму Бакуњину, Станкјевич пише... 'Делатна стварност је поље истинског човека — само слаба душа живи у *Jenseits*'. Ово је, разуме се, већ под утицајем Хегела, али ка утврђивању реалног, конкретног личног живота Станкјевич и његови пријатељи су дошли преко Фихтеа. Тај фихтејански мотив задржао се и у периоду њиховог одушевљења Хегелом, и касније је управо он довео до критике Хегеловог система. Најизразитије се то манифестовало код Бјелинског, али и код самог Станкјевича наилазимо на протест против 'растварања индивидуалности у општем'...

Станкјевич је Хегела проучавао пажљиво и с великим надањућем, дубоко је осећао сву снагу хегеловског синтезиса. Превео је врло добар чланак 'Вилма' о Хегелу, а поред самих Хегелових дела, проучавао је и списе његових следбеника, међу њима Фојербаха и Цешковског (пољског хегелијанца). Станкјевич је написао и сопствени текст под насловом 'О могућности философије као науке', али он, из неког разлога, никада није био објављен, а рукопис је касније изгубљен. Још док је проучавао Фихтеа, Станкјевич се одушевљавао идејом

философије као строге науке, али је у писму свом пријатељу Неверову писао... 'Фихте је умео тако суптилно, тако задовољавајуће да претвори читав свет у модификацију мисли, да је саму мисао претворио у модификацију неког непознатог субјекта... изградио је из закона ума читав свет привиђења и од самог ума начинио привиђење' и додаје 'У Фихтеу ја већ наслућујем могућност другог система'...

Управо у Хегелу Станкјевич је и пронашао тај нови философски систем, над чијим је изучавањем марљиво радио. С правом је, како је указао Чижевски, истакнуто да је Станкјевич потпуно избегао она честа неразумевања у тумачењу једног од основних Хегелових појмова *Realität*, око којег је, као што ћемо видети приликом анализе Бјелинског, било доста недоумица. Станкјевич је писао... 'Стварност, у смислу непосредног, спољашњег бића, јесте случајност, стварност у њеној истини јесте разум, дух'. Врло суптилно и у складу са Хегеловим учењем, Станкјевич је процењивао значај државе и историје уопште. Иако су његове изјаве у преписци фрагментарне и не омогућавају нам да у потпуности реконструирамо философски систем који се код њега обликовао, из његових писама постаје јасно да је руска философија у њему изгубила несумњиво даровитог човека, чије би философско стваралаштво могло много да пружи...

Међутим, значај Станкјевича лежи пре свега у томе што је он био живи, инспиришући предводник читаве групе младих мислилаца. Његов духовни утицај и његова оданост философији не смеју бити заборављени у историји руске мисли. Ипак, још је већи његов значај у утврђивању естетског хуманизма као основне црте нове секуларне идеологије руске интелигенције. Сједињење вере у напредак са ентузијастичним обожавањем лепоте и уметности пружило је руској

интелигенцији онај оптимизам и делатни идеализам који прожима и уравнотежује њен теургијски немир. Написао је Станкјевич....'Вера у човечанство, једно је од најслађих мојих уверења'. Ово заносно осећање лепоте будућег живота јасно одражава оне нове облике секуларизма који су се формирали под утицајем романтизма широм Европе...

Шта год да су писали о Н. В. Станкјевичу његови савременици и интелектуалци потоњих поколења, полазећи од сопствених система сазнања, било романтичарских, било чулно-пантеистичких, или социолошко-словенофилских, па и револуционарно-демократских, и других, ипак се сваки покушај да се његова личност поистовети с неком од каснијих идеолошких партија показао неуспешним. Сећање на њега није ишчезло у коначном концептуалном разумевању његове личности, а поставке његовог мишљења, у којима има толико сазнајне отворености и строгог трезвеног расуђивања, преносе се из епохе у епоху.

Савремени читаоци А. С. Пушкина или Н. В. Гогоља захвални су Станкјевичу на искрености и истовремено деликатној промишљености с којом је некада говорио о тим писцима који су му били блиски и драги. Историчари друштвено-политичких превирања у Русији тридесетих година XIX века сећају се његове неустрашивости приликом сусрета с пријатељем осуђеним за политички преступ, сва сведочанства иду у прилог природној храбрости, правдољубивости Станкјевича, његовој способности да воли и да буде једноставан и одан у пријатељству.

Урођен шарм Станкјевича и данас је снажан на делу. Н. А. Карташов, његов најзначајнији биограф у Русији, објавио је јединствено дело, двоструку биографију Н. В. Станкјевича. Једну биографију у чувеној едисији *Живот изванредних људи*, а другу као посебну књигу, уметничко-документарни наратив *Живот Станкјевича*. Број биографија и међународних истраживања стално расте. Пре десет година у Србији је објављен пионирски прилог. Београдски новинар и стални дописник листа *Вечерње новости*, Бранко Влаховић објавио је опсежан интервју са Н. А. Карташовом под насловом *Српски корени руског филозофа*, у којем је изнео претпоставку да је презиме предака Николаја Владимировича првобитно гласило Станковић, а касније је прилагођено руском језику у облик *Станкјевич*. Истражују се и потомци Станкјевича. За људе чистог и срдачног мишљења историјски простори и времена остају проходни, епохе се мењају, али сећање на њих пулсира и јача, те се тако и истина живота Н. В. Станкјевича, једног од таквих људи, све јасније се потврђује новим снагама и новом историјском свешћу.

В. И. Красов, веома надарен и искрен песник из круга Н. В. Станкјевича (ако не и најбољи од наших другостепених песника, по речима Н. Г. Чернишевског), писао је о свом поколењу руских интелектуалаца тридесетих година као о несрећном поколењу. Још беспштеднији, опширнији и прозаично прецизан био је А. А. Никитенко, који је у пролеће 1834. записао у свом дневнику... *Испрва смо се грчевито пробијали ка светлости, али када смо увидели да се с нама не шале, да се од нас тражи ћутање и пасивност, да су таленат и ум осуђени да*

у нама укочено леже и труну на дну душе, која се за њих претворила у тамницу, да се свака светла мисао сматра злочином против јавног поретка, и када нам је, једном речју, објављено да се образовани људи у нашем друштву сматрају паријама, да оно у своје недра прима само бездушну покорност, а војничка дисциплина проглашава се јединим начелом по коме је дозвољено деловати, тада је цело младо поколење одједном морално осиромашило. Сва његова узвишена осећања, све идеје које су грејале његова срца и надахњивале га за добро и истину, постале су пуке маштарије без икаквог практичног значаја, а умним људима смешно је да сањаре.

Моралом проткано мишљење Н. В. Станкјевича, у својој дијалогској конкретности, није било сањарско. У тој истој 1834. години, у писму Ј. М. Неверову, он је записао...*Желео бих да разум претходи свему. Две године касније, у октобру 1836, писао је Неверову...Бедни! Болесни, несрећни век!! Али у његовим ранама има толико лепоте, толико човечности, да се нехотице верује у скори препород света... исправно, складно мишљење објашњава људима њихову сврху, обнавља убеђења и обећава препород.*

Ј. М. Неверов је у њему видео будућег, другог Пушкина. Станкјевич је на то одговарао са својом добро познатом иронијом...*ни у шали није подносио да га називају литератом (писмо М. А. Бакуњину, Државни историјски музеј, ф. 372, д. бр. 22, л. 13 обр.). Избегавајући и да себе назива филозофом, он је инсистирао на томе да је његово призивање... практично и заједничко, пријатељско, чисто мишљење. Према сећањима Ј. М. Неверова...На универзитету он, не само што није истицао своје ауторство, него није волео ни када се о томе уопште поведе реч међу друговима. Сам Станкјевич је писао М. А.*

Бакуњину... Наше пријатељство је нераскидиво... нас не повезују односи, заједнички животни интерес, или навика. Ми смо се срели у идеји, или, боље речено, у несебичној љубави према добру, и тај савез је вечан. Ово је, можда, кључни моме-нат трезвеног мишљења Н. В. Станкјевича, који је свему преферирао природну домовину, па тако и пише... Сеоски живот има за мене чар само у Удеревки...Алпи, једва да ми се допадну као кречњачки брежуљци над реком Сосном.... Још никада нисам снажније осећао да су отаџбина и породица тло у којем живи корен нашег бића, човек без отаџбине и породице јесте пропало створење, жбун којег ветар котрља без циља и које вене на свом путу... Од тога нас сачувај, Боже.

Приступајући читању писама Николаја Станкјевича, корисно је обратити пажњу на унутрашње, изузетно богато генеалошко јединство његове личности. Он се није неповратно утврђивао у неком од великолепних облика живота, већ је проживљавао свако значајно збивање којим је живео до одређене, такође великолепне, смислене границе. То је био живот сачињен од ансамбла смислених чинова у мишљењу, поступцима, моралном, друштвеном и личном, достојанственом интегритету. Само један, било који од тих чинова био би довољан да човек не проживи свој век узалуд. Али Станкјевич живи у извесном конкретно-генеалошком смисленом максимуму животних збивања. То је немогуће превидети приликом читања писама, *обавезно*

пронаћи сврху сваког појединачног чина, то је препознатљива и симпатична страна преписке³.

Упркос својој осетљивости и признајући иманентну снагу естетског уживања⁴, Станкјевич се у свом животу нимало не забавља. Немогуће га је замислити као некаквог дендија, спремног да *поприча о Јувеналу, на крају писма напише 'vale', и изазива осмехе дама*. Поседујемо и располажемо јединим Станкјевичевим портретом, на којем се он, чини се, поносно појављује са великом машном, али он се не кочопери. Пре ће бити да је то данак уредности, *comme il faut*, и, можда, сведочанство о искреној ведрини која му је била својствена.

Павел Аненков упорно подсећа на редак случај, у којем се у личности Станкјевича спајају њему урођена *духовитост*⁵, *светли ум, племенито срце и строги морални захтеви*⁶. И још снажније напомиње да Станкјевич има *некакво посебно чуло за истину и урођени дар за хумор, што га је спасавало од лажних занесења*⁷.

Догађајно-смислена генеалогичка линија личности Николаја Станкјевича била је у потпуности природна, пре свега, породична. Његово васпитање било је слободно, у великој и сложној породици *заплашивање деце ста-*

³ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 80 (курсив мой. – П.О.)

⁴ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 29

⁵ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 3.

⁶ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 8

⁷ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 52-53 (курсив мой. – П.О.)

ријима се чинило смешним, а не штетним⁸. У детињству је било сасвим довољно разбијених колена, што није могло а да не остави трага, о чему нам говори несташлук са пушком, што је за последицу имало изгарање читавог села.

Без педагошке презаштићености, он је учио да буде одрастао човек, читалац добрих књига или, на пример, вешт ловац на лисице. Његов отац, Владимир Станкевич, потомак Срба, један од најсветлијих практичних умова свога времена⁹, који је без архитекте саградио сопствену кућу¹⁰, трезвено мислећи предводник племства Острогошког округа, дозвољавао му је да природно, органски слободно сазрева.

Из пространог и слободног округа где је живео са породицом, сели се у Острогошку окружну школу, проводи пет година у приватном интернату у Вороњежу, а након тога одлази у московски *Благородни интернат* за младиће, образовну установу коју је организовао М. Г. Павлов.

У вишим разредима, предавали су му и професори Московског универзитета, међу којима је био и сам М. Г. Павлов, професор физике, који је био прибран, никако лажно фамилијаран, склон да духовито разобличава нихилизам. Поезију му је предавао Н. И. Надеждин, историју чувени М. П. Погодин, док га је у руску

⁸ Щепкина А.В. Воспоминания. В доме и семье Станкевичей // Русские мемуары. Избранные страницы / Сост., биогр. очерки и прим. И. И. Подольской. М.: Правда, 1990. С. 383.

⁹ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 90.

¹⁰ Ср.: Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 384.

књижевност упућивао И. И. Давидов.

Његови наставници били су већином млади, талентовани и отворени, стога се није јавила никаква нелагодност ни током студија на универзитету, у његовој тадашњој атмосфери узајамности и посебно дугом заједничком боравку студената¹¹. Станкјевич се, природним током ствари, нашао на свом месту, као студент предусретљив, пријатељски расположен и проницљив, као први међу једнакима са Т. Н. Грановским, М. А. Бакуњиним и другима.

У његовом карактеру није било ничег разузданог¹², али је покретао срца, извлачио људе из летаргије, привлачио разнородне личности¹³, никада га није напуштала природна ведрина, у његовој шали било је нечег умереног и префињеног, а мисао му се одликовала истинским целомудријем¹⁴.

У догађајима његовог живота на ретко дубок начин су међусобно прожимале и развијале се три његове посвећености, религијска, морално–срдачна и поетска. Свака од њих заступљена је у хроници писама, свака има своју епистоларну новелу.

Није сачувано превише сведочанстава о његовој религиозности, али је врло јасно уочљива сензибилност његових религијских доживљаја. У прилог томе је и шаљиви надимак који га је пратио, *небесни Станкје-*

¹¹ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 35.

¹² Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 58.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

вич¹⁵. Он је пролазио кроз искушења да се одрекне самога себе и успевао да их превазиђе, што је приметно у песми *Подвиг живота*, о духовном расколу, растанку са реализмом хришћанске интроспекције. Његово философско поимање света, усвојено на универзитету и с временом развијано, несумњиво је прожето религијским осећањем, у *флуидном, мистичко–концептуалном јединству апстракција вишег реда (Моја метафизика)*.

Може се, вероватно, говорити о личном историзму мишљења Н. Станкјевича, који је дубоко проживео историјске догађаје и осетио не само парадигме историјског разумевања (Хомера, Херодота, Тукидида и других), већ и немачку поезију, музику и философију. У одређеном природном стремљењу ка чистом мишљењу, ка *самој суштини*, од Гетеа и Шилера ка Шелингу, од њега ка Канту, затим ка Фихтеу и, најзад, ка Хегелу, Станкјевич је спреман да *замало не изгуби разум под утиском Шубертове музике, да се уживи у пламену, готово грозничаву љубав према уметности, која је красила Хофмана*, или да се насмеје већ на првим редовима Гогољевих *Дечијих колица*.

Његово мишљење је стално пратило конкретно–религиозно, живо осећање целине, које никада није онемело у крутим оквирима стилских карактеризација. Хришћанин и пантеиста? Философски мистик? Словенски Гете или други руски Пушкин? Сва ова снажна поређења су могућа, али свака слична следећа

¹⁵ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 44.

аналогична, ипак је узалудна. Не сме се заборавити да је био *интелигентно осетљив* у поезији и изузетно пажљив у посматрању, што и јесте разлог због којег је слабо писао сопствене стихове.

У њему је, највероватније деловала нека унутрашња инстанца дубоког мишљења и постојане пријемчивости, а уз то и ведро јунаштво ума, својствено и Русима и његовим прецима Србима. У сваком случају, он је налазио оно *непоколебиво у целосности, у неуморном истраживању целине*¹⁶, *искусио је радост открића да се природа покорава истим законима којима и људски дух*¹⁷, одмерено се враћајући познању себе и свога, те конкретне васељене, која се, по речима Висариона Бјелинског, верног Станкјевичевог сабеседника, откривала *и у лету комете, и у сузи детета*¹⁸. И све даље и даље, од радосног препознавања обавезе слободе васељенског човека ка човеку, а одатле, желео је, како се чини, ка човеку чистог живота, ка пакибитију.

Читајући његова писма, очаравана чедност и дубина његових искрених осећања, као и његова *племенита неспособност* да напусти оне којима је била потребна његова брига. Морална трезвеност Н. Станкјевича оставља веома снажан утисак. Док је говорио *против хладних људи*¹⁹, Станкјевич је истовремено одбацивао

¹⁶ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 38.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 38.

¹⁹ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 45.

морални фанатизам који је приметио код себе, никада не занемарујући своју способност да се опорави и оштроумно испита себе у тренуцима најинтензивнијих страсти. Надимак његовог најближег пријатеља Ј. М. Неверова, директор савести²⁰ није произвољан, заједно су били тајанствени, увек будни чувари душе²¹. Станкјевич би вероватно могао да постане не само почасни инспектор школе Острогошког округа²², већ и доследан просветни радник, са намерама да укине физичко кажњавање, уведе ланкастерски систем образовања и мудро подучава. Само да је живео дуже од 27 година живота које су му дате...

Изванредном у мишљењу и развоју, и необичном у целокупном и кратком свом животу, Николају Станкјевичу било је својствено да се налази у слободном односу према друштву и да поседује способност да ступа одмах у непосредне, отворене и племените односе са људима²³. Да бисмо то спознали, да се сретнемо са личношћу Станкјевича, на располагању нам је превасходно његова преписка, што, на крају крајева, и није тако лоше!

²⁰ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 57.

²¹ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 45.

²² Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 90.

²³ Николай Владимирович Станкевич. Переписка его и биография, написанная П.В. Анненковым. М.: Типография Каткова и Ко, 1857. С. 56.

Писма су, увек, отворени документи историје. Њихово читање у неком другом времену, када савременост оних који су се дописивали престаје, захтева разрешење извесног херменеутичког парадокса. Настала поводом одређеног догађаја и упућена конкретном адресату, она се касније читају као да су написана *urbi et orbi*, и сагледавају се пре свега кроз своју претпостављену, животно утемељену основу. Јасна усмереност и егзистенцијална смисаона напетост писма, упркос његовој спонтаности, случајности и ненамерној уметничкој обликованости плене читаоца. Као да неосетно ишчежава она непријатна нелагодност која увек постоји када постанемо сведоци разговора који није био намењен нама. Плене управо она животна суштина и смисао који се откривају у разговору, а којима читалац постаје саучесник захваљујући извесној општој, људској базичној искрености.

У такав разговор као да је лако бити увучен, јавља се жеља да се он разуме, да се на њега одговори. Када се над преписком задржавамо спорије, пред нама почињу да се оцртавају обриси једне слободне философије, чија је мера искрена тежња ка истини, жудња да се она провери у најнепосреднијој сфери разговора, у отвореном кругу разумевања, чије је активно дијалошко језгро место стваралачког раслојавања које ослобађа животну енергију разговора.

Поновним ишчитавањем писама Николаја Станкјевича ми се приближавамо дивном, дијалошком

јединству и неизрецивости, незавршивости Станкјевичеве језичке личности, која нам се открива у епистоларном исповедању вере у истину у њеном догађању апсолутне вредности, када та епистоларна заједница постаје еклесија истрајног гносеолошког братства *Трећег града...*

*Средь бурь гражданских и тревоги
Я поздно встал и на дороге
Застигнут ночью Рима был
Блажен, кто посетил сей мир
В его минуты роковые
Его призвали Всеблагие
Как собеседника на пир
Он их высоких зрелищ зритель,
Он в их совет допущен был
И заживо, как небожитель
Из чаши их бессмертье пил*

Желимо да верујемо да ове језичке старине ипак нису потпуно недоступне савременом читаоцу.

Проф. др Павел А. Ољхов

Јануариј Михајлович Неверов
1810–1893

Ј. М. Неверову
26. март 1833. Москва

Мој Јануарије! Јутрос сам примио твоје писмо, не жури да одговорим, не знам када ћу завршити ни ово које ти пишем, али жури да ти се захвалим и поделим своје утиске. Колико су само занимљива, и много више од тога, твоја запажања о представама, и сличне вести! Откако си отишао, немам с ким да разговарам о уметности, а знаш колико је волим! Ко ме год да се приближим или покушам да поделим ту љубав, наиђем на скамењену хладноћу или расејане умове. Марија Афанасјевна, о чему год да причаш, залутаће у неку своју метафизику, Алексеј у Лидију, Стројев у руску историју (и то још у њен први период!), или ће почети да праве каламбуре. Понекад помислиш, казаћеш ћеш некоме неколико речи из душе која прелива... и шта? Завршиће се тиме да, или неће разумети, или ћеш рећи нешто сасвим друго од онога што си хтео да кажеш, јер те особа којој говориш некако већ својом појавом одбија да не кажеш то што осећаш, него нешто сасвим друго. Тог истог минута, или тако нешто, отприлике сат времена након што сам се вратио кући са универзитета, поблесавих начисто, шалио сам се са Стројевим и Јефремовим. Онда су они отишли.

Послао сам Ивана код Глазунова на који год курс кратке руске историје, а сам се приближих столу, и обукавши сиви фрак желео сам да читам Коха, и замислих се. Нешто ми је проклизало кроз душу, нешто се промицало... једном речју, нађох се у том нејасном, полупоетском, полухармоничном стању о којем смо често разговарали, осетих... писаћу поезију, и пробао сам. Ипак, тај осећај је био некако превише самодовољан, није се обазирао на мисли које би га одгонетале, а тек последња у низу од тих мисли делимично се дотакла осећаја, тек до пола, и једва зашкрипаше два стиха, али осећај нестаде, уплашен. Сео сам за клавир, почех бесмислено да ударам по њему, и не можеш замислити какав се болан и дубок, али и неодољив доживљај изнедрио унутар мене. Ни у ком случају га не бих изражавао, у том тренутку осећај је презирао израз, прожимао ме целог, али то није био слатки осећај, већ мучан и безнадежан. Ако ћемо веровати у естетску опаску да је осећај грациозног праћен тежњом ка бесконачном (ка чему год то било), и који постаје сладак кроз наду у сједињење са тим бесконачним, онда не знам како да назовем свој осећај. У мом осећају владало је незнађе немогућности сједињења са оним ка чему је душа тежила, а ка чему? Заиста, не знам...

Ј. М. Неверову
2. мај 1833. Москва

Мој Јануарије! Баш сада, управо овог трена излазим из позоришта. Радуј се и слави, Европљанине! Поражен сам. Чујеш ли? П-о-р-а-ж-е-н сам! Каратигинове (рус. Василий Андреевич Каратыгин, познати глумац прим.прев) сузе су то учиниле! Пријатељу мој, опраштам му све, све досадашње шмире, све због тих божанских суза. Есекс, примивши вест да ће умрети за сат времена, почиње да се моли, Каратигин је клекао и молио се лијући сузе, молио се величанствено! У том тренутку рађала се душа уметника, уочавала се, просијавала је душа песника из њега! Представа није баш најбоље уређена, али је превод добар. Онда су играли *Валерију*. Каратигина (рус. Александра Михайловна Колосова, позната глумица супруга Каратигина, прим.прев) је врхунски одиграла улогу следе жене, а он њеног љубавника. Мељгунов, Шевирјов, Максимович и ја смо викали до изнемоглости, док нисмо остали без гласа, два пута смо позвали ансамбл после друге представе (и још једном после трагедије) и викали, *Још, још, још!* Рекли су нам да ће у четвртак давати *Есекс*. Било би ми занимљиво да видим *Сплетку и љубав* (нем. Friedrich Schiller, *Kabale und Liebe*) о којој смо свуда говорили на сав глас!

Ј. М. Неверову
3. мај 1833. Москва

Здравље ми је онако... ни добро, ни лоше... али, чини се да је мало боље, а за твоје здравље се заиста бринем. Петербуршка клима, петербуршци, мора да ти све то делује непријатељски. Ако су потребна поређења *a la Kirijevski*²⁴ (рус. Иван Васильевич Киреевский) дакле, философска, онда ћу рећи, Москва је идеја, Петербург је форма, овде је живот, тамо је кретање као феномен живота, овде је љубав и пријатељство, тамо је истинско поштовање са којим немаш част да се упознаш. Чувај се загрљаја продаваца и налицканих зализаних пријатеља, чешће гледај море, лепоту и чаролију Петербурга без кише, читај Жан-Пола, шетај Петерхофом и мисли на парк Сокољники. Буди Московљанин у души, али у Петербургу буди житељ Петербурга, бар на први поглед...

Твој пријатељ Станкјевич

²⁴ Један од чувене браће Кирејевски, прим. прев.

Ј. М. Неверову
18. мај 1833. Москва

Пријатељу мој, Јануарије! Хиљаду пута хвала на твом првом писму. Имам га и чуваћу га, као и сва твоја писма...

Стројев, Бејер, Красов, Почека (рус. Јаков Иванович Почека), а још чешће Јефремов, долазе код мене. То, укратко, и јесте скица мог живота. То је и *compendium*²⁵ мог бића, *hauptdata*²⁶ мог деловања, платно мог постојања. А шта се од њега шије? Безобличне, шаролике мустре, ниједан пристојан цвет, ниједна заводљива форма, а *fond*... сив, неодређене боје, а ткање је местимично неразлучиво од самог материјала. Суша нека, досада и монотонија! Душа тражи вољу, ум храну, љубав предмет, живот деловање! И на све, свет одговара... *Не!*... или, *Чеквај!* Ти си, пријатељу мој, душом својом залио моје растиње, а сада...Јеси ли чуо како кажу у старој песми:

*Много је добрих,
Али никог драгог нема, никог, никог!*

Много је осећајних људи, али мало је оних који су способни да саосећају, да се удубе у туђа

²⁵ Комплицација, зборник, сажето излагање, прим.прев.

²⁶ Главне црте, прим.прев.

осећања и да их доживе и прихвате... али, доста о томе. Овакве тврдње могу и досадити! Зато, ево ти једна таква, али разумна и истинита... кукати је бескорисно!

16. јуна, уз Божју помоћ, намеравам да одем у село. Алексеј Бејер обећава да ће поћи са мном. Надам се да ћу тамо угрејати душу, него, да ти кажем, журим да поставим Гетеову *Бајадеру* у драмској форми, да у њој изразим своје разумевање концепта љубави... Да прикажем постепено прочишћење, уздизање душе... Не знам да ли ће ми то успети? Пиши ми, молим те, јеси ли Шевирјову пронашао *Шакунталу*²⁷ и колико кошта? Само, молим те, ни Горјаинову, ни осталима којима си само рекао како се зovem, ником немој рећи о мојој намери, не труј дете у мајчиној утроби! Читао сам *Бајке шарене* (рус. Пёстрые сказки, Владимир Фёдорович Одоевский), најбоље ствари у њима су, прво, корице, друго, насловна страна, и треће, последње две приче *Жена-лутка* (рус. Кукла женщина) и *Глуп к'о балван* (рус. Человек-болван). Уз твоју, и дозволу целе Европе, све остало је катастрофа. Сутра играју *Сплетка и љубав*, надам се да ћу ићи, али се баш и не надам да ћу уживати. Чврсто сам уверен да ће Мочалов бити бољи од Каратигина на неким местима, али такође знам да неће издржати целу улогу и да ће посегнути за најјефтинијим триковима. А

²⁷ Лик у хиндуистичкој митологији, супруга Душјанте и мајка цара Бхарате, прим.прев.

Луиз! Луиз, Луиз, узвикиваћу као Каратигин! Или, *Ah Louise, Louise, Louise* као Фердинанд! Луиз игра Рикалова. *Севернаја Пчела* је објавила успех Каратигиновог бенефиса, што је преувеличана вест, али не и сасвим нетачна. Само, пријатељу мој, *Севернаја Пчела* је зграбила тај бесплатни мед својим неспретним рилцима, не са намером да подржи достојанство уметности, већ да би се њени издавачи нечим похвалили Москви коју, иначе, мрзе, колико и ја мрзим њих. Па, то је увредљиво! Заволео сам Каратигинову глуму, али претерали су! И не може бити добар човек који своје мишљење замени за ове аљкаве новине. Заиста, било би боље полемирати у Молви. У тим новинама има и довољно доброг, и довољно смећа. А *Севернаја*, ако смем тако да кажем, припада оној врсти пчела које узимају мед само из смећа...!

Управо сам Марији Афанасјевној читао неке сцене из *Дон Карлоса*. Нисам га давно читао, тако да ми одломци и нису толико занимљиви, као што је целина! Али, сцене маркиза од Позе су ме донекле дирнуле, јер навикао сам да појам пријатељства повезујем са мишљу о теби... у крајњој мери, ако оно што осећам према теби није пријатељство, онда је оно само сањарење, маштање, заправо, не постоји! Али доста о томе! Разговараћемо о свим темама које су нас одувек интересовале, чешће ћемо писати једно другом, писма ће нам заменити, бар у некој мери, разговор (штета што нема више

чаја!).

Да ли би веровао, пријатељу, да сам након читања твог писма постао некако...неспретно казано... *mehr harmonisch*²⁸ ... као да сам заиста и разговарао са тобом.

Уметност за мене постаје божанство, и тврдим само једно, пријатељство и уметност! Пријатељство или љубав! Љубав као категорија рода, а пријатељство као њена од свих најбоља и најсветија врста. То је свет у коме човек мора да живи, ако не жели да постане животиња! То је благотворна сфера у којој се мора настанити да би био достојан себе! То је ватра којом мора загрејати и очистити своју душу! С ким поделити осећај који пружа уметност, ако не са пријатељем? Надам се да ћу ти писати о нашој мизерној *Сплетки и љубави*.

Ако на одмору успем да напишем *Бајадеру* онако како сам је замислио, теби је првом шаљем. Признајем, егоиста сам. Ти си у веома незавидном положају, а ја сам ти још и позавидео на твојој малој утехи што си гледао целог Шекспировог *Хамлета*, што си слушао луду *Офелију*, и то уз добру музику, са добром глумицом! Ехеј, слатко је то задовољство! А онда и Шилера... Али,... све је то добро када си обилно ситуиран и када постоје сродне душе. Кад нађеш времена, добро прочитај *Вронченков превод*, истина је да се много тога изгубило на сцени.

²⁸ Хармоничнији, прим.прев.

Ј. М. Неверову
20. мај 1833. Москва

Драги пријатељу Јануарије! Најзад сам из првог реда гледао *Сплетку и љубав* и Фердинанда Мочалова у улози. И како је било, питаћеш... Али види, да бих ти тачније пренео утисак који је јучерашња представа оставила на мене, описаћу ти како сам се спремио за њу. Стижем у позориште у 6 сати поподне, у столицама је око петоро људи, не више од десет ложа је заузето. Знаш, како непријатан осећај ствара празнина на месту где смо навикли да виђамо много људи. Отишао сам и почео да се шетам по француским књижарама и тражим Гетеову *Шакунталу*, нигде је нисам нашао. Враћам се у позориште, у столицама је око тридесет људи, више ложа је заузето, али све је празно! У таквој празнини, одједном почиње да свира музика, слично као на сахрани, погребна нека музика! Пошто сам ушао сам у позориште право са дневног осветљења, унутра ми се чинило страшно мрачно... гледаоци су седели само у првим редовима, средњи су били непопуњени, и само што ниси угледао леш испод лампе која је висила изнад њих. Одједном, почели су погребни звуци, теби пријатни и знани током пауза међу чиновима ... коначно се завеса подигла.

После Милеровог разговора са женом, појавила се Рикалова. О, Луиз! Колико год лоша била Каратигина у овој улози, осетио сам *Sehnsucht*²⁹ према њој. И како се, уопште, и може добро играти међу тако непривлачним глумцима!

Конечно, Милерова жена је рекла...Ево га! Подигао сам се да боље видим, а Мочалов је утрчао слежући раменима... то је било лоше одиграно! Одјекнуло је...Браво! Топтање ногама и аплауз су трајали око два минута! Поклонио се, стајао је тако сагнут, а затим је почео да разговара са Луиз! Пажљиво сам га гледао! Никакве мимике! То је било прво што је на мене оставило неповољан утисак! Признајем, тешко је било ком глумцу да задовољи публику само својом појавом после Каратигина, али Мочаловљев глас је шармантан, кад се удуби и прати осећања, све нијансе његовог гласа су очаравајуће. Уопште, играо је неуједначено, притом и лоше, а са таквим чудаком, Луиз и није могла дубоко да се уживи, немогуће је добро играти са њим.

Ево, на пример, сцена са његовим оцем, када каже... Не за мене! Био је добар, рекао је то тихо, достојанствено, са поштовањем према оцу и презиром племенитости према подлости! Био је неверљив у сцени у којој брани Луиз од председника, уверљив када сазнаје да је била неверна, али све то без такта и упропашћено гнусним манирима. Био је врхунски када јој је рекао...Била си ми све, а тако лако мислено ме лишаваш свега... ужас! Када се рас-

²⁹ Нејасна чежња за недостижним идеалом, за вишом стварношћу, за савршеном хармонијом живота и уметности, карактеристична за немачки романтизам, прим.прев.

питивао за писмо, насупрот мојих очекивања, био је неубудљив. Али, то како је рекао...Слажи! То је чисто уживање. Процени његову игру, молим те. Мој утисак је, нит' смрди нит' мирише.

После тога су извели водвиљ *Вечери у сеоцету код Дикањке*, адаптиране приче Рудија Пањке³⁰. Нико из глумачког ансамбла не зна украјински језик, али Шчепкин је геније. Он дивно говори *малоруски* и прави је *Хохол*³¹! Бива и да је смешан водвиљ, али ова представа је безвезарија. После, као и обично, игранка...

Мочалов је, по мом мишљењу, рођен са талентом, и да га је неговао, могао је бити чудо, упркос томе што је ниског раста. Али он је човек који не зна ништа о уметности, који нема контролу над собом, он бесни и лудује током целе представе, ниједном не стоји како треба, врти узицу на сабљи, заузима најнезграпнију позу, кревели се, једном речју, напоран је! Са његовим талентом, а тако пропасти! Сећаш се у петом чину како Каратигин стоји поред Луиз? Мочалов је на том месту једноставно ушао и стао поред врата, склопивши руке на шеширу. Ова поза није била лоша, била је промишљена.

Позориште за мене постаје атмосфера, лепота мог живота која није од овог света. Излити неке своја осећања тамо, у том храму уметности, осло-

³⁰ Псеудоним Николаја В. Гогоља, прим.прев.

³¹ Украјинац, прим.прев.

бађа душу, а мноштво људи је не спутава, јер нека мисао лебди над тим мноштвом, скрива од мене оне безначајне који су непажљиви према гласу божанске љубави у уметности... Наша уметност није врхунска али позориште и музика допуштају души да сања о таквој, о њеном савршенству, о чуду грациозности, и да прави ефемерне, пролазне планове... али тиме ништа мање интересантне.

Ј. М. Неверову
7. јун 1833. Москва

Пријатељу мој, Јануарије! Већ сам ти напоменуо да писмо о *Бајадери*, о љубави, и о томе што се у писмима из даљине, иначе и назива сувишним, не шаљеш у село, а сада понављам своју молбу. Моје писмо ћеш добити за мање од недељу дана, одговор шаљи у Москву, брзо и слободно, чекаћу га, а већ у следећим писмима буди опрезнији. Али, за сада, и сада, слобода! Давно нисам био у позоришту, давно нисам уживао ни у чему великолепном, само сам шетао са Бејером по Кремљу и мало маштао. Лепо вече, Москва, Кремљ, Замоскворечје, Божје цркве (у Москви их и не можеш другачије назвати) и далеко, далеко поље, ту и тамо шума... Причали смо о теби, пришао нам је један старац (презива се Слещов, чини ми се), ћаскали смо о старом изгледу Кремља, о Москви, о капели уз катедралу где је сахрањен Иван Грозни, и вратили смо се кроз Александровску башту, где ми је проза поново испунила душу. Алексеј је отишао у француску књижару да тражи Бајрона, а Красов и ја смо отишли кући. Он ће преноћити код мене, а сада ће подучавати Кистера, ученика којег, иначе, жели да додели теби. Читали смо Козлова са њим, молим те, прочитај *За одлазак* (рус. На отъезд) и *Нове стан-*

це³². Када ти је душа у неодређеном, тужном стању, прочитај их, то ћете усредсредити и обухватиће те тужно, хармонично осећање. Јуче сам седео непомично, понављајући стихове, слатке и подстицајне. Стискам ти руку.

Твој Станкјевич

³² Врста строфе од осам стихова, прим. прев.

Ј. М. Неверову
11. јул 1833. Удеревка

Време је да прекинемо наше ћутање, драги Јануарије! Већ више од две недеље живимо у селу. Алексеј је са мном. Заједно ловимо, делимо све, а живот у селу ми је са њим двоструко пријатнији. Што се тиче креативности, ни не помишљам на то! Алексеј и ја смо се сада преселили у шатор подигнут у башти и намеравамо да тамо нешто урадимо, наравно, шта год Бог да. У међувремену, успео сам да прочитам први том Балзакових *Scenes de la vie privee* и први том Виландовог *Оберона*... писаћу ти о утиску који је овај други оставио на мене када сам га прочитао. У *Сину отаџбине* (рус. Сын отечества) прочитао сам почетак чланка Никитенка, хонорарног професора из Санкт Петербурга, *О пореклу књижевности*. Јасно је да је ангажован и да има искључиво један поглед на ту тему.

Твој пријатељ, Станкјевич

Ј. М. Неверову
24. јул 1833. Удереvка

Драги Јануарије! Данас, у петак 21. јула, примио сам твоје писмо од 10. овог месеца са описима Петербурга.

Веома ми је драго што је Одојевски удахнуо Гетеову *Песму Мињона* у твоју душу. Одавно ми се свиђа...не, то је ружна реч...Одавно је волим. И разумео сам како да је поставим, заправо, сада си ми написао тачно оно како сам и сам замишљао. Али пријатељу мој... Превише си неопрезан што читаш моје небулозе тако интеллигентним људима као што је Одојевски! Ако је био толико учтив да ме хвали, или у том тренутку толико попустљив да открије неко осећање, онда је могао бити и мање учтив, а више строг и искренији. За тебе, мој сан има вредност као сан човека кога волиш, чије идеје волиш колико и њега самог, али нема објективну драж. Ово нимало не кажем из скромности, већ из уверења. Ја сам то писао ...тек онако....да бих изразио своју мисао о сродности уметности, мисао коју сам желео да ти предочим. Како бих, уопште, и могао да је подвргнем суду некога са стране, а камоли Одојевског? Ипак, хвала ти на доброј намери! Похвала од човека као што је Одојевски, из које год побуде да је речена, занимљива ми је и годи мојој

сујети, иако себе у овом случају обмањујем, јер сам и сам сигуран у безначајност онога што је хвалио. Што се тиче вашег спора, не могу ти подробно, али даћу све од себе. Нећу рећи да песник мора да отелотвори идеју, или да песник има право да изрази осећање или не, већ ћу испитати дела која не могу, а да се не препознају као песничка, и питаћу да ли је у њима отелотворена или изражена идеја? Када читам Гетеову баладу *Gott und Bajadere*, не наилазим ни на један цитат, ни на једну *maxime*, а грешим и онај који узима последње стихове за идеју целе песме:

*Die Götter, sie heben verlorene Kinder
Mit feurigen Armen zum Himmel empor!*

Нимало не нарушавајући индијски колорит који прожима целокупно дело, наведени стихови су морална поука. Штавише, како исијава идеја целине! Преступничка душа је прочишћена божанском љубављу! Овде идеја није изражена, већ отелотворена. Узећемо још и Шилерову *Resignation*. Чини се да песник изражава своје очајничко уверење да само два цвета постоје за човека, нада и задовољство, а тај који је убрао један цвет, нека не захтева други. Али, моћна песничка фантазија, окриљена усковитланим осећањима ствара карактере који заједно развијају ову мисао, не тако поетску у устима обичног човека незадовољног својом вечним жребом судбине. Вечност одговара на роптање јад-

ног сина земље и тим одговором га и уништава!
Колико је ту много поезије!

Наравно, песник не говори себи, хајде да развијемо ту и ту мисао, јер би је у том случају развио логички. Не, он често само сведочи о животној чињеници која се у његовој души појавила у чудном светлу, а да и не схвата да сама та чињеница развија велику идеју. Не верујем да је Шекспир имао јасан (логички јасан) концепт значења својих драма. Он је стварао на такав начин зато што му се на такав начин пројавио живот и побудио његов геније.

Наше доба, навикнуто на тачност и прецизност, способно је и да себи опише узвишено осећање, и да објашњава његово значење. Често, идеја која је развијена несвесно, на нас делује хармонично (поетично), али нам се не представља јасно. Тек уз извесни напор ума, себи дајемо најпрецизније тумачење те идеје. Тамо где песник снажно осећајући изражава себе, он отелотворује идеју одвојену од мисли коју изражава, управо идеју о човеку у стању у којем се тај човек налази. Можда се изражавам нејасно, надам се да ћу ти касније у нашој доколици подробније објаснити, за сад, рећи ћу ти само да се слажем са Одојевским. Што се тиче којештарије коју сам написао, смешно је чак и расправљати о томе, али таква књижевна врста може постојати, и то би била дидактичка врста, мешовита, не чисто поетска, у којој је узвишеност *subside*. Нешто као

Платонове беседе, књижевна врста у којој висока поетска естетика уступа место мисаоном садржају. Постоји поезија и у философским системима, у њиховој конструкцији, у случају када философ гради читав свет идеја од једне главне идеје, засебан универзум за себе. Али, више о томе касније.

Твој пријатељ Станкјевич

Ј. М. Неверову
14-15. септембар 1833. Москва

Драги Јануарије! Сигурно си у недоумици због чега ти тако дуго не пишем. Да појасним... од када сам стигао у Москву, још нисам имао времена да седнем и узмем перо у руке, у соби нисам проводио више од пет минута дневно, јер су ме отац и браћа одвлачили са својим потребама. Управо из тог разлога ти ни књиге нисам послао до сад, али убрзо ће ти стићи поштом. Наталија Андрејевна ми је доставила твоје прво писмо, друго сам, такође добио преко Бејерових. Захваљујем ти, пријатељу, и почињем да одговарам. На много тога желим да одговорим, а на понешто и морам, то је моја света дужност. Њу ћу прво и испунити.

Проклет био онај који се први усудио да оскрнави сећање на ту дивну девојку и натера друге да посумњају у достојанство Јакова Почеке! Његово кратко познаство са Емилијом обележио је, напротив, најплеменитији чин Почека. Буди уверен, пријатељу, остао је доследан! Осећајући пријатељство према том чистом створењу и знајући њену склоност према њему, давао јој је савете, упозоравао је на ужасе у које претерано поверење у људе и слобода осећања могу увући младу девојку! Мисао

о неприличном срамном поступку никада му није пала на памет. Све ми је испричао...као да сам, невидљив, и ја сам присуствовао сваком њиховом сусрету, сваком разговору.

Пре одласка из Москве писао сам ти, чини ми се детаљно, о читавом току догађаја, касније искривљеног подлим клеветањима, али, не знам како, нисам стигао да ти пошаљем то писмо, и оно се некако загубило.

Зато, сада користим прилику да ти кажем понешто. Почека је, као што знаш, становао насупрот цркве, код Золотухиних, сетићеш се њиховог сина, младића који је веома често посећивао Почеку. Золотухини имају и ћерку, и имали су прилично, да тако кажем забавне намере у вези са Почеком. Али, он није желео да се забавља са њима и држао се подаље колико год је то било могуће, у границама пристojности. Нажалост, ту је становао и познати музичар Гебел (нем. Franz Xaver Gebel) са својом породицом. Имао је две ћерке. Уверен сам да је покојна Емилија била усвојена. Она је већ некако упознала Почеку, мислим, баш код Золотухиних. Сасвим је природно да се наивна шеснаестогодишња осећајна и образована девојка свом душом везала за човека попут Почеке. Нисам проникнуо у то колико су дубока била Почекова осећања, али знам да је према њој осећао нежно пријатељство, ако се наклоност према прелепој девојци може назвати пријатељством, и поштовао је као светињу. Стано-

давци, приметивши њихову међусобну симпатију, почели су да ометају њихове сусрете. Чим би се Емилија и Почека срели на галерији, одмах би се ту појавила и Золотухинова ћерка. Све је то било прилично забавно.

Убрзо су Золотухини променили стан, а Почека се уселио код њих. За успомену, Емилија му је поклонила црну силуету коју је исекла од папира, види се како човек клечи поред споменика над којим се надвила бреза. Каква девојка! Колико је мистериозна њена судбина! Причала је Почеку како јој једном годишње долази жена и прича јој о њеном оцу. Емилија није знала ни његово име. Једном јој се отац појавио у сновима и питао, зашто се не моли за њега. Како да се молим, не знам његово име, одговорила је. Он јој је рекао да напише име бројевима, она је почела, али се ничега више не сећа.

Изгледа да је Хебел имао користи од сакривања правог Емилијиног порекла. Његова римокатоличка породица ју је наговарала да пређе у њихову веру, а она је била једина православна међу њима.

Слушао сам о многим чудним стварима... једном је Хебелинов син, још дечкић, у некаквом делиријуму рекао.....Нисмо ми достојни да Емилију зовемо сестром. А пре одласка Почеке, дадиља се интересовала зашто Емилија тугује, док госпођа Гебел, улазећи у собу упита...*ко то тугује....Емилија?...*

Ах!...Много смо се огрешили о њу....и изговарајући те речи и заплаче.

Описујем ти све ове детаље како би могао да замислиш ово предивно створење, које је, за мене, огрнуто у тајанствену светлост. Она је нова Мињон!³³ Кротки геније који је побегао до људи, узнемирен земаљским бригама.

Убрзо након што се Почека преселио у други стан, срео је Хебелову праву ћерку која му је саопштила да је Емилија умрла. У том тренутку, ништа није осећао, није могао ни да поверује, није могао ни сузу да пусти, тек неколико сати касније, када је свест у њему надјачала, заплакао је.

О свему томе сазнајем два, три дана касније. Почека и ја смо хтели да одемо на сахрану, али смо погрешили, доспели смо у неку другу цркву. Он је отишао са Золотухином, ја са Алексејем. Када смо стигли до римокатоличке цркве, иза Црвене капије, погребна кочија се већ враћала. Алексеј и ја смо отишли на немачко гробље, одакле се управо враћао Хебел. Уском стазом, између дрвећа и споменика, кренули смо да тражимо свеж гроб. И место и догађај су снажно утицали на мене, био сам у очајном нерасположењу. Ни Почека и Золотухин нису могли да пронађу гроб. Кренули смо заједно у потрагу, и коначно га пронашли. Да ли је потребно говорити о сцени над тужном земљицом? Ћутећи, свако од нас је стајао окренут у неком другом прав-

³³ Лик из Гетеовог роман Године учења Вилхелма Мајстера, прим.прев.

цу. Нас четворо као да смо формирали војну *кару* око светог тла, против људи. Хебел, вероватно чувши да се за његову везу са Емилијом сазнало преко Почеке, почео је да шири ружне гласине, узгред, кажу и да је Херцен много лагао, али пријатељу мој! За Почека и његову племениту душу, твоје мишљење је светиња! Разбиј посуду клеветника!³⁴ Почека је остао доследан свом невином осећању, тужни гроб Емилије не може му бити прекор, ни његовој савести.

Твој пријатељ Н. Станкјевич

³⁴ рус. Разбей сосуд клеветника, Евгеније Оњегин, гл. 2, VIII, прим.прев.

Ј. М. Неверову
15. септембар 1833. Москва

Мој пријатељу, Јануарије!

Јуче сам читао Гетеа са Маријом Афанасјевном. Ова жена изузетно разумева уметност. Обожавао бих је, да њене неке чудне замерке не изазивају код мене извесну непријатну одбојност.... али, Бог нека благослови и њих и њу! Желео сам да јој предочим Гетеа из различитих перспектива. Пре свега, читао сам јој *Der Gott und Bajadere*, наравно, са извесним изостављањима. Дело ју је потпуно изненадило! Није тако нешто очекивала од Гетеа! Идеја светвореће љубави којом овај мит одише, њој је одавно блиска. Као да сам је и ја поново разумео!

Затим *Kenner des Groszen und Tiefen*, како човек делује међу људима. Он не разара палу творевину муњама с неба, да би распламсао прекрасан живот, већ на земљи бира моћно оруђе преображења – љубав и страдалништво. Такво прочишћење брза је притока извору живота! Затим сам јој прочитао баладу *Der Fischer*, која изражава инстинктивну недољиву привлачност коју осећамо када гледамо мирну површину воде која у својим дубинама одражава небо, затим *Erlkönig* и *Der Sänger*, и коначно, гигантско пројављење генија *Die Braut von Korinth*. Прочитавши ово дело, немогуће је не пасти на ко-

лена пред Гетеом! Заstraшујући спој љубави и смрти, бледе усне које пију крваво вино, мртве груди загрејане сладострасним пламеном и снага младости која испари у једном трену задовољства, све то обузима душу, напреже нерве, тако да на крају читања осетиш чудан мир, сличан оном који влада у природи после ноћне грмљавине, када на другој половини неба звезде тек једва да просијавају промаљајући се испод тешких црних облака.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
12. новембар 1833. Москва

Драги Јануарије!

Данас сам читао Велтмановог *Кашчеја*, почео сам са другим делом, прочитао трећи, а сада завршавам и први, тако се десило, али није ни битно. До средине другог тома Велтман описује претке свог јунака, а даље, ђаво ће га знати шта! Понегде и наиђеш на дивне изразе, али све то није обједињено ниједним доминантним осећањем, као што ни сви догађаји романа нису ни у каквој вези са главном радњом. Каква је то збрка, ко ће га знати!

У међувремену сам почео да читам *Seltsame Leiden eines Theatre-Reditor's*³⁵. Прочитао сам тек неколико страница и већ сам нашао много тога по свом укусу, иако су неке немачке пошалице постале вулгарне у наше време. Али, како је Хофман видљив у свакој ситници, у слици, итд! Премало сам прочитао. Ове недеље врзмали су ми се по глави планови и замисли од којих сам, као и обично, већ одустао. Имао сам жељу да напишем лирску драму или драмску фантазију, назови то како хоћеш. Ствар је у томе што ми се сама идеја, која ме је прогонила, није указала у драмској форми, тј. као

³⁵ Сатирични дијалог између два режисера који размењују мишљења о мукама и радостима позоришног рада са глумцима, публиком, критичарима, текстовима, прим. прев.

случај, него једноставно као чиста идеја. С тога, да бих развио ту идеју у драму, морао бих да измишљам догађаје, а измишљање убија поезију. Ето зашто се не усуђујем да пишем драме, иако сам већ био смислио заплет.

А сада, затражио бих ти још један савет. Надеждин ми је предложио да му напишем оперу. Узгред, дао сам му часну реч да никоме нећу рећи. Изабрао је *Конрада Валенрода*. Музику жели да компонује Варламов. Незгодно је писати на задату тему, а још незгодније такмичити се са Мицкјевичем, јер је Надеждин рекао да из поеме одстраним све осим самог догађаја и идеје. Уосталом, на мени је само да напишем неколико арија, дуета, квинтета, и слично. Можда ћу то и прихватити ако будем у стању да осетим поставке које ми они предложе. Да ли треба све то да урадим?

Међутим, у сваком случају, молим те, ни речи никоме о овоме! Ако би опера и била постављена до краја, могао бих бити изложен многим непријатностима. Због мене, ником не говори. Упозоравам те, јер знам да ти никад не би ни помислио да овакве бесмислице заслужују да се чувају, као да су неко благо.

Твој пријатељ Н. Станкјевич

Ј. М. Неверову
1. децембар 1833. Москва

Драги Јануарије! Каченовски нам још није дао теме, али свакако намеравам да напишем нешто о Новгороду или његовој трговини. Закупља ме опис трговине и односа између холандских градова у Шилеровој историји *Холандског устанка*. Замишљам колико занимљивог се може открити у историји новгородских односа, узимајући поуздане чињенице као основу и држећи их се савесно. Постоје извори за ову тему. Признајем да немам времена да лутам по беживотној пустоши првог периода руске историје. Написаћу Надеждину, или историјску расправу о вези између ликовних уметности и религије, или историјско-теоријску расправу о позоришној уметности.

Глазунов Николај Николајевич је објавио *Тешко паметном* (рус. *Горе от ума*) веома коректно, али, аматер један! На три места, а можда и више, јер још нисам све прочитао, цео стих је избачен без икакве потребе, због превида! И да нелогичност буде још већа, цензор није дозволио много тога што је већ било дозвољено на сцени!

М.А. Максимович објављује *Даницу* (рус. *Деница*) следеће године. На његов позив, дао сам му два позоришна комада у стиху, *Фантазију* коју већ

знаш, и другу *На Емилијином гробу*. О овој потоњој, Цветајев је направио тако смешне референце да је тешко поверовати. На пример, на једном месту сам човека назвао земаљским Богом, а затим прашином, а он се пита како се Бог може назвати прашином!?. Притом, очигледно је да се говори о човеку!

А *propos* песама женских аутора! Песме Теплове су дивне... наравно, то није апсолутна елеганција и раскош као код мушких аутора. Њене песме можда нису свемоћне, не могу да погоде душу, да је узбуркају из самих дубина... али, у њима има истинског осећања. Ретко, сасвим ретко претендује на титулу поете, па чак и тада, то није свесна намера, већ простодушна вера у своју сврху.

Твој пријатељ, Н. Станкјевич

Ј. М. Неверову
15. децембар 1833. Москва

Пријатељу Јануарије!

Своје слободни тренутке, ако су већ слободни, најрадије користим да разговарам са тобом, па о било чему. Убрзо након што ме је одбио, Мељгунов ме је замолио преко Ржевског да га посетим, и њему и Шевирјову је било веома жао што ме тада нису срели. Причао сам им о својој намери да напишем историју позоришне уметности за Надежди-на. Обећали су да ће ми дати много материјала. Шевирјов ме је саветовао да пишем о сликарству, прво, зато што за историју ове уметности постоји неупоредиво више и већ ревидираних материјала, тако да њихова обрада не захтева много труда, и друго, зато што ми информације о овој теми могу бити корисне, јер имаћу представу о разним школама сликарства, о оним делима која би требало да привуку моју пажњу у мом будућем развоју. Али, ја нисам толико упознат са сликарством, још увек врло мало знам о њему у пракси, и писати његову историју у таквом случају је несавесно! Осим тога, позоришна уметност има за мене посебну драж, као уметност коју волим, и као висока, али незахвална уметност! Било како било, желим да искористим прилику да се упознам са историјом сликарства и

наговарам Красова да узме ову тему за своју дисертацију. Он скоро сваки дан преноћи код мене, а ја ћу поново прочитати све његове материјале које му набавим од Шевирјова.

Прочитао сам Хофманову сатиру *Seltsame Leiden eines Theater-Direktor's*, купио сам је и док сам читао вртео сам се у круг држећи нос као онај младић о којем си испричао виц код Почеке. Чудесна књига! Требало би да буде Јеванђеље за све управнике позоришта. Колико сам био срећан што сам овде пронашао све што је моја душа дуго скривала! Ево човека који је разумео позоришну уметност до највишег степена! Са таквим разумевањем, управник може да уздигне сцену на ниво уметничког дела! Мељгунов ми каже да време драме и позоришта пролази, и за то је понудио генијалне разлоге, али се не слажем са њим. Чини ми се да долази време да се позориште уздигне. Уметност неће пропасти без достизања свог најузвишенијег могућег развоја.

Колико ћу занимљивих ствари прочитати за Божић, какво ће дивно време бити празници за мене! Дај Боже да будем здрав. Не сећам се да ли сам ти писао да твој пријатељ Кирејевски објављује више од 1000 руских песама и поема које певају наши просјаци. Каква непроцењива збирка! Неколико песама биће штампано у *Даници*. Имао сам прилику да видим неке од њих, песме су дивне. И још једна њихова драгоценост је у томе што су, из-

гледа, без икаквих исправки, у свом првобитном стању.

Ако успем да је пренесем на папир, послаћу ти своју фантазију, своју душевну фантазију, без великих претензија. Не пишем ништа, не осећам потребу, једноставно се тако десило. Кад бих се заљубио, онда бих можда писао... Знаш шта ми је пало на памет? Морам захвалити Богу што не волим. Како знам? Можда ме судбина води, како каже Марија Афанасјевна! Не могу бити задовољан ситним осећањем, а за високо осећање потребна је жена са високим врлинама. Те врлине рађају активну, стваралачку љубав. Мој живот ће постати тежња ка једном циљу, да будем достојан тога. Кад бих сада волео, то би ме преобразило, али би онда остало само сећање на срећу.

Твој пријатељ Н. Станкјевич

Ј. М. Неверову
17. децембар 1833. Москва

Управо сам примио твоје писмо од 10. овог месеца

О *Тасу* нисам писао тако како кажеш, него о *Тасу* Кирејева, одакле сам и набрајао поједине сцене, а не из Кукољниковог. О Кукољнику сам рекао само да није тако лош као што ти кажеш и да је применито да аутор показује љубав према уметности. Уосталом, ни Кирејевљев *Тасо* није баш Торквато *Тасо*! Недавно сам прочитао Гетеовог *Таса*, он је ухватио неке црте песника, и ухватио их је изванредно! Упркос томе што је задржао грчку структуру и хладноћу, Гетеов *Тасо* плени.

Надеждину сам се, ипак, одлучио да пишем историју позоришне уметности. Драго ми је што се слажеш са мном око Каратигина. Он има ретке врлине, али његови недостаци у приватном животу јамче недостатке и на сцени. Он је веома добар глумац, али далеко од тога да је уметник, као што ни многи наши стихотворци не заслужују у потпуности да их назовемо песницима.

Сећаш ли се шта Хофман каже о средствима да се измаме аплаузи? Каратигин их стално користи, мада их бира суптилније од Мочалова. Каратигин много тога разуме, али... не разуме оно главно,

светост уметности. Истина, Хофман у том погледу оправдава глумце, каже да они не стварају за вечност, и више од других уметника имају право да трагају! Да! Тачно! Али,... моје срце не припада таквим глумцима.

Твој пријатељ, Станкјевич

Алексеј Андрејевич Бејер
1813–1867

А. А. Бејеру
1833

Драги Алексеј! Хвала ти на песмама Тепло-
ве, дивне су! Ево доказа какве песме жене могу да
пишу! Она је у својој сфери, у свом кругу осећања,
љубави! Наравно, није то апсолутна лепота, али да
би и ти ове песме истински доживео, потребно је
да током свог тумачења имаш у виду да је аутор за-
право, жена, и тек тада ће то бити једно целовито
дело, а све неизвесности ће добити смисао. Главни
услов, а то је истинитост осећања, у овим песмама
је испуњен. Она, разуме се, није Хомер, али такве
претензије жена и не треба да има. Красову се, та-
кође, изузетно свиђају њене песме.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
2. јануар 1834. Москва

Пријатељу мој, Јануарије!

Нисам читао Балзакову *Treize*, сада ћу. Сутра ћу читати *Peau de chagren*. Унапред ћу ти рећи, читајући многе Балзакове приче схватио сам да га сматрам за... не више од образованог човека... не сасвим без осећања, већ без искрености, без дубине. Почињем веома да волим нашег Одојевског! Његова приповетка *Подсмех мртваца* (рус. Насмешка мертвеца), објављена у Даници (рус. Денница), права је оаза је у пустињама овог часописа, и одушевљава ме својим пророчким тоном, својим надреалним колоритом, аутентичном фантазијом... Кажу, много објављује!?...Господе, па нека!

Прочитао *Аскољддов гроб* (рус. Аскољдова могила) Загоскина, издржао сам некако, иако немам времена да читам такве ствари. Шта је то, уопште!? Тонкачејев је Валтер Скот у поређењу са Загоскином! Брамбеуса још нисам читао. Поново читам Шлегелов први том *Драматургије*, и седамнаести том Бартедемија где се говори о грчком позоришту, на латинском читам предговор Софоклу... Ускоро ћу писати о грчком позоришту, а онда ћу понешто рећи и о савременом.

Твој пријатељ Станкјевич

Ј. М. Неверову
15. јануар 1834. Москва

Пријатељу мој!

Сигуран сам да си прочитао нешто из првог броја *Књижевне ревије*³⁶ (рус. Библиотека для чтения). Господе! Шта је то!? Пошто је то књижевни часопис, након што сам прочитао Пушкинову беживотну и једва ли „живу“ песму Жуковског, интересовао ме је одељак књижевне критике, да видим у ком правцу се све то креће. Писати такве ствари у наше време! Па, човек мора да буде неук за такво што! Ни пребијене паре ништа то не вреди, ни трунке укуса, нисам пронашао ни трунке логике! Изгледа да је ту прсте умешао Сенковски. На пример, да ли треба прекрајати историјске чињенице у историјској драми? Машта делује, стога историја и не може бити фактографска. Чему, онда, служи историја? Корисна је само за једну ствар, да пружа примере ликова и карактера, као полазну основу коју треба подражавати! А оно што кажу о Кукољнику, то је катастрофа! Велики Бајрон...а, велики и Кукољник, како то!?!? Ако Кукољник није толико слаб духом да би подлегао ласкању незналице, онда мора бити огорчен на истог, ако је, пак, задовољан, изгубио је песнички дар који сам му признавао.

Читао сам Балзакову *Шагринску кожу* (фр. Реау

³⁶ Први многотиражни часопис у Русији, прим. прев.

de chagren). У њему су два лика, грофица Федора и Полина. Прва је права Рускиња и њен карактер је врхунски изграђен. Сети се...у позоришту... Рафаел чека да музика изнуди признање из њених груди, али магични звуци не допиру до ње, не дотичу је док она одсутно лута погледом по ложама, и зауставља га на њему са својим уобичајеним осмехом - и то је све... Заносне црте лица!

Штета је само што Балзак, изгледа, није чуо никог осим Росинија. Или, не усуђујем се рећи... није у стању да осети Моцартову и Бетовенову музику!

Упркос уметности којом се талисман од шагринске коже усклађује са уобичајеним током ствари, његова чаролија, заснивајући се на празноверју и окружена стварним животом, губи своју моћ. И сам ћеш увидети, чак и у тренутку надахнућа, није постојала вера у истинитост стварања, нити је могла да испуни душу самог аутора.

Друга је ствар са фантастичним причама, у којима сви нестварни или натприродни у фундаменту имају барем некакву идеју! Одавно сам прочитао *Краљ се забавља* (фр. *Le Roi s'amuse*) Виктора Игоа, врло ефектно, заиста изврсно, али он после *Марион Делорм* (фр. *Marion Delorme*) и није написао ништа подношљиво у том жанру. Његову драму *Марија Тјудор* (фр. *Marie Tudor*) још нисам прочитао. Од Балзака ћу прочитати *Један од тринаесторице* (фр. *L'un des treize*), ако је нађем у оригиналној

верзији његовог опуса *Људске комедије* (фр. La Comédie Humaine), у преводу не желим да је читам. Иначе, Надеждин је закупањен својим часописом у Петербургу. Замисли, не дозвољавају му да изда 52 књиге као што је било договорено, већ га приморавају да изда само 24! Питај ти Бога, на шта то личи! Недавно сам сазнао да су му, ипак, дозволили.

Твој пријатељ, Станкјевич

Ј. М. Неверову
11. мај 1834. Москва

Јануарије, драги мој пријатељу! Коначно ти пишем!

Од читавог нашег друштва, једино са Красовим и Бјелинским могу разговарати о темама које греју душу. Само са њима, јер они умеју да се распламсају, да пролију сузе од сваке лепе мисли, од сваког подвига племенитости! Оно што сам имао у теби једном, некако покушавам да саставим из мноштва других... Али, авај!... Тако састављено биће није стварно, оно је неуспела бледа конструкција тебе, јер нема срца!

Твој пријатељ, Станкјевич

Константин Андрејевич Бејер
1820–1847

К. А. Бејеру
3. јун 1834. Москва

Драги Коста, јуче сам путовао у Архангелскоје, са Красовим, и тамо преноћио у хладној страћари, без јастука, без кревета, јер сам заборавио да их понесем, па песницу под главу, лакат под бок, како год да сам се снашао. Лутали смо, возили се трајектом, ублатњавили се, дивили се статуама и сликама, а највише природи која је овде раскошна и очаравајућа. Седели смо на огради изнад реке цео сат и отишли смо само зато што се некада, ето, и морало отићи.

Василиј Иванович Красов
1810–1854

В. И. Красову
8. јул 1834. Санкт Петербург

Драги Красов!

Прошло је скоро недељу дана откако сам у Санкт Петербургу, молим те, праштај што ти не редак нисам написао, нисам имао времена! Од самог доласка једну слободну минуту нисам имао! Час тамо, час овамо, а заправо, још ништа нисам успео да видим, да урадим! Сутра ће нас Венецијанов одвести на академију (рус. Имперааторская Академия художеств), ја ћу подробно проучавати нацрте и скице које сам јуче летимично погледао у Ермитажу.

Петербург није као Москва, и обрнуто. Све улице овде се пружају у једном реду, зграде су грациозне, правилног облика, изузетно лепе, у свему влада укус и раскош, али на ову лепоту мораш се навикнути или је систематично проучавати. А где ћеш наћи неку другу тврђаву (рус. кремль) на којој би се задржао поглед и Европљана и варвара, и који би им својим златним куполама обрадовао душе? Где ћеш наћи шарени, ускомешани, пространи Црвени трг, са свим својим женама које су тек приспеле из села, пролазнике, кириције и њихове кочије, фијакере, камену говорницу (рус. Лобное место), кремаљски бедем, и чудног Василија Бла-

женог? Нигде! Нема! *Тешко да ће се пронаћи нека друга престоница као Москва...* Узвикнуће Фамусов! (цитат из Грибоједове комедије у стиховима *Тешко паметном*, прим.прев). Неко глуп као Скалозуб (лик пуковника из наведене комедије, прим.прев) одговориће само... *али, дистанце су огромне!* Ипак, нећемо ништа рећи против Скалозуба! И сликар Венецијанов каже да је Москва привлачна, док Неверов приписује Петербургу класичну лепоту, уређенију, а Москви романтичну, и ја се потпуно слажем са њим.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
19. септембар 1834. Удеревка

Драги Јануарије!

Писао сам ти већ, чини ми се, о свом плану рада, нисам га променио и доследно га испуњавам. Након што сам прочитао прву књигу Историје, оставио сам Херодота по страни неко време, јер ми још нису послали атлас из Москве³⁷. Али, прочитао сам неколико Шилерових кратких историјских дела, која су тако сликовита, тако живописна... да је Шилер одлучио да их изложи у целини, постигао би невероватан напредак у историјској науци.

Прочитао сам Шелингов *Систем трансценденталног идеализма*, разумео целу његову структуру, посебно зато што ми је од раније био прилично познат, али слабо разумем цемент којим су повезани разни делови ове грађевине, и сада је мало по мало растављам. Не смеј се! То ме инспирише на друга дела, јер само целина, само оно што има циљ, може ме привући. На пример, да нисам прочитао Шелингову *Практичну философију*, никада се не бих бавио историјом са таквим жаром као што ћу сада.

Прошло је време када је за мене блистава мисао била једина истина, а потреба за вером, за нечим што превазилази чисту логику, све је јача и јача... постепено морално усавршавање човечан-

³⁷ Географски атлас је неопходан за читање Херодота, прим.прев.

ства једно је од најслађих мојих веровања. И како је благотворно видети да се тај процес одвија у сагласју са бићем природе, са суштином људског знања и људске воље! Само, или ја слабо разумем Шелинга, или су његове мисли о човеку увредљиве! Полазећи од уверења да човекова природна склоност ка себичности (егоизму) ограничава слободу других, он закључује да је историјски напредак заправо усавршавање друштвених односа, пре свега усавршавање закона, који и јесу средство да се ограничи и обузда егоизам. По њему, историја напредује тако што друштво све успешније уравнотежује супротстављене себичне интересе кроз сталну игру акције једних и реакције других. Он искључује науку и уметност из историје и дозвољава их само према степену њиховог, више штетног, него корисног утицаја на власт. Више ми се свиђа Гизоова идеја (фр. François Pierre Guillaume Guizot) да се у историји прикаже постепени развој човека и друштва.

Али доста! Могуће је, и те како је могуће, да сам неправедан према Шелингу, да га не разумем и зато говорим такве ствари, а он је у мени пробудио многа интересовања!

Прочитао сам неколико од *Прича библиофила Јакоба својим унуцима* (фр. Contes littéraires du bibliophile Jacob à ses petits-enfants). Какво блаженство, пријатељу мој! Прочитај их, ради Бога! Написане су без икаквог моралисања, а у њима чи-

ста моралност! И како је верно представљена стара Француска, стари француски двор! Како су живописно дочарани односи краља с дворјанима, односи принчева и принцеза! Право благо! А за децу крунисаних родитеља, каквих све ту поука има!

Љубим те, пријатељу мој, хиљаду пута, и заувек твој, Станкјевич

Ј. М. Неверову
16. октобар 1834. Удеревка

Драги Јануарије! Ево мог трећег писма из села, трећег извештаја о мом овдашњем животу! Не замери ако је по садржају и форми превише слично првом, за то је крив сам мој сеоски живот, монотон, добро ухрањен, хвала Богу без главобоље, и без претераних радости срца. Ипак, прочитао сам шест књига Херодотове *Историје*, и сад ћеш се Јануарије Михајловичу опет насмејати, Шелингов *Систем* (нем. System des transzendentalen Idealismus) по други пут! А зашто и са којом сврхом, следе појашњења...

У ранијим годинама сматрао сам да је највише добро садржано у философији, у том периоду, уосталом, такоје и требало бити. То је било доба неодољиве жеђи за знањем, доба вере у снагу ума и доба сумње у наслеђене застареле догме већ уздрмане критичким мишљењем. Требало је нахранити душу, умирити раздоре у њеним дубинама, требало је наћи и сачувати подстицај за деловање. Философски системи смењивали су једни друге, сфера знања се ширила, а теме које су промишљане постављале су душу изнад свих добара овога света.

Али мом знању и учењу је недостајала стабилност и постојаност. Долази већ време да се делује, а ја осећам да много тога не знам. Интересовање

за науке је нестајало увидевши да она не може да реши она највиша питања. То интересовање сада је другачије, истину тражим, да, али истину са добротом. Историја ми много обећава, да ћу у њој пронаћи и једно и за друго.

Херодот изазива знатижељу, али његова дечија причљивост је несносна! Приповедајући један догађај, он у њега уплиће историју свих места и народа који су том догађају учествовали, што расејава пажњу, смањује интересовање, умањује осећај, и тако ремети управо то тројство којим бих ја да обухватим сваки догађај. Ипак, ти успутни додаци су понекад сами по себи важни, али их, право говорећи, нећеш ни запамтити док тражиш главну нит описиваног догађаја.

Твој пријатељ Станкјевич

Висарион Григоријевич
Бјелински
1811–1848

В. Г. Бјелинском
30. октобар 1834. Удеревка

Драги Бјелински! Примео сам твоје писмо, и оно ми је јасно и непобитно потврдило моје заблуде. Шта да се ради...! Хвала ти на свему што си ми о себи писао, али не знам, треба ли да се радујем твојом преображају, твојој новој концепцији? Нови теоријски систем те неће задовољити много више од претходног, иако ће и уклонити многа питања, ипак их неће сасвим разрешити. Између бесконачности и човека, ма колико он био уман, увек остаје бездан, и само вера, само религија може да га премости, само она може испунити празнину која заувек остаје у људском знању. Дobar је онај систем који не омета веровање које је неодвојиви саставни део човека, веру која у себи садржи подстицај ка добрим делима.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
30. октобар 1834. Удереvка

Јануарије, рођени мој! Шта да ти кажем о својим плановима за зиму, за које се интересујеш? Чини ми се, већ сам ти писао о њима... укратко, Москва, историја, музика, можда енглески језик, друштво Мељгунова, и то је моја будућност којој са задовољством идем у сусрет! У Москву морам да идем, јер ми нуди више могућности за учење него Удереvка, и зато што је читав мој круг блиских колега тамо, моја браћа. Зашто историја, о томе сам ти већ писао. А друштво Мељгунова, зато што га волим, зато што је интелегентан, љубазан, искрен, осећајан, свира клавир и пише приче. А моја браћа, моје колеге и пријатељи, зато што су то били и раније, а можда ће се поново десити да кроз учење, службу или заједничку жељу, радимо у корист отаџбине. Ипак, вероватно ћу успут морати да свратим у Петербург, где такође има много тога што ме призива.

Јануарије Михајловичу, како ти се могао свидети Коњић Грбоњић Јершова (рус. Конёк-Горбунок) !? Хајде, овако... говориш у себи *Ово је бајка, а ја бајке не волим, није то мој жанр и зато и не оставља утисак на мене, стога немам право да судим о утисцима.* Да видимо, шта је у њој лоше? Ништа. Понегде је смешна, шта још треба од бајке? Сви је хвале, зна-

чи има неки разлог, ваљда, да је хвале. Нека буде како народ каже...добра бајка! Али, пријатељу мој, зашто бајка није твој жанр? Зашто не волиш бајке, ти, који можеш да досегнеш све што је лепо. Сећам се, ипак си волео бајке Луганског, због тога што су писане на матерњем природном руском, што у њима има много душе и поезије, што су написане промишљено и забавно.

Прочитао сам један мали одломак из *Коњића Грбоњића у Књижевној ревији* (рус. Библиотека для чтения). Ово, како каже Руди Пањко, нит је смеће, нит је плодна земља, опрости ми, Господе! Ђаво би га знао шта је! Перем руке од тога! Ако је цела прича написана овим тоном, шта је то, уопште!? Шта је звучно у тромим и напрегнутим римама за римом? Шта је разумно у овој неуспешној имитацији народних изрека, које су извитоперене зарад стиха и то каквог неуспешног стиха?

Пушкин је измислио овај лажни жанр када је песнички пламен у његовој души почео да се гаси. Али, у његовој првој бајци ипак има поезије у траговима, док су све остале, у којима једноставно приповеда без икаквог осећања, просто шкарт.

Жуковски још и може да се снађе са таквим испразним тривијалностима, али каква је утеха за таквог песника да буде подношљив? А *Коњић Грбоњић* је једноставно неподношљив! Штета ако је Јершов човек осећања и талента, упропастиће га ова неоснована ласкања! Зар не хвале Брамбеуса?

Зар не хвале *Таса* само зато што су чули за то дело?

Одједном, више верујеш другима него свом осећању, а оно је истинитије од свих судова. Уосталом, нисам прочитао целог *Коњића Грбоњића*, али ме увек огорче заноси празних људи који кипте, о ђаво зна чему и тиме наносе штету талентованим људима, он, гле чуда, покреће некакве сибирске *Илијаде*, шта ли! Па, зар то није апсурдно?

Занимљива су народна веровања, сакупи их, испричај једноставно, али поетично, сачувај боју и тон народног говора, и бићемо захвални, одаћемо признање човеку који уме да цени наслеђе човечанства. А какав је то песник, који би из самољубља посегнуо за овом светињом, ко би од безазлене приче недоношчета силом да гради поспане трохеје? То би била проза иста као и свака друга пресложена у стихове, а то није частан чин! Уосталом, млад човек највероватније и може посегнути за народним предањем, али, не из користољубља, већ из уверења да ће од тога, заправо, произаћи нешто добро.

Ј. М. Неверову
20. новембар 1834. Удеревка

Јеси ли написао приповетку? Ако садржински није захтевна, не и стилски, замолио бих те да ми је пошаљеш, као што смо увек и радили... А какву то приповест за Греча (рус. Николай Иванович Греч) спомињеш? То је такође занимљиво. Нисам дуго ништа писао и чак сам се изгубио порива да пишеш, одвикао сам се. Једна идеја ми се дуго врзма по глави, али сам је одавно напустио, тим пре што њено *месо* (тако шаљиво називам механизам приче, коју не знам да исплетем и која је код мене увек веома глупа) није долазило до мене. Сада сам је узео, али изгледа да ћу опет одустати, јер је све некако предуго и бесмислено, да се изразим својим речима, и увек се плашим да не буде банална. Уопште, чудна је то ствар! Никада ништа нисам могао да напишем у селу, а ако сам писао у Москви, онда је неки сеоски утисак увек говорио из мене.

Не сећам се да ли нам је Шевирјов читао нешто своје, или је парафразирао Жан-Пола (нем. Johann Paul Friedrich Richter; псудоним фр. Jean Paul) како год, звучало је Жан-Половски... *Живот мора ка небуда узлети и претвори се у комету, тада ће постати поезија.*

Заиста, сва реалност...или непосредно и прозаично утиче на душу, или је својом поезијом занесе до бесвести где пребива у слатком уживању и не

може да се уобличи у спољашњу форму, нема снаге да напусти чаробни свет у којем је закључана. Када сладост уживања прође, у тужном сећању она се сада појављује као нешто неземаљско, неповратно, недостижно и тада, за себе, желиш да задржиш сећање на то уживање, тада пребирамо слике другог света скривеног у дубинама душе, не слутећи да је то стварање, а не копија... Тако лепим нам изгледа све оно чега нема.

Волели смо и често разговарали о томе. Увек смо тиме објашњавали да музика има своје чари и за глуве, раскош дескриптивне поезије међу слепима, и високе тонове Бетовена. Шевирјов је то лепо рекао о Хомеру, парафразирају... *чак и да није постојао, он јесте! Он може послужити као симбол песника, видео је свет и затворио очи, и поново га створио, и био је надахнут својом творевином, изразио је, мислећи да изражава оно што је видео.* Богу хвала, тако је! Коначно сам нешто осетио, бар мало сам узбуђен док говорим са тобом, а то је тако ретко у монотонном животу који водим, немајући никога са ким бих разговарао о темама које су ми блиске.

Тимофејевљевог *Уметника* (рус. Алексей Васильевич Тимофеев, Художник) нисам читао, али имам предрасуде према њему због свих осталих његових списа. Можда је он интелегентан човек, али није песник! Чак не бих рекао ни да има укуса након његових романтичарских мистерија објављених у *Књижевној ревији*, која се, узгред, некима и до-

падају.

Шта кажеш, да узмем *Илијаду* и *Одисеју*? Јако желим да их прочитам, а осим тога, потребне су ми за историју и за грчки језик. Јеси ли читао *Contes de Jacob Bibliophile, a ses petits enfants*? Дивно! Нисам његов унук, али ретко које приче су ми се тако свиделе! Кад би само наша деца (а и одраслима би добро дошле) имала такве приче из наше историје. Чудо!

Ј. М. Неверову
11. децембар 1834. Удеревка

Примио сам твоје писмо од 20. новембра, драги Јануарије! Да ли знаш Пушкинову песму *Други новембар*³⁸ (рус. Александр Сергеевич Пушкин). То је верно пресликан мој сеоски зимски живот. Сада је вече и пишем ти док напољу завија мећава, свећа потмуло гори, стеже ми се срце у грудима.

Главобоља је мало попустила, и могу да се препустим слатком размишљању, не можеш ни замислити колико ми пријају ти ретки тренуци олакшања. Кад бих био музичар, чини ми се да бих импровизовао, јер речи, као израз одређених појмова, беже од мене, плаши ме све што је одређено, све што је прецизно, то ми одмах изазива бол у глави. Највише ме крепи Моцартов *Дон Ђовани*, теши ме више од свега другог.

Ево о чему маштам, *a propos* шта значи лечити се озбиљно, без романтичних каприца које ћу имати током болести, а ти ми обавезно одговори! Наиме, ако ми здравље дозволи, наставићу да изучавам историју и намеравам, мало по мало, временом, да саставим кратак гимназијски курс опште историје, према плану који ћу написати и бити слободан да ти пошаљем. Немој ми се смејати! Можда ћу и оду-

³⁸ Заправо, песма је без наслова, али је датирана на 2. новембар 1829. и почиње стиховима Зима је. Шта да радимо на селу? Прим.прев.

стати од тога, али треба човек да има нешто испред себе чему тежи. Колико се само снова није остварило!

Буди ми здрав, спокојан, веруј у моје пријатељство и, ако се укаже прилика, реци коју лепу реч министру, у вези са будућим почасним надзорником, твојим пријатељем Станкјевичем.

Ј. М. Неверову
26. децембар 1834. Удеревка

Драги Јануарије! Захвали добром Крајевском у име Филипа Зарича (псеудоним Станкјевича, прим.прев) на пажњи посвећеној његовим шкработинама, иако поменути Зарич веома добро зна коме дугује ове ласкаве критике и преко којег, тачно органа га је Крајевски разумео. Хвала ти, стари мој, али ја нисам занесењак, и знам да је Зарич можда и најгори од бројних руских приповедача које моја душа не може да поднесе. Ово говорим без лажне скромности, без и најмањег афекта. Збогом, роде мој! Не стижем да ти пишем више... Целивам ти чело и увек остајем твој пријатељ.

Н. Станкјевич

Ј. М. Неверову
2. јануар 1835. Остроґошк

Драги пријатељу, Јануарије. Тренутно се налазим у Остроґошкy. Овде су сазвали сеоску Скупштину ...да, господине, најозбиљније, без шале, молићу лепо! Сложићеш се, грех би био да пропустим овакву прилику да се насладим. Главни ликови ће бити провинцијски официри из резервних пешадијских батаљона стационираних у нашем граду. Наше друштво вероватно неће ићи, али како ја да не присуствујем!? Прекосутра, браћа и сестре долазе да куртоазно посете комшије и учествују на њиховим кућним игранкама.

Са собом сам понео Балзакове *Les Maranas* и Eugenie Grandet да их читам у међувремену. Коначно, прочитао сам две епизоде из *Histoire des Treize*. Посебно ми се свиђа друга, *Ne touchez pas-la hache*. Прочитај је обавезно.

Твој пријатељ, Станкјевич

Ј. М. Неверову
24. јануар 1835. Москва

Мој пријатељу Јануарије! Ево ме у Москви. Јуче су овде изводили *Ричарда III*. Све је било прилично заморно, али онда пети чин... Ноћ затамњује сцену, у свом штабу, хроми Ричард окружен разноликом свитом бори се са својом савешћу. Мочалов коначно постаје уверљив, узвикује... *И не постоји створење које би мене волело!* Прођу те жмарци од тога, хтео-не хтео. Заспао је, сцена се отворила, штаб је ишчезао, а у звуцима удаљене музике појављују се сенке и својим застрашујућим пресудама ремете сан злочинца и несрећника. Како је лако да човек поверује у тај свет снова уз звуке музике! Какав живот веје оданде! Али, минут, и опет је штаб на сцени, опет мучење и неподношљиви глумци, и ето ти последњи месеци мог живота!

Намеравам да се лечим овде, у Москви, већ сам мало разговарао са Алфонским. Он мисли да је узрок моје болести навала крви у главу, хемороиди... Бог зна! Каже да се то лако може излечити...и то, опет, Бог зна! Ни на шта не личим, тужно ми је гледати своје лице. Чак и да се излечим, али ја ћу и даље бити тужан гледајући себе. Саслушај јадиковку, пријатељу мој, са другима ћу бити мушкарчина. Не можеш ни замислити како ме погађају шаљива пријатељска добацивања... *Гле, каква ти је фаца!*

Осмехнем се врло весело, али... само кад би видео шта је испод тог осмеха! Нека и буде да је то детињарија, већ се и навикавам, али се то исто може рећи о много чему другом.

Убојитија је за мене помисао да ти болест краде духовну енергију, и да нећеш ништа стићи да учиниш за људе. Природа те је можда обдарила, за то да будеш, ако не изнад гомиле, онда барем у њеним првим редовима, а болест те смешта у равно у средину, постајеш просечан! Да, бићу мушко, истрпећу бол, али било би штета да постанем хладни стоик, никада не бих рекао да то може да ми се деси! Ја дрхтим од помисли да ће енергија моје душе неповратно ишчезнути!

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
5. фебруар 1835. Москва

Драги мој Јануарије, не знам одакле да почнем!

Као прво, веома ми је драго, а скоро да ми је помало и криво, што си ти мени први писао о Шуберту. Како смо га само у исто време чули! Случајно сам пронашао његов комад код нашег острогошког земљопоседника Сафонова, у музичком часопису *Филомела*³⁹ (нем. *Philomela*), ионако, нико се није служио часописом да свира код Сафонова. Било је то после вечере, после забаве и ћаскања. Пробао сам, одсвирао, и скоро да сам полудео! Другачије и не може да се изрази то фантастично, прелепо осећање које обузима душу, баш као што и краљ вилењака обузима недоношче, у познатој балади. Већ сам почетак те преноси у овај мрачни, мистериозни свет, носи те *durch Nacht und Wind* (кроз ноћ и ветар). Рођени мој, како сам срећан што смо се у овоме срели. И као да смо се договорили, баш у исто време! Преписао сам ову романсу, сада је код Бејеревих.

Као друго, *Абадона Пољевоја* (рус. Николай Алексеевич Полевой, Аббадонна)! Читајући, као да је роман говорио моје речи, као да су моје осећања

³⁹ Символички и поетски назив многих ументничких публикација у Романтизму, прим. прев.

била написане на тим страницама. Колико сам дуго желео да поново посетим немачко краљевство, да погледам Шилерова лица, снове...како ме је Елеонора⁴⁰ пленила! Видео сам је у сну, заљубио се у њу. Наравно, лик није нов, у роману има много оштих места! Много лепих, али уобичајених и претеране причљивости. Али када вам човек каже, па макар и уобичајену просту мисао али са жаром духовног уверења, као да је поново разумеш! *Абадона* ми је пружила изузетно велики ужитак.

Иако је у другим деловима текста изузетно хвалио Шевирјова, Бјелински је у свом чланку *Књижевна маштања*, објављеном у часопису Гласина (рус. Молва), написао да се у Шевирјовљевим стиховима развија мисао, али да у њима нема осећања. Врло тачно запажање! Кажу да се Шевирјов због тога силно разјарио, па је бесно викао...*Како неко сме тако нешто да каже?*

А, то је управо онај тон, онај жар уверења код Пољевојева, који је недостајао у стиховима Шевирјова! Па ко је он? Зар је нека неприкосновена власт, па да му се не сме упутити ни реч критике? Збогом, рођени мој!

⁴⁰ Може бити идеализовани женски лик у Романтизму, такође, Аделајда, Маријана, Розалија, прим.прев.

Ј. М. Неверову
28. март 1835. Москва

Завршавам *Новика* Одојевског. Иако је мало застарео, то је и даље забаван роман и има садржи много тога доброг у себи, бољи је од Загоскина, барем је *Новик*, иако не тако живахно као *Милославски* Загоскина, далеко бољи од њега по људским карактерима. Загоскин има лутке, Одојевски живе људе. На пример, колико је добар Паткул⁴¹ (нем. Johann Reinhold von Patkul) у својим последњим данима! Читао сам Гогољеву збирку *Миргород*, мислим да се прича зове *Земљопоседници Старог света* (рус. первая повесть из цикла Миргород, Старосветские помещики, Николай Васильевич Гоголь). Прочитајте је! Колико је ту лепо људско осећање ухваћено у празном, безначајном животу!

Твој пријатељ Станкјевич

⁴¹ Трагична фигура из доба Петра Великог, један од ликова у роману, прим.прев.

Ј. М. Неверову
22. април 1835. Москва

Каратигин је овде! Душо моја, љутио се ти или не, али он је постао двоструко гори него раније, прави некакве гримасе, шмира, урла, али ипак поседује редак таленат. Хоћу да пишем о њему у *Телескопу*.

Узгред, Надеждин, одлази у иностранство и препушта нам Телескоп. Потрудићемо се да од њега направимо користан часопис, макар и за читаоце из провинције. Бар ће бити противтежа *Књижевној ревији* и чудним критикама Шевирјова! Како је ситничав постао! Мељгунов је паметнији од свих њих и, да добије више утицаја у њиховом часопису, могао би га и поправити. Сада читам француске часописе, и то је заиста нешто.

23. април 1835. Москва

Јуче сам дошао веома касно и зато ти нисам писао. *Роберт* ми (фр. Robert le Diable, Giacomo Meyerbeer), не знам зашто, не причињава неко посебно задовољство. Музика прва два чина на мене не оставља утисак, али у последња три чина ми се допада, иако још нисам довољно навикао на њу.

Чини ми се само да се Мејербер страшно брине за ефекте. Сећаш ли се оног невидљивог хора што пева са Бертрамом? Мелодија је чаробна, каква лепота! А звонки пратилац? Има снажан ефекат на мене. Ту има толико туге, толико фантазије, мада би то за неког можда био и водвиљ! Али не, зашто би то била фарса? Чини ми се да не бих ни сам хтео другачије изразити сав ужас и сву тугу тог положаја. Али стална пратња тромбона и фугота, то је помало пренаглашено. Ипак, све ми се то, у целини, допада. По мом мишљењу, један од главних недостатака опере је њена дужина. Опера треба да буде кратка. Увек понављам да први чин опере и почетак сваког концерта на мене делују задивљујуће, али да ми после осећај отупи, да зевам, да ми се спава. Мени, а можда још више онима који су то од мене чули, чинило се да је та појава знак немузикалности. Али како сам био срећан кад сам исто то открио код Хофмана у његовом *Непријатељу музике*⁴² (нем. Musikfeind)! И на њега је музика, нарочито концертна, деловала исто.

Нацрт јеврејске историје добио је (у мојој глави, наравно) већи обим и биће састављен у тишини сеоског живота. Ржевски је предложио да напишемо историјско дело састављено од древних историчара, тако што би свако од нас узео по једну нацију да је обради. То би било добро! Тада бисмо многе

⁴² Лик капелмајстора Крајслера, код Хофмана, који иако је врло талентован, понекад показује замор од музике, прим.прев.

ослободили потребе да се удубљују у антику, док средњи век представља задатак који је сложенији, тежи и ближи нама. А лишити се таквог увода у судбину и живот човечанства значи уништити један од података који може дати огромне резултате. Али, довиђења до следећег писма, које ће вероватно бити врло ускоро.

Пријатељ Н. Станкјевич

Ј. М. Неверову
1. јун 1835. Москва

Драги мој пријатељу Јануарије! Давно ти нисам писао!

Надеждин предаје свој *Телескоп* Бјелинском, од седмог броја биће у његовој надлежности, и сви ћемо постепено почети да му помажемо. И неке друге угледне особе такође преузимају на себе овакву обавезу. Али молим те, чувај ово у тајности. Пишу многе бесмислице у *Посматрачу* (рус. Наблюдатель), иако су правац, орјентације и намере овог часописа часне. Шевирјов је изневерио наша очекивања, он је заправо стриктни формалиста, превише педантан. Наравно, нећу губити време на *Телескоп* (рус. Телескоп), али сваке недеље имам два или три слободна сата које могу да му посветим, осим тога, увек ћемо се састајати у друштву и консултовати о часопису.

Твој пријатељ Н. Станкјевич

**Михаил Александрович
Бакуњин
1814–1876**

М. А. Бакуњину
7. јун 1835. Москва

У *Телескопу* учествујем више душом него стварно. Мој однос са Бјелинским је такав да ћу више или мање, све његове радове, какви год да буду, прихватити и подржати. Не успевам да се бавим новинарским умећем, а имам и многа своја интересовања, потребно ми је да стекнем знања која је срамота немати, и зато радо одлажем своје путовање у иностранство, где бих, у самом путовању, потрошио две–три драгоцене године, баш те у којима још понешто може да се сазна и научи. Тамо почиње активност, тамо почиње знање друге врсте. Тата ми предлаже путовање по Русији, и радо прихватам његов предлог. Мислим да ћу зиму провести у Москви, а на пролеће ћу се запутити на Крим. Надам се, поштовани Михаил Александрович, да ћете ми макар повремено писати о себи, тиме бисте ми учинили велику услугу.

Красов данас одлази и преносим Вам његово поштовање, Јефремов ће сигурно бити код Вас почетком јула, Бјелински, такође Вам одаје поштовање, срећан је и што су његови чланци код вас изазвали добро мишљење о њему.

Ј. М. Неверову
14. јун 1835. Москва

Драги мој пријатељу Јануарије!

Не учествујем најактивније у *Телескопу*, а твој Стројев лаже да нам га је Надеждин продао. Напротив, он плаћа Бјелинском да објављује чланке, а ми ћемо Бјелинском мало по мало помагати, уосталом, имам ја доста и својих послова. Стројев је коначно развио своје способности у Петербургу. Од све своје сабраће и колега, он је био једини поштен, мада бескрупулозан и не баш паметан човек. Сада већ, његове лудорије против Погодина су нечасне. Дивно је разоткривати грешке научника, али шта ћеш рећи на ово... Бођански (рус. Осип Максимумович Бодянский) је почео да указује Стројеву на његове грешке, а овај му одговара да је то, пази сад... *замка за Мишку*⁴³. Као, намерно их је оставио да би се Михаил Петрович Погодин упецао! О, баш племенито!?!? Ако је грешке направио ненамерно, и не жели да их призна, то је онда несавесно и неодговорно, ако је заиста и наместио замку, то је подлост и сплеткарење! И такав човек да каже како критичари Бјелинског заударују на крчму! Не одобравам претерано полемички тон Бјелинског, али он је љубазна, енергична душа, светли ум, којем Стројев не може парирати. Али, Бог с њима, са свим тим полемикама!

⁴³ Игра речи, Мишка може бити медвед, зато замка, али може бити и Михаил од милоште, прим.прев.

В. Г. Бјелинском
31. јул 1835. Остроґошк

Искрено жалим што ти је дозвољено да уређујеш *Телескоп*, већ сама *Молва* и њен политичко-информативни додатак, затрпаћете те послом. Послао сам писмо на адресу куће Чудине, али те оно вероватно није тамо затекло. Писмо је била најстрожија примдба због чланка о Кољцову (рус. Алексей Васильевич Кољцов) и захтев да се исече и изостави та срамотна страница. Зар то није могуће учинити, бар сада?

Збогом! Буди ми здрав и труди се, очекујући твог Станкјевича.

Ј. М. Неверову
13. октобар 1835. Москва

Драги мој пријатељу Јануарије! Како добро разумем што се жалиш на празнину у души... Тешко је немати ниједан радосни сан у души, у таквој ситуацији барем, човек би желео да схвати да не живи узалуд, да ће учинити неки подвиг. За две године, надам се да ћу бити у иностранству, али сада настављамо да радимо. Разговараћемо о мојим пословима и плановима када се видимо, тада ћу можда имати више права да маштам о будућности, можда ћу бити задовољнији собом у садашњости, а срамота ме и плашим се и да помислим колико сам мало урадио до сада!

Имам енергије и елана, али често губим усредсређеност док учим и постајем расејан... свака инспиративна мисао ме напушта, и лутам по неколико дана у апатији, не знајући чему да тежим. Сада, изгледа, боље разумем себе, и људе, и знање. Довољно је да се појави још једна светла мисао или, напротив, тешко и суморно сазнање, и кренућу много чвршће и одлучније путем који сам изабрао.

Па, пријатељу мој, не знам што ти Тимофејев толико значи (рус. Алексей Тимофеев Васильевич)? У *Северној* пчели две његове песме су записане као примери лепоте, а заправо су поштапалице достојне најгорег манира Тредијаковског (рус. Василий

Кириллович Трѣдиаковскій/ Трѣдѣяковскій), баналне мисли изражене варварским језиком. После овога, може се чак посумњати у његову интелигенцију.

Како ти се свиђају седми и осми број *Телескопа*, које је објавио Бјелински? У осмом броју, обрати пажњу на одличан чланак *Лутер на Вормској саборској скупштини* (рус. Лютер на Вормском сейме). Девети број је у припреми. У њему су се усудили да се нашале на рачун Шевирјова, који свечано говори о реформи руске прозодије и жели да уведе италијанску! Да и не говоримо колико мањка лепоте у тој идеји, него помисли само колико је срамотно у нашем добу препуном људских интересовања и превирања, размишљати о променама у прозодији? Створиће их таленат сам.

Твој Станкјевич

К.А.Бејеру
26. октобар 1835. Торжок

Драги Коста! Потпуно неочекивано сам посетио Премухино. Детаље тог догађаја могу ти испричати када се будемо видели. Сада ћу ти писати само о последицама. За време боравка, веома сам се зближио с Мишелом и одлучио да с њим поделим своје послове, јер смо изабрали заједнички пут. По цео дан смо седели у горњем делу куће, с лулом у зубима и ковали узбудљиве планове за будућност. Алексеј је скоро увек учествовао у нашим разговорима, сећали смо се студентских дана, и даље не могу да га замислим као улана (војник лаке коњице наоружан копљем, сабљом и пиштољем, прим. прев). Чинило се као да смо још увек студенти. Јуче смо били код Ивашковског, данас ћемо код Снегирјова. Сада сам заиста схватио шта значи студентско другарство!

У међувремену, Јефремов (рус. Александр Павлович Ефремов) је био толико љубазан да забави женско друштво, међу којима смо се понекад појављивали и ми, због хора или због неке игре. Сви те се стално сећају, били су одушевљени твојим писмима и упућују ти исте замерке које си ти упућивао њима. Прекосутра ћу бити у Москви и почећу да тражим стан за тебе у нашем крају, ја живим у парохији Пјатница Божедомскаја (рус.

Церковь Параскевы (Пятницы) Великомученицы на Божедомке, срушена 1934. прим.прев), у кући Лаптева⁴⁴.

Твој Станкјевич

⁴⁴ Позната московска породица велетрговаца, могуће да је овде реч о рус. Николай Илларионович Лаптев, прим.прев.

Ј. М. Неверову
26. октобар 1835. Торжок

Пријатељу Јануарије! Ево ме, враћам се из Премухина. Заједно са Бакуњином путујемо у Твер, где ћу остати код њих још један дан, а затим се враћам у Москву. И Јефремов је са нама. Спријатељио сам се са Мишелом, он је чиста и племени-та душа! Знајући за наше пријатељство, жели да те боље упозна и јавиће ти се. Можда ћемо у јануару заједно доћи у Петербург. Све сам испанирао, када се сретнемо све ћеш детаљно знати, надам се да ћеш учествовати у свему, а до тада ради, труди се, и пиши свом пријатељу. Извештаваћу те о својим по-словима и доживљајима. Веома сам срећан што смо Мишел и ја изабрали исто усмерење, веома озбиљ-но ћемо се дописивати о томе. Довиђења за сада!

Твој Станкјевич

М. А. Бакуњину
4. новембар 1835. Москва

Драги пријатељу! Данас сам примио твоје писмо од 1. новембра које ме је затекло усред супротних разматрања о времену и простору, истих оних мисли, сигуран сам, што муче и тебе. Обрадовао сам се толико да сам замало поцепао и писмо и коверат заједно, отварајући га! Нестрпљиво сам прочитао твоје логичке изливе против живота!

Пријатељу мој, ти си логички доследан, можда и сувише, али у твојим силогизмима увек је погрешна прва премиса. Откуд ти уопште идеја да живот осећања мора подразумевати живот међу људима и покораване њиховим условима? Не... да би живео осећањима, треба живети међу изабраним људима, и то таквима који се слабо потчињавају ситничарским баналним друштвеним односима. Зар је то теби недостижно? Ти си млад, пријатељу, ништа ниси неповратно изгубио, и зато би требало ведрије да гледаш на живот. Само онај којем ништа није преостало мора у својој безнадежности тражити снагу за подвиг. А теби, чему то?

Најгоре су оне испразне, безвредне наде. Као што су наде болесника од туберкулозе коме су остала још два сата живота! Те наде понижавају људско достојанство, утолико више што и сам видиш да су неоствариве, али им се, због несхватљиве слабо-

сти, ипак препушташ. Те и такве наде трудим се да превазиђем, али оне васкрсну у другом облику, као снови. Свака ситница ме збуни, подсети, избаци из равнотеже, чак и на строгим страницама *Критике чистог ума* одједном се појаве тако заводљиве слике. Не стидим се да ти говорим о својим слабостима. Искреност овакве врсте нас је и зближила, и уместо да прерасте у навику, она ће учврстити наше пријатељство.

Говорим ти све одједном, како ти не бих досађивао својом меланхолијом и малодушношћу у наредним писмима. Да ли ми верујеш да не могу да поднесем никога, чак ни од најближих људи, изузев Красова, који живи са мном и дели мој живот. Још једино могу да будем у друштву са Кљушњиковим и Бјелинским. Али, чим разговор крене о нечем што је туђе мојим плановима и занимањима, постаје ми тешко, гушим се и досадно ми је. Данас сам цело јутро, до четири сата, провео уз Канта, а сада сам узео да читам Шекспировог *Јулија Цезара* у преводу Шлегела. Ја сам у соби сам, у другој је Красов, душа ми је на месту.

Како ми је било мило да прочитам да си и ти побегао, да си се склонио доле код себе у соби. Могу да замислим твоју удобну собицу, сто направљен по мом нацрту, Канта, дим дувана, твоје руменкасто замишљено лице ... и тебе исти снови муче, и исте оне несребичне наде у подвиг милују! Пријатељу мој, чини ми се да сам те добро упознао. Ти си

створен за добро дело, тако лако разумеш ствари, толико верујеш у човеково достојанство, не смеш да сумњаш у своју сврху! Сваки други живот само би те исцрпео. Не одричи се људи, али ограничи круг познаника. Одмарај се што чешће у кругу породице, дели с њима своју душу и не изнуривај се сувишним напорима. Твоје ће снаге још бити потребне.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
4. новембар 1835. Москва

Мој драги Јануарије! По доласку у Москву добио сам твоје писмо од Шидловског и проследио сам га Мишелу Бакуњину да га покаже Лажечникову (рус. И.И. Лажечников). Можеш замислити колико ће то њему пријати. Ја сам га упознао још у Москви, а потом био код њега у Тверу. Човек није млад, већ му је преко четрдесет, сед од раних година, пријатног лица, ниског раста, тих, добар, паметан, али помало неодлучан у ставовима. То је разумљиво, јер почео је да живи у XVIII веку, држећи се тадашњих начела, а затим се приклонио духу генерације младих људи, мада му је било тешко да се потпуно поистовети са њима. Ипак, узео је најбоље од XIX века којег мора да цени, јер је круна његове седе главе.

У његовим романима не видим ванредно силан таленат, али примећујем паметан и озбиљан поглед на ствари, веродостојан и племенит осећај, љубав према Русији и истини. Припрема још два романа. Један је *Чаробњак на Сухаревој кули* (рус. Басурман, Колдун на Сухаревой башне) у којем је главни лик Брјус, а други се дешава у време Ивана III, где је главни јунак немачки лекар који је погубљен зато што није излечио татарског кнеза, главна јунакиња је руска девојка која га воли на свој начин, а

појављује се и Аристотел Болоњски, највероватније полуисторијска или литерарна фигура која само додаје дубину и интересантност. Ликови су веома занимљиви, ипак, наши летописи и историјски извори Лажечникову неће пружити довољно разумевања и материјала да их изгради, а он и тако није неки мајстор у сликању карактера. Ипак, код нас он остаје најбољи романописац после Гогоља, а колико ја знам, сличног нема ни међу Французима. То је истинска поезија стварног живота.

К.А. Бејеру
6. новембар 1835. Москва

Последње твоје писмо, драги Коста, добио сам одмах по повратку из Твера. Из поште у месту Торжок, у писму Алексеју, такође сам ти понешто написао и послао (обраћати се у истом писму разним људима, било је уобичајено, прим.прев). Требало би да сте већ добили то писмо. Мишел нас је са таквом добротом и деликатношћу позвао на породичну славу (18. овог месеца) да би било непристојно не отићи. Поред тога, давно сам желео да видим породицу Бакуњина у Премухину... Пронашао сам у Мишелу човека који може постати пријатељ. Толико ума, осећаја и части!

Јефремов је имао толико разумевања, да је својом љубазношћу у потпуности надокнадио недостатак моје и дао ми прилику да се испричам и зближим с Мишелом.

Јако сам се обрадовао сусрету са Алексејом. Присећали смо се студентских дана. Он је и даље иста она момчина и по, какав је увек био, али са много нових квалитета. Можда их је развио живећи међу људима с којима нема ништа заједничко и блиско....то је посебна врста самоће која често уздиже душу, ако се не подлегне кобном утицају испразних људи.

М. А. Бакуњину
Новембар 1835. Москва

Ти си данас, вероватно, слављеник, а ја сам чак и заборавио да ти честитам рођендан. Шта да ти пожелим, пријатељу мој. Ти већ знаш све што ти ја желим. Ако верујеш да су искрене жеље делотворне, све можеш да очекујеш! Ипак, срећу ћеш, вероватно, желети под једним условом, да ти не смета да останеш човек. У ту сврху Провиђење једног подстиче, другог милује.

Ипак, убеђен сам да неки људи бивају неприкладни у свом животу, али и од тога може бити користи у општој хармонији света. Јер само чврста воља може одолети различитим околностима које ломе човека. Дакле, желим ти, пре свега, вољу, а затим хармонију о којој смо разговарали.

Златни ћуп (нем. *Der goldene Topf*) можда неће свима бити по вољи, иако је по мом мишљењу веома добар, али *Племић Глук* (нем. *Ritter Gluck*) то је чаролија! Такође прочитај *Крајслерова музичка страдања* (нем. *Reisleriana*, циклус новела о измишљеном капелмајстору Јоханесу Крејслеру, Хофмановом алтер егу, прим. прев). Ох, ватра жива, колико ту само има истине! Ја сам изнова ишчитавао са задовољством. Мислим да ћеш добро разумети фантазију код Хофмана (нем. *Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann*), није то никаква изопаченост, ни фарса,

ни необичност, којима је Балзак желео да привуче пажњу у почетку. Његова фантазија је природна, делује као неки давнашњи сан. А тамо где говори о музици, о уметности уопште, не можеш се одвојити од њега!

Када видиш Алексеја, пренеси му моје поштовање, као и Вертелу.

Уместо на адресу куће Лаптева, пиши ми на адресу кнегиње Горчакове, на капији је написано њено име, тако ће ми писмо бити брже испоручено.

Ј. М. Неверову
10. новембар 1835. Москва

Пријатељу Јануарије! Читао сам Бенедиктова (рус. Евгений Бенедиктов) и не слажем се са вама. Или он није песник, или још увек потискује поезију у себи. Од свих његових песама, свиђају ми се две, *Поларна звезда* (рус. Полярная звезда) и *Два привиђења* (рус. Два видения). Све остале су само шљокице, шљокице, шљокице. Занесе те са три или четири успела стиха, а онда нагло охлади неком сувишном и помпезном речју, коју он сматра предивном! Сваки стих је некаква фигура, некаква поза, као на штулама. Осећање треба да се изрази једноставно, ниједна Пушкинова песма не садржи помпезну реч, необичне метрике, а он је песник. Бенедиктов блиста светлим, хладним фразама, упадљивим, али бесмисленим или напрегнутим стиховима. Збирка најзвучнијих речи, најживљих слика, најчуднијих поређења, али душе....нема!

Твој пријатељ Станкјевич

М. А. Бакуњину
15. новембар 1835. Москва

Добро вече, пријатељу Мишел! Пре око три сата примио сам твоје писмо, али супротно свом обичају, нисам имао времена да ти одговорим у истом тренутку, јер је са мном био Ржевски, који је недавно стигао у Москву и одсео код мене. У првом тренутку све што је у срцу изражава се брже и лакше, али ова протекла три сата нису пореметила расположење у којем ме је твоје писмо затекло, заправо, додали су му некакав склад. Захваљујем ти, пријатељу, и молим те да ми пишеш чешће. Млад какав си, често имаш тужне мисли, дај ми полови-ну и биће нам обојици лакше. Јануарије је недавно почео да те разумева, и постаћете пријатељи, сигуран сам у то. Штета што наше мало друштво, упркос свим добрим намерама, пати од једне неизлечиве болести, од меланхолије и неповерења у живот, иначе, урадили бисмо много више!

Честитам ти на одобрењу да се пензиониреш, požури да скинеш еполете, којима си ме, у почетку, мало плашио! Шта год будућност донесе, у овом случају ће вероватно бити боља од прошлости. Признајем, потреба за грађанском активношћу почиње јако да ме брине. Према новим прописима, отвара се толико места на којима бих могао бити користан, служећи под надзором такве особе као

што је Строганов, али остајем веран свом претходном плану и желим прво да решим многа питања која ме подједнако муче.

Моје нарушено здравље, које страда од сваког јачег напрезања, спречава ме да се у потпуности посветим својим занимањима, и бојим се да крај овог месеца неће донети ништа поуздано и конкретно. Главобоља ми се све чешће враћа и лоше спавам. Сувопарне формуле, које су ми преко дана нејасне и које напуштам од муке, јављају ми се у некаквом делиријуму. При најмањем притиску у глави, зафијукнућу Канта до ђавола, иначе ћу се заувек урушити. Сутра ћу о томе поразговарити са Дјадковским (рус. Иустин Евдокимович Дядьковский, познати московски лекар, прим.прев).

Најмучније је то што ме не спутава дубина идеја, већ збрка многих термина и недостатак психолошких сазнања које *Критика чистог ума* захтева. Јуче сам купио курс философије у два дела, од Круга (нем. Wilhelm Traugott Krug), и прочитао сам доста из првог тома. Ту је све врло јасно, он је делимично кантијанац. Али оно што ми је код Канта остало нејасно, он ми неће разјаснити. У сваком случају, Круг је веома користан и може бацити светло на даља истраживања *Критике чистог ума*. Још ћу прочитати шта ми је потребно и надам се да ћу ти га, потом, послати, јер даље од *категорија*, верујем, нећеш скоро поћи (мисли се на Кантове чисте појмова разума који нису преузети из

искуства, већ представљају неопходне услове да би искуство уопште било могуће, прим.прев). Ја сам застао на њиховом трансценденталном извођењу. На твоје мисли о уводном делу одговорићу сутра. Философски систем Канта, колико сам могао, изложио сам у претходном писму.

Видиш и сам да је он зауставио само оне бесплодне покушаје ума (она која разум не може самостално решити ван искуства; некакви узалудни апстрактни експерименти, прим.прев) и указао му на прави пут (дао је уму структуру, тј. четири групе категорија којима може да се добије сигурно знање, прим.прев). Шелинг се није ослањао на урођене идеје, већ на чисту самосвест, на оно ја — ја које је сам Кант открио и структурирао (Шелинг не одбацује категорије, али наспрам Канта који преко њих описује услове могућности искуства, он их „превазилази“ покушавајући преко категорија да синтетише све, природу, дух, апсолут). Нова философија није у супротности с њим. Он је њен утемељивач. Али немој, ради Бога, остављати историју! Без ње ће знање бити сувише сувопарно и мртво. Јединству идеја треба придружити разноврсност чињеница, и ето га идеал знања које ће тада постати поезија.

М. А. Бакуњину
24. новембар 1835. Москва

Мишел, пријатељу! Јуче и данас добио сам по једно твоје писмо. Не мислим да философија може коначно решити сва наша најважнија питања, али она нас приближава њиховом решењу, она зида огромну грађевину, она показује човеку циљ живота и пут ка том циљу, проширује његов ум. Желим да знам докле је човек развио своје разумевање, а потом, сазнавши то, желим да укажем људима на њихове врлине и призивам их на добро, желим да све остале науке оживим том врхунском добротном мишљу. Философија не треба да буде успутно занимање, некаква искључивост, већ нешто основно, темељ свих наука. Бави се једнако и историјом и латинским језиком, не препуштај се празним формама, већ веруј у моћ ума којег оживљава добро осећање.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
2. децембар 1835. Москва

Мој пријатељу Јануарије! Примио сам твоје писмо и примерак књиге Канта, и не треба ми ништа више. Кажеш да сам увек погрешно бирао своје занимање. Понекад јесам. То је судбина свакога. Али ја не сматрам философију својим позивом, она може бити корак којим ћу прећи на друге активности, али пре свега морам задовољити ту потребу. И не привлачи ме толико решавање питања на које је вера мање-више одговорила, колико сам метод као израз најновијих достигнућа ума. Желим да се још више уверим у достојанство човека и, признајем, желео бих касније да убедим и друге у то, и да пробудим у њима узвишене тежње.

Твој пријатељ Н. Станкјевич

Ј. М. Неверову
8. децембар 1835. Москва

Пријатељу Јануарије! Јеси ли читао Хофманов *Musikfeind*? То је изванредно дело. Сматрао сам себе варварином у музици док га нисам прочитао, а сада сам уверен да сам способнији од многих познавалаца да осећам, бар оно што ми је доступно са обзиром на то да немам музичко образовање. Тај *Musikfeind* живео је на доњем спрату у кући неког познатог музичара, а на горњем су се често окупљали квартети, квинтети, секстети, састављени од најбољих музичара. Чим би се зачула прва гудала, *Musikfeind* би отварао прозор, и задржавајући свој дах упијао и најмањи звук у своју отворену душу. У њему су се рађале дивне фантазије, сва његова некадашња осећања су васкрсавала и узбуђивала га, али већ по завршетку прве композиције његова душа исцрпела би сву своју снагу. Већ друга композиција више не би била пријатна, а господа на спрату свирали су и по пет, шест композиција за вече. Током треће, *Musikfeind* би обично истрчавао из куће...*Погледајте, ено га љубитељ, трчи низ улицу...* смејући се, музичари би показивали прстом на њега. Збогом! Време је да се прихватим посла!

Твој Станкјевич

М. А. Бакуњину
15. децембар 1835. Москва

Пријатељу Мишел! Управо сам примио твоје писмо, за које никада нисам ни помислио да ћу га добити у Москви. Знао сам да си отишао код Сологуба (рус. Владимир Александрович Соллогуб, сретни случај спасио их је обоје, у двобоју са Пушкиним, прим-прев), али нисам знао да ли си се вратио, ни колико давно си се вратио и шта да мислим о твом ћутању? Коначно сам примио твоје писмо и искрено му се радујем! Затекло ме је на правом месту, како кажу.

Данас за време ручка одлазим у благословени град Острогоск. Можда ниједном, још од прве године студија не крећем тамо са таквим задовољством. Толико ми је потребно да се одморим са породицом, да се потпуно предам себи, да будем оно што желим да будем, да се забавим, да се шалим и да се не плашим неопрезне речи која би могла бити погрешно протумачена. Живот са њима ће временом постати досадан, али остати тамо две или три недеље је чисто задовољство!

Хвала теби, Мишињка мој! Предухитрио си ме! Нисам дуго читао Канта, јер по доласку намеравам да детаљно разговарам о њему са неким људима које су ми овде препоручили. Имам хиљаду примедби на сваки његов мисаони предлог, и толи-

ко сам размишљао о њему да ме боли глава, али нисам дошао до резултата сопственим размишљањем и закључио сам да, или лоше разумем његову мисао, или размишљам нелогично. У сваком случају, потребна ми је туђа помоћ. У међувремену, ти си ме подстакнуо. Носим Канта са собом и читаћу га у селу.

Неверов ми је одавно проповедао такве ствари, а ја га никада нисам слушао... постоје потребе у људској души које се не могу угушити, и нема апсурдније предрасуде од оне да осећајан човек не може успешно да проучава философију. Напротив, она је имала мало успеха све док су је проучавали евнуси са сувим умовима и хладним душама.

Али, Кант је потребан као увод у нове концепте. Зашто их одмах грабити? Шелинг је и тако већ део мог живота, ниједна друга светска мисао ми не пада на памет, а да није у вези са његовим концептом. Потребно је само темељно познавати основе како би се смирила једна од главних сила душе, ум, и језиком те силе изразити истину свакоме ко жели да се у њу увери. Тада је могуће пробудити племенито осећање, код неких помоћу апстракције, код других помоћу поезије (у коју је сасвим обучена философија) али је ипак, управо она средство у нашем времену да се човек призове религији и самопожртвовању.

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
15. фебруар 1836. Москва

Драги пријатељу Јануарије!

Добих од тебе већ два писма, а ни на једно не одговорих. Тужан сам. Желим да одем негде далеко. Непрестан напоран рад на себи, непрестане сумње у себе, активности којима се не назире сврха... велик је то терет на души.

Кавказ ми се показује у неком чаробном светлу. Доктор каже да ће препородити мој организам, а ја се тајно надам да ће препородити и моју душу. Чудесно смо створени. Стварност нам стално даје до знања да је стварна, а опет сви очекујемо чуда.... Стидео сам се тога, мислио сам да је то последица нашег неприродног живота, умртвљеног тела и умртвљене душе, али чак и млади, свежи људи, у којима се настанила искра Божја, пате од исте бољке.

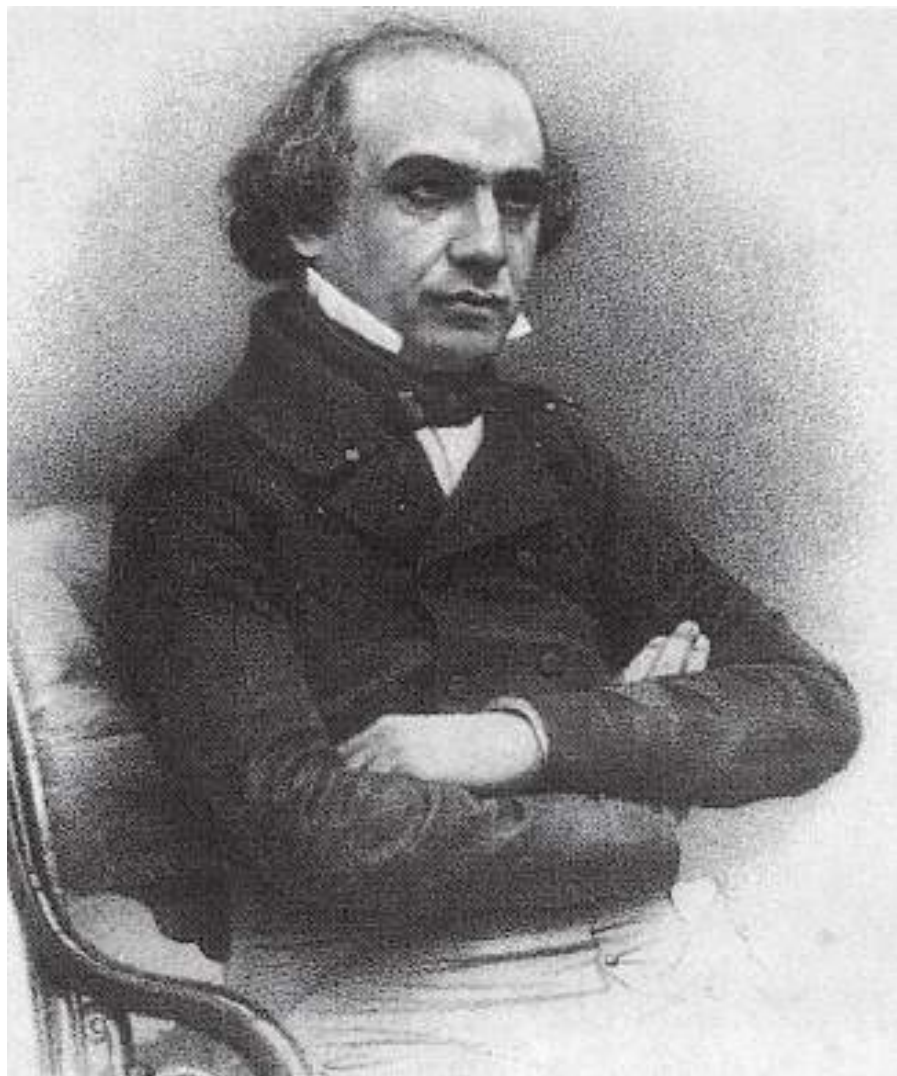
Бакуњин ми каже да сваки пут када се однекуд враћа кући очекује да му се деси нешто необично. Колико је неискорењиво то сујеверно поуздање у судбину! И сваки њен ударац нехотице покушавамо да правдамо некаквом добром сврхом, а она хладно и неумољиво уништава наше најбоље снове. Мислим да ћемо тако чинити до смрти. Можда нас, заправо, она и води, али њеним вођством се користе они који долазе за нама, који нас надживе,

а судбина се стара да се не истргнемо из карика тог ланца који она кује од првог човека. А то још и није оно најгоре, бити тек њено оруђе, него још за то морамо и захвалити Богу!

Уосталом, у економији природе, свако смеће је нужност, и ако смо ми смеће, онда ће она то искористити, као што се користи нашом срећом, патњом, моралом и неморалом. Да сачувамо наше достојанство, то је наш задатак. Па, хајде да га сачувамо!

Захваљујем ти на упознавању са Т. Н. Грановским. То је мио, добар, млад човек, у чијем карактеру Петербург није оставио трага. Причао је о нашем Стројеву. То сам од њега и очекивао! Хладан човек не може бити добар! У нашем друштву показао се као добар другар. У Петербургу који нема ни добрих принципа, ни добрих осећања, чиме би се он и могао руководити? Хладан човек мора бити стоик, иначе ће бити подлац!

Бакуњину, у Москву, пиши на моје име.

Тимофеј Николајевич
Грановски
1813–1855

Т. Н. Грановскому
14. јун 1836. Пјятигорск

Драги Тимофеју Николајевичу! Данас сам добио писмо Неверова од 9. маја, које је стигло из нашег села, и у њему твоју дописану напомену. Ти си у Берлину!!! Достигао си циљ свог странствовања! Могу да замислим како ти се срце стегло када си угледао овај немачки град, на који је сваки од нас полагао своју наду! Или их имаш још много? Или је то само једна од твојих нада? У том случају разочарање неће бити тако болно, јер ће ти твоја заветна дуга и даље горети на небу...

Надам се да ћеш испунити своје обећање и писати ми о свим ексцентрицима, од којих очекујемо духовни препород. Признајем ти, давно ми је постало тесно од те проклете неизвесности, од овог одлагања, некада треба следити унутрашњи глас и живети својим животом! Некада треба одбацити ову робовску покорност, ову ученичку скромност, и стати лицем у лице с овим заводницима душе, који тајном, чудном надом подржавају њен живот, и тражити од њих разуман одговор. Твоја воља! Не разумем натуралисте ситничаре који бубама броје ноге, и историчара који, почевши од Ромула, целог свог живота не стигне до Нуме Помпилија, и не разумем човека који зна за постојање и расправе мислилаца, а бежи од њих и предаје се вољи свог

мрачног поетског осећања. Ако ништа не знамо, вреди радити до крвавог зноја да се сазна, макар ово! Тек тада, у свом очајању, у свом роптању биће више среће, ако ништа друго, барем више поезије, него у овом бојажљивом одрицању од свог достојанства, од својих потреба, и својих сила! Тек тада, можда, боље разумем смирење у вери, можда ћу без задршке предати душу своју, у којој, ваљда, има бар капљица љубави, и живећу у једном целом ничим раздвојеном осећању. Не! Човек може сазнавати шта год пожели, барем може уредити хаос својих знања и бити у јединству са самим собом, оживети науку једном светлом идејом, и у праву смо кад то очекујемо и захтевамо од тебе, мили Грановски, од тебе који ниси подлегао демону овога света и који несебично и без користољубља припремаш себе за службу мисли и мишљења.

Спријатељи се са овим чудним Немцима. Наћи ћеш међу њима тврдоглаве главе, и будаласто трпљење и будаласту разумност, али ћеш наћи и људе који су одвратили погледе од ситница овог живота и дишу ваздухом другог света. Они имају идеје на које душа реагује и одговара, а ако их и доведеш у питање, то ће бити само зато што, можда, методе којим их доказују нису још сасвим тачне.

Не обраћај пажњу на интересе сиромашних умова! Које год године да је умро Александар Велики, коме је то важно!? Довољно је то што је живео и преображавао универзум, а ако то знамо, онда то

треба да знамо да бисмо разумели шта је универзум! Интерес свих наука је један. Успутни интереси могу бити и искрени, али су они последица навике, а не жудње душе, која у свему жели поезију, хармонију без које нема живота и суштине, и која у свему тражи себе и своје јединство са животом природе и бога, без чега је универзум само скелет или утвара!

Храброст и чврстина, Грановски! Не бој се тог принципа, тог костура који ће се облачити у тело и поново се родити духом по речи Божијој, по речи душе твоје. Твој предмет је живот човечанства, тражи у том човечанству слику Божију, али се и припреми на тешка искушења, бави се философијом! Бави се и једним и другим! Ти прелази из апстракција у конкретан живот и поново удубљивање у себе, то је уживање! Хиљаду пута баћићеш књиге, хиљаду пута ћеш се очајавати, и затим ће те поново обузети нада, али веруј! Веруј! И иди својим путем!

Нећеш ми замерити што те саветујем. То и нису савети, то је глас моје душе која разуме твоју и спонтано настоји да се сједини са њом. Душа која уважава и награђује свако лепо пројављење, свако чисто срце и чврсто се држи за њега. Ти си сам одобравао моје делатности, ти си нам сам пружио руку и ми смо у твојој души пружили руку да си наш. Бићемо верни младалачким сновима, младост је боја живота, њу је волео и Спаситељ на лицу свог ученика, она лакше разуме његову љубав и смелије

презире фарисеје!

Ја сам на Кавказу. Овај крај је тужан у својој једноличности, али његове планине понекад остављају чудан утисак на душу, некако је чудно привлаче понекад ови снежни, мирни врхови Елбруса и хаотични насумични сметови и снежне литице других планина. Све то на стотину и више километара, али се све може видети када су ведра јутра и јасне вечери.

Моје здравље се поправља. До 1. августа ћу се вратити кући, а до 1. маја 1837. са мојим милим Јануаријем ћу доћи код тебе, он ми је отаџбина у туђој земљи. Довиђења! Следећи пут писаћу све више и више позитивног, али сада сам морао све ово да ти саопштим, нисам могао да не кажем, Христос с тобом!

Твој Станкјевич

Ј. М. Неверову
18. август 1836. Удеревка

Драги Јануарије!

Одавно ти нисам писао, окриви за то ђаволске планине Кавказа, које су ми поново отежале дисање. Још ми није сасвим прошао притисак у грудима, који се појавио након успона на врх Бештауа. Зато ми је било немогуће да пишем. У село смо стигли 3. августа. Треба отићи на Кавказ да би се осетила чар унутрашњих крајева Русије, дух културе и комуникације који је донео цивилизацију. Степе Кавказа које се завршавају суровим планинама, суве и тужне измориле су ми душу.

Потпуно се слажем са тобом у погледу Азије... Сирија, Палестина, Индија... заиста вреди отпутовати тамо. Али, сети се да смо проучавали те земље више по застарелим идеализованим картама него по новим и тачним. Ми их замишљамо као древне цивилизације, али колико је ту успомена, и каква тек мора да је природа! Чак је и Закавказје са својим древним манастирима, изворима нафте, виноградима и богатим долинама изузетно привлачно! Гледајући Елбрус, чезнеш за том земљом, такође тужном за Европљанина, али препуном поезије. Иза тог снежног венца почиње један нови свет, који познајемо из полулегендарних прича, из путописа, из карикираних и преувеличаних при-

поведака Марлинског (рус. Александр Александрович Бестужев, Марлински је псеудоним, прив. прев). Тамо се неће остварити ниједно од племенитих очекивања твоје душе, ниједан узвишени људски сан, али ћеш се наситити разноврсним сликама и успоменама.

Ј. М. Неверову
19. октобар 1836. Москва.

Драги пријатељу Јануарије!

Дакле, морам да ти кажем да је твоје поштовање према философији, по мом мишљењу, горе од непријатељства према њој, и ако те треба бичевати, онда то није због тог непријатељства, већ због таквог поштовања. Ти на њу гледаш, прво, као на једну од наука, а друго, као на једну од споредних наука. Да и не помињемо ово друго гледиште, већ прво открива да ниси формирао јасан појам о философији и да твоје поштовање према њој није достојно њених плодова. Не, мој Јануарије! Философија није наука међу наукама, већ највиша од свих, која служи као њихов темељ, душа и циљ.

Кад доћеш, немој ни да помислиш да останеш код неког другог, само код мене. Чак и ако буде тесно, бићеш међу својима. А што се тиче Шевирјова, много ћемо разговарати о њему. Он, за мене, није мислећи човек, не досеже до мислећег света.

Не знам одакле долазе те чудне гласине у Санкт Петербургу? Ја цензор Бјелинског!? Слободно реците свакоме ко ово каже да прича глупости. Напротив, ја сам своје преводе, којих има два или три у *Телескопу*, подвргао рецензији Бјелинског у погледу руске писмености, он је велики зналац у тој области, а у гледиштима сам увек спреман да

се консултујем са њим и врло често следим његов савет. Наравно, његов поступак по питању А. Бенедиктова груба је шала, али ништа више од тога. Желео је да нападне начин на који се гради углед, али га је успут и увредио као човека. И њему ћу рећи ово што ти пишем.

Твој Станкјевич

М. А. Бакуњину и В. Г. Бјелинском
22. октобар 1836. Москва

Драги Мишел! Поново сам Московљанин, належао сам се, нагледао свега, и полако се ослобађам дивљачких навика и цивилизујем се. Живот који сада водим прилично је непријатан, као и свака селидба. Још се нисам прихватио посла, нити имам за то средстава, стан није уређен, а потребне књиге никако не могу да набавим. Али све иде на боље! А ти, чујеш ли, теби се тако неуредном обраћам, када ћеш се вратити у Москву?

Ах! Ево га, ево тог *Телескопа*, у којем као на реклами занатске радње сијају позлаћена тајанствена слова В. и Б. Незајажљиво сам грабио те незграпне новине, и тргајући дебеле листове, као да их нисам читао, него као да сам те чуо, тебе, горостаса! У неподношљивом Пјатигорску, не видећи те, не добијајући писма од тебе, ја сам те ипак и виђао и осећао у твојим полемикама, и срце ми се радовало познатом гласу. Не шалим се, Висарион, стари мој препредењак!

Сада дошљаци, непозната, беживотна лица гледају са прозора Молве. Прођем туда убрзаним кораком, са истим оним жалосним, тешким осећајем, са којим пролазим поред свог старог стана код Ковалинске, где смо некад умели итекако да направимо буку, а где је сада све утихнуло, одакле

сам се преселио у Межевич, а ко се уселио, Бог зна.

Био сам код Надеждина и упитао га... *Хоће ли се ускоро вратити он, тај смели главни уредник Гласине?* Али Надеждин, блед и изнемогао, тужно је одмахнуо главом и одговорио... Не знам. Неке вести од тебе допрле су до њега, али он као и сваки цензор половину је задржао за себе, другу још нисам чуо, а главни уредник *Телескопа* каже да ће и од те половине тек половина бити позната свету. То ме је растужило, и вратио сам се кући са чврстом одлуком да не читам ни *Телескоп* ни *Гласину*, док не чујем све из твојих уста директно, мада људи кажу да тебе не ваља изазивати.

Против тебе, драги мој, хоће да објаве, или су већ објавили, епиграм у којем су *плебеј*⁴⁵ врло духовито и деликатно разложили на *пљуј* (рус. плюй) и *биј* (рус. бей.). Та досетка је сасвим у духу овог века и овакве пристојности. Кљушников каже да, кад учитељ изађе из разреда, ученици бацају жвакану хартију на катедру. Он је, такође, Пушкиновом ча-сопису *Савременик* додао *Посматрач* у називу.

Без тебе ми је заиста досадно, осим тога и завидим, али нема ми помоћи. Ради, живи пуним плућима, и сети се нас бедних Диогена понекад, али само немој по злу.

Ваш Станкјевич

⁴⁵ Пуноправни грађани античког Рима који нису припадали повлашћеној друштвеној групи патриција, прим.прев.

Ј. М. Неверову
11. фебруар 1837. Москва

Драги пријатељу Јануарије!

Примио сам од тебе два писма откако сам ти послао своје, једно од њих ми је уручио Иван Алексејевич. У животу сам лакомисленији и површнији од тебе, драги Јануарије, и зато смрт Пушкина није изазвала у мени душевни преокрет, али ме је у првим тренуцима дубоко потресла, а потом у мени оставила неку нејасну тугу. Писао сам о томе Љ. Бакуњиној.

Признајем, не могу себи да представим ситуацију у којој се Пушкин нашао, и не могу да оценим његов поступак не знајући довољно о томе шта га је до тога довело. Уопште, оцењивати поступак великог човека на основу било каквог закона, за мене је дегутантно. Он није умро банално. Чак и ако је жртвовао живот предрасуди, то ипак показује да му живот није био највиша вредност. Ако живот постане празна форма, без свега што би требало да је испуни, можда га је онда и лако жртвовати. Али, изгубити све у животу и не утешити се његовим баналностима, за то је, ипак, потребна нешто боља душа, узвишена. Ја сам у миру прихватио Пушкина. Спокојство није било за њега, немирно је проживео и немирно умро. Не желим да осуђујем ни његову жену. У овом догађају има нечег судбински

несрећног. Овде говоре да је она наводно смештена у манастир. Жалосно је то, ако је истина. Зашто ускраћивати њену слободу? Ако у њој има људске душе, нека пати, а ако је заиста искрено волела другога, ипак ће бити изнад оних врлих жена које не воле никога.

Бјелински (рус. Виссарион Григорьевич Бјелинский) чини се, неће се сложити с Крајевским (рус. Андрей Александрович Краевский). *Књижевна ревија*, авај, какав ли је то само часопис!? Каква критика!? Какав језик!? Заиста, могло би се помислити да се часопис издавао 1813. или 1814. године, а не данас, потпуно исти застарели превазиђени стил! Пиши ми!

Твој Н. Станкјевич

Љубов Александровна
Бакуњина
1811–1838

Љ.А. Бакуњиној
15. фебруар 1837. Москва

Прошло је неколико дана откад сам примио Ваше последње писмо, али нисам могао да одговорим, или боље рећи, једноставно нисам желео. Био сам у тако меланхоличном расположењу да би се то вероватно одразило у писму и можда би Вас растужило. Сада сам на раскршћу, ништа није сигурно, ништа није одлучено, чини ми се као да живим у неком успутном преноћишту, крећем негде далеко, али где ...не знам. Уз све то, некакаква физичка нелагода, али сада је све прошло. Од чега је прошло, како, зашто...? Не знам ни сам. Лепи, ведри дани, здравље се побољшало, и од тога све тужне мисли нестају, а јавља се нада у души, јача него икад раније, а опет, ни сам не знаш чему се то радујеш и зашто.

Кажете да желите да радите на себи. Знате шта? Рад на сликарском платну је кориснији. Зашто радити на сопственом усавршавању? У томе је немогуће успети. Приметити било какве недостатке у себи, потиснути их један по један, за то је потребна пажња, борба, опрез, а да ли је то живот? Не, човек не би требало да исправља појединости у себи. Ако их је приметио у себи, онда мора да примети и општи извор из којег долазе. А све наше слабости имају један извор, недостатак љубави.

Може се волети снажно, свом душом, а ипак волети недовољно, уско. Нека љубав расте, шири се (не говорим само о љубави жене према мушкарцу и обрнуто, иако човек неспособан за ову, не може да искуси никакву љубав), дајте простор души ...постоје тренуци када су јој музика и поезија неопходни, не ускраћујте јој ову храну. Мање размишљајте о својим несавршеностима, а више о свему што је лепота у свету, само не покушавајте да је тражите са намером, и посебно не тамо где је и не може бити. Кома је потребно, то је један од начина да постане бољи.

Н.С.

Љ.А. Бакуњиној
22. фебруар 1837. Москва

Последње ваше писмо оставило је на мене тужан утисак. Никада не верујем, имам и разлога да не верујем, мрачним страховима који муче људе у њиховим најбољим тренуцима. Али, како се борити против изненадне туге, када нас биће, чији нам живот и срећа значе све, подсећа да нас и оно само може напустити. Не верујем у значај тих страхова, али мучна је већ сама та помисао. У сваком случају, потребан је отпор и ево га.... не желим да вас надживим.

Када се људи изгубе и збуне, када надвладају мрачна осећања која показују само болесно стање душе, тада рационална уверења губе своју снагу. Са тајном радошћу верујем да ми судбина неће допустити да Вас надживим. Верујем да ћете живети дуго, за срећу свих који вас добро познају, или да ће мој живот бити кратак. Ако вам, пак, годи да жив још лутам светом, отерајте од себе све те узнемирујуће мисли.

Хтели сте да Вам испричам детаље о Пушкиновој смрти. Знам их само делимично, али ћу вам рећи оно што ми је пренео Неверов. Он је читао дневник који је водио доктор Владимир Иванович Даљ, Пушкинов пријатељ (у нашим круговима познат као Козак Лугањски), а који је присуствовао

његовој смрти. Током два дана ужасних мука Пушкин није јаукао да не би узнемирио своју жену. И у последњим сатима живота био је изнад физичких страдања. Пола сата пре смрти Даљ му је измерио пулс, једва да га је било, а врхови прстију почели су да му се леде. То је био сигуран знак да се његов дивни живот гаси.

Даљ је тада позвао све. Пушкин је отворио очи, препознао присутне, осмехнуо се и затражио чашу воде. Жуковски је кренуо, али Пушкин је рекао...*Не, пријатељу, нека ми последње пиће пода жена.* Она је ушла, клекнула крај узглавља и дала му воду. Пушкин је попио, осмехнуо се и пољубио је, рекавши...*Не плачи, све ће бити у реду.* Након тих речи пао је у делиријум, и угасио се.

Што се тиче разлога његовог дуела, не верујем гласинама које круже. Лично знам неколико сличних случајева који су били предмет општег трачарења, када се о њима говорило још горе, док ја добро знам да је било сасвим супротно од оног што се препричавало.

Поврх свега тога, врло је вероватно да га жена није волела. Не знам шта ју је навело да се уда за њега. Можда ју је занео његов таленат, можда га је замишљала у идеалном светлу.

Можемо замислити човека у неком посебном облику. Када га боље упознамо, може се испоставити да је и бољи него што смо замислили. Да, бољи, али не и такав каквим смо га замислили. Љубав

се не расејава што већим бројем моралних врлина, него се воле све особине које чине човека, а ти саставни делови изгледају сасвим другачији него што заиста јесу. Мушкарац ту не ризикује. На његовој страни је искуство и не баш позитиван поглед на живот, од њега се не скрива све што је у свету прозаично. Али жена, што је више узвишена, што је светија, тиме је подложнија заблудама. И када се каже да она никада не може разумети ствари у њиховом правом облику, то је само зато што њеној души треба нешто боље... Непријатна, страшна помисао, закаснело разочарање, боље ју је заборавити!

Збогом! Сада шаљем писмо Мишелу. Данас ћемо заједно ићи на матине. Изводе Веберову оперу *Чаробни стрелац* (нем. *Der Freischütz*, Carl Maria von Weber).

Љ.А. Бакуњиној
3. март 1837. Москва

Нешто непојмљиво се дешава са мном. Прелазим тако брзо и тако често из једног стања у друго, да се на крају изгубим и не могу то да објасним. Не малу улогу у томе играју и моји напрегнути живци, физичка патња ми представља цео свет у тако црном светлу, али то прође, и поново се осетим боље.

Данас је тако очаравајуће јутро. Сунце увек оставља на мене пријатан утисак, греје ми душу и тако човек верује у све, нада се свему, буде се стара сујеверја, старо поверења у судбину и чуда Божјег света. Прва помисао о Вама... у овом чудесном светлу Ви ми се јављате као тихи, кротки анђеоловаца мира, послат да улепша мој живот, да га обојите дугиним бојама љубави.

Знате ли, постоје тренуци када ми је чудно да нас замислим у једноставним, блиским, уобичајеним људским односима. Чините ми се тако светом, тако недоступном. Ви сте за мене видљиво Провиђење, видљиво божанство. Нисам ни помишљао да би нас судбина икада могла спојити, а ипак сам некако сујеверно гајио, чувао наду у њену милост. И да нисмо схватили колико одговарамо једно другом, колико смо једно другом неопходни, мој живот би се, ипак, одвијао под сенком Вашег лика, све свето и сва лепо, било би ми указано кроз

Вас. И сада, када нас очекује вечно, нераскидиво сједињење у духовној, емотивној, интелектуалној подршци, Ви за мене остајете исто тако свети. Са таквим пријатним благим осећањем страхопоштовања свестан сам све Ваше надмоћности над мном, и са толико великим заносом спреман сам да Вам се дубоко поклоним. Душа има потребу за видљивим божанством, потребно јој је да у живом лику види свет и љубав, који бивају затамњени у универзуму! Зашто сада нисам с вама? Ови дивни дани, живот који се буди у природи, били би за мене двоструко опојнији, ми бисмо се дивили чудесном колориту пролећног неба, осећали живље биће вечне љубави у природи!

Фјодор је заборавио да понесе песме Шуберта, послаћу их прекосутра (у петак). Како бих волео да их чујем уз ваш глас, сигурно ће Вам се свидети. Мишел ми је причао да је у Премухину написао много чланака, бројне смернице за интелектуални и морални развој. Тај човек просто има страст да све редом подучава! Недавно је преусмерио Лангера, славног музичара, и натерао га да чита Фихтеа! Како ће се све то показати...?

Ј. М. Неверову
17. април 1837. Москва

Драги пријатељу Јануарије! Потпуно сам се спремио за пут. Тужан сам и потпуно онемоћао, не знам од чега, ни зашто. Страшно сам желео да одем из Москве, биће ми боље на *слободи* (територије, далеке сеоске насеобине ослобођене плаћања пореза, прим. прев), али ужасно је тужно кренути.... Ништа за душу! ...Збогом! Грановски ће ти рећи моју адресу. За кратко време, постали смо пријатељи, као што људи, понекад, за цео живот не постану. Збогом, Христос с тобом!

Твој Станкјевич

Драги Бјелински! Како си?

Хтео сам да пишем Миши, и почех, убацио сам немачке фразе, али све је то изгледало доста сумњиво. Боље је да му ти пишеш, молим те учини ми то, само неколико редака. Иван ће одмах однети на пошту, али не заборави да твоје писмо може dospети у туђе руке.

Ево шта је најважније да се напише. Прво, ако он још није отпутовао (а можда је већ на путу) и ако му треба новац, кажи му да си новце већ нашао, и нека пише мени, што пре. Друго, доктор изричито инсистира да идем у село. Најпре је захтевао да отпутујем одмах након Васкрса, љути се и каже да морам напустити Москву најкасније последњих дана Светле недеље или већ у првим данима Томи-не недеље, ако не желим да се поново разболим.

Треће, ћу ускоро опет бити у Москви у пролазу, али ипак не желим сад да одем, а да га ни сам видео, хоћу од њега да чујем вести о његовој породици, да поразговарамо, и томе слично. И коначно, да Миша свакако треба овде да буде за Светлу недељу, јер ми је неминовно да отпутујем у Томиној недељи. Разумем, наравно, да се ништа не може учинити. Ако се Варвара Александровна и

Саша нису опоравили⁴⁶, у том случају видећемо се други пут.

Твој Станкјевич

⁴⁶ Сестра М. Бакуњина, и њен син, прим.прев.

Ј. М. Неверову
6. октобар 1837. Карлсбад

Прочитао сам Тиков роман *Младистолар* (нем. *Der junge Tischlermeister*, Ludwig Tieck). Веома ме је заинтересовао! У њему има много занимљивог, смешног, праведног, иако је све то, већим делом, обојено духом *Schöngeseeligkeit*⁴⁷ и некако не прија здравом разуму. Али, људске заблуде су врло природно представљене, и у главној идеји има нешто истинито.

Сада сам почео да читам Росинијев роман *Луиза Строци* (итал. *Luisa Strozzi*, Giovanni Rosini). А на селу сам прочитао *Заручнике* Манцонија (итал. *I promessi sposi*, Alessandro Manzoni), и веома су ми се допали.

⁴⁷ Претерана сентименталност, празна сладуњавост, прим.прев.

Владимир Иванович
Станкјевич
1786–1851

Јекатерина Јосифовна
Станкјевич
1794–1841

Николај Иванович
Станкјевич
1783–1838

Александар Владимирович
Станкјевич
1821–1912

Јосиф Владимирович
Станкјевич
1825–1894

Владимиру И. Станкјевичу
Јелисавети И. Станкјевич
Николају И. Станкјевичу
10. октобар 1837. Карлсбад

Драги тата, драга мама и драги ујаче!
Ево већ скоро две недеље живим у Карлсбаду. Свакога дана одлазим на пошту и питам има ли писама за мене, а Немац ми са осмехом одговара *post nicht* (још нема)...

Пре три дана силно сам се обрадовао писму Неверова из Берлина! Сазнавши из мога писма да намеравам да презимим у Берлину, он је, као Гогољев мајор Коваљов, заиграо са Грановским *pas de deux*⁴⁸. Они ми већ траже стан и потрудиће се да будемо у истој кући, само у различитим собама. То ће нам бити и повољније и веселије.

Карлсбад сада личи на кућу у којој је недавно било весеље за цео свет, а из које су гости већ отишли. Да је овде Љубинка, она би са сузама у очима, почела да рецитује стихове чувене елџије Козлова (Иван Козлов, Бессонница; *Но уж огни погашены, гирлянды сняты со стены*):

Угашена већ су светла
Са зида гирланде скинуте већ

⁴⁸ Плесни дует у балету, прим. прев.

Мислим да ћу остати овде до 20. октобра, тј. до 8. по вашем календару, а онда идем у Берлин. У сваком случају, молим да ми пишете, адресирајући писмо на име Неверова. Где год да будем, он ће ми проследити писмо.

Са поштовањем и оданошћу сина, љуби вам руке ваш покорни син и сестрић,

Николај Станкјевич

Ј. М. Неверову
22. октобар 1837. Дрезден

Сада је 4 часа и 20 минута поподне. Не знам шта ће пре доћи до тебе, добри мој Јануарије, ово писмо или ја? Нисам могао знати колико ћу остати у Дрездену, тек сам данас одлучио да за сутра резервишем место у дилижанси, ако га буде поћи ћу, ако не, написаћу ти. Данас нисам могао добити новац од банке, зато ми се не троши на путну карту, нисам видео ни половину овдашњих знаменитости, које бих успео да видим касније, када буде повољнија ситуација.

Човек треба да се држи онога што му је најближе души, оног што му душа тражи, иначе ће разгледање свих тих знаменитости бити за друге, не за себе. Како год, био сам у галерији и сутра ћу поново ићи. Треба барем три пута отићи тамо да се погледају све слике, а и то на брзину.

Само две речи о *Мадони*. Раније, код Марије Афанасијевне (рус. Мария Афанасьевна) видео сам графику, тако да сам по њој одмах препознао њен лик. Срце ми је стало, у тренутку сам осетио да нисам достојан да је гледам, као у митарству, био сам спреман да се ударам у груди, подижући своје безначајне очи ка овој светињи.

Пименов (могуће, рус. Николай Степанович Пименов) и Завјалов (вероватно, рус. Фёдор Семе-

нович Завьялов) признају да је лепотица, али не више од тога, као што и дете⁴⁹ називају љутим. Колико бих ја могао да проценим, у њиховом случају, такав назив за дете последица је погрешног приступа посматрача, али о томе ћемо касније. Ја, чак нисам уочио ни ту земаљску лепоту на њеном лицу. Само нешто неуобичајено, нешто чудно мени сасвим страно, видео сам у цртама њеног лица и изразу очију.

Немоћно, са досадом, оптерећен разним бригама и због њих сасвим хладан, прозаичним погледом лутао сам по платну, а *Света Катарина* ми је изгледала боље, анђели интересантнији. Загледао сам се у лице *Мадоне*, како бих оку дао времена да само себе обмане у оптичкој илузији, да претвори равни у конвексе, нешто као да би затреперило на трен, и одмах је и нестало.

Окренуо сам се Коређовој *Ноћи* (итал. Antonio da Correggio, *Adorazione dei pastori*). Такође, неразумљиво лице Богородице, загледао сам се у бебу (Исус Христ, прим.прев), почео да пратим светло коју је емитовала, и поново сам вратио поглед на мајку, и видео сам мајку... мајку, пуну блажене радости. Али постала ми је тек за нијансу разумљивија, и наставио сам да лутам очима по зидовима... Одједном, познати лик ми испуњава душу, *Santa Cecilia!*⁵⁰ Шта је то у њој тако чаробно, шта је то чу-

⁴⁹ Мисли се на Исуса Христа, прим.прев.

⁵⁰ Света мученица Кикилија

десно, што ме толико снажно привлачи? Моја површност, моја склоност ка идеализацији? Њен лик ми је разумљивији у својој тихој, строгој лепоти. Почео сам да размишљам о томе, не знам, можда је то поново предубеђење, али чинило ми се да у њој има нечег позерског, и опет сам се окренуо ка Мадони, а она као да се померила! Сада сам тек приметиио како се привила уз своје дете. У том једноставном положају је цела снага и светиња мајчинске љубав. Сада су и њени очи добиле делимични смисао. Не! Баш због тога и из онога што је нисам разумео, претпостављам да је Мадона узвишенија него што је Пименов мислио.

На путу из Карлсбада догодила ми се мала авантура. Писао сам ти већ раније о томе, али у овом писму је такав метеж да можеш добити погрешну идеју. Све ћу ти испричати, а писмо ћу понети са собом и уручити ти га лично.

Александар Павлович
Јефремов
1815–1876

А. П. Јефремову
23. новембар 1837. Берлин

Драги Јефремов!

Живимо најмирнијим могућим животом у Берлину. Грановски се труди на све начине да ми објасни логику, и успева, не толико речима колико прстима. То је одличан метод.

Неверов се бави прикупљањем материјала за историју витешких и почасних ордена, а ја припремам лекције из историје нове философије и данас ћу се пажљиво и марљиво прихватити Декарта. Хвала Богу, из увода сам се једва некако извукао.

Наш професор Вердер (вероватно Johann Gustav Droysen, прим.прев) је млад, леп човек који мало подсећа на тебе, и уопште, чини се као добар човек. Слушамо и Ранкеа (нем. Leopold von Ranke), на чије предавање данас нисам отишао због лошег времена. Грановски је обећао да ће саставити белешке са његових предавања, што ми веома одговара. Привикавам се на рад и прецизност, а што се тиче штедљивости...Ехеј! Још никад нисам тако живео, штедећи баш сваки динар, записујући баш сваки новчић. Видиш да ме треба потапшати по рамену! Хајде код нас да се и ти овако лепо опаметиш!

А. В. и И. В. Станкјевичу
10. фебруар 1838. Берлин

Данас сам примио ваша писма, драга браћо! У Берлину и даље живим веома пријатно, мада ни сам сасвим спокојан када помислим на Русију. Од Мише одавно нема писама, а Јефремов ми не одговара на оно које сам му писао, не знам чак ни да ли га је примио. Шта се дешава са Дјадковским (рус. Иустин Евдокимович Дядьковский)? Напишите ми, за Бога милога! Шта му је оштетило око? Како тако можете писати, шта вам значи то *искривио се*, човек не зна да ли је то шала или истина.

Позориште и даље редовно посећујем. То је велика утеха. Са Вердером понекад уместо о филозофији проведемо читав сат разговарајући о томе ко је како глумио. Здравље ми је добро, Вердер веома брине и о мом физичком благостању. Путовање ми је веома користило, а у будућности очекујем их још више. Треба се добро опоравити и препородити. А ви, млади, чувајте се! Више унутрашњих интересовања, више енергије, у супротном, беспослена, разнежена фантазија нас надвлада и уништава и морално и физички.

Али, време је да вам поднесем извештај о позоришту. Отац, чини ми се, сматра неозбиљним што сам о томе писао сестрама. Код нас се мисли да је немогуће спојити љубав према уметности са оз-

биљним занимањима, а ја сам сад набавио брошуре о шећеру од цвекле. Почињем да осмишљавам неке планове за сеоски живот и, колико разумем, мораћу да обратим пажњу на такве ствари.

Али да пређем на ствар. Овде су недавно изводили *Ифигенију* (Iphigenie en Tauride, Christoph Willibald Ritter von Gluck). Чудесна опера! Тако чиста, једноставна музика! Гете примећује да код Глука преовлађују иста интересовања као код Грка, братска љубав, религиозност, иако Глук осећа дубље од самих Грка. Код њега нигде нема оне љубави, тј. љубави према жени, која је изум новог времена, чедо које је, уосталом, ужасно изобличено каприцима нових фантазирања. То је тачно тако.

Хорови, арије и узвишени рецитативи, све је сјајно. *Норму* (итал. Norma, Vincenzo Bellini) недавно су почели да изводе у нашем краљевском театру. Музика је италијанска, не претерано дубока, али понекад толико пуна жара, да човек не може мирно да седи. Први хор, толико безначајан у клавирској пратњи, у певању са оркестром права је фурија. Публика увек тражи да се понови. Група басова прети да ће разрушити зидине Рима, човек би да се дигне и одмах крене у поход! Да вам кажем, добро је што је Константина заузета, иначе Грановског никако не бисмо задржали да је не освоји!

Станкјевичима
25. фебруар 1838. Берлин

Господин и госпођа Фролови приредили су нам велики ужитак својим доласком у Берлин. Обоје су веома образовани, а она је жена с изузетним умом. Познанство са њом веома цене и Руси и странци.

Овде се налази неко... не... то није права реч... у Немачкој он није тек неко лице, већ веома позната личност! Варнгаген фон Ензе (нем. *Karl August Varnhagen von Ense*), старчић, некада посланик у Штутгарту, али он још не зна колику вредност има Фролова. Био је ожењен чувеном Рашели (нем. *Rahel Antonie Friederike Varnhagen von Ense*), која је привукла пажњу целе Европе својим необичним умом. После њене смрти, муж је веома ослабио, подложен је болестима, али упркос томе веома је љубазан у друштву, и воли да буде у женском друштву. Сада је госпођа Фролова утеха за њега.

Љ. А. Бакуњиној
20. мај 1838. Лајпциг

Колико је много времена прошло откако сам вам писао! Не можете ни замислити какве су припреме за одлазак на пут... такве ужурбане и заморне дане Гете је прецртавао из свог живота... и какав је дводневни боравак у неком граду, где вас локални лакеј непрестано оптерећује некаквим знаменитостима које обавезно треба погледати, а које исушују душу. У Дрездену, уметничка галерија, збирка антиквитета, и то је то, главне знаменитости у којима се може уживати.

Фролови нам сада пишу. Кад бисте само знали како су то посебни и људи који се ретко срећу! Колико волим њихову чисто хришћанску кроткост, светост душе, спремност на добро, ватрено саосећање према свакоме у коме виде искру Божју, чак и ако је закопана под гомилом пепела! И то живо, снажно негодовање против подлости, којој никада не дозвољавају да наруши њихову хармонију, или да угрози њихову неспособност да компромитују истину! По карактеру, донекле су слични нашем пријатељу Грановском, иако је он нешто другачијег карактера, више младости, више живости, али таква безгранична љубав у души, за коју ништа није тешко, ниједна жртва није превелика! Познавати такве људе, заиста је велика срећа у животу, а по-

себно бити у пријатељским односима са њима. Додајте томе украјинску црту Грановског... њему смо толико недостајали када је напустио Берлин, био је толико тужан за нама који смо били у Дрездену да је сместа желео да нам дође чак из Прага. Једва смо га убедили да одложи пут до нашег заједничког сусрета у Минхену.

Али, није то ништа што би требало да нас изненади. Све свето и узвишено у свету, тј. сам свет у целини, тада добија своју праву вредност, свој прави смисао, када живите са људима који исто тако мисле и осећају.

У Лајпцигу смо коначно затекли чувену Шредер-Девријен (нем. *Wilhelmine Schröder-Devrient*) и видели је прво у *Весталки* (*La vestale*, *Gaspare Spontini*), затим у *Хугенотима* (*Les Huguenots*, *Giacomo Meyerbeer*). Била је одлична, нарочито у овој другој опери. У њој се, коначно, остварује мој идеал глумице и певачице, колико истине, колико снаге! Тако је лако моментално јој опростити све недостатке.

Ваш Н. Станкјевич

Станкјевичима
23. мај 1838. Вајмар

Драге сестре! Ево вам кућице са зеленим дрвеним жалузинама, покривене црепом, кућице у којој је живео Шилер. На другом листу писма, сигурно сте виделе кућу Гетеа. Ови људи су се окупили у Вајмару око великог војводе који их је волео из свег срца (нем. Karl August von Sachsen-Weimar-Eisenach, прим.прев). Место је пријатно, град је чист, мали, тих, као да је сеоски, али ипак пружа све удобности престонице.

Овдашњи театар је био најбољи у Европи. У градићу Јена (нем. Јена) две миље удаљеном одавде, живели су такође научници и умни људи, а сви у малом географском кругу. Водили су блажени живот. Сада путници гледају само на куће великих људи. Ми смо имали препоруку код госпође Гете.

Јуче смо провели вече код ње, она је удовица Гетеовог сина, у поодмаклим је годинама, а њен син већ је одрастао младић, страствени музичар који учи код Феликса Менделсона (нем. Jakob Ludwig Felix Mendelssohn Bartholdy). Није био код куће, био је у Шчећину (пољ. Szczecin). Вече је прошло прилично пријатно у разговорима о новој немачкој литератури, музици и, наравно, о певачицама, најбољу од немачких смо недавно чули у Лајпцигу, мадам Шредер-Девријен. У то време су

изводили *Хугеноте*, она је играла Валентину. Њен глас и игра били су чаробни. Радује ме веома што јој овде признају заслужен статус. Она већ није баш тако млада, има око тридесет и пет година, али на сцени изгледа одлично. На лицу јој је увек истински израз, без гримаса.

Јутрос смо посетили гробове Шиллера и Гетеа, они су у породичној гробници војводства. Изнад гробова је капела из које води пут у гробницу, и ту су они, на сваком је ловоров венац и натпис, Шилер, Гете.

Али оно што нас је овде највише утешило је сте унутрашњост Гетеове куће. Каква богата и интересантна животна прича! Ту смо нашли много одливака и статуа, бројне цртеже, медаље, колекцију минерала, њега је све занимало, све је знао. А најзанимљивија је његова радна соба, у коју су смели да улазе само пријатељи, чак ни баварски краљ није имао приступ, осим када се послужио триком, и претварајући се да му крвари из носа утрчао је унутра. Ту је манускрипт *Римских елегија* (нем. *Römische Elegien*), видљиве су све исправке и измене, и манускрипт *Гец фон Берлихингена* (нем. *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*), а даље, у малом кабинету, последњи његов лек и фотеља на којој је умро. Још једно запажање, велики сребрни пехар који му је послат из Франкфурта, и златни венац такође из Франкфурта, где је рођен.

Ваш брат, Н. Станкјевич

Е. Ј. Станкјевич и Ј. Ј. Станкјевичу
30. јун 1838. Бад Емс

Драга мајко и драги ујаче!

Одавно вам нисам писао, имао сам и веома добар разлог због чега се нисам јављао. Већ је целих месец дана прошло како сам на терапији минералном водом, и немам ни једног јединог слободног минута у току дана, осим времена између пијења воде и парне купке која ме је у почетку толико изнуривала да ми је и најмање напрезање изазивало навалу крви у главу.

У пролазу је овде био Тургењев (рус. Иван Сергеевич Тургенев) којег сам упознао у Москви на универзитету, а који је потом завршио студије у Санкт Петербургу. Он је заједно са Розеном (вероватно, рус. Егор Фёдорович Розен) стигао на изгорелом пароброду. Били су сведоци тог нечувеног и страшног додајаја, који се, може се рећи, ипак завршио прилично срећно. Један од путника пострадао је као жртва сопствене непажње, и чини се, још тројица из посаде, ако и толико. Сви остали су спасени.

Са поштовањем и оданошћу, искрено вас воли ваш покорни син и нећак,

Николај Станкјевич

Станкјевичима
18. јул 1838. Ахен

Драга браћо и сестре! Заиста, мислим о вама много чешће него што претпостављате. Колико год да путујем, имам једну утешну мисао, а то је да постоји један кутак где сам свој, где имам где да се привијем. Колико год да ме волите, понекад ме нехотице уплаши мисао да ће вас моје дуго одсуство, не баш охладити, али да ће вас навести да ме доживљавате мало другачије. Али, не! Ако се то и деси, биће само на трен, а после ће све бити као и пре, дакле, браћа, сестре и шаљивције!

Овде се десио један неочекивани сусрет. Неверов и ја легли смо да спавамо и угасили светло. Одједном чујемо руски језик на вратима, и то тоном контра-алта! То беше Стјепан Петровић Шевиријов. Шта кажете на то? Ако сте, браћо, у селу, читајте и начудите се, ако сте у Москви, онда ће сестре да вам проследе писмо.

Шта ти је људска природа! Ја сам му се од срца обрадовао. Отпочели смо разговоре о свему и свачему. У разговору, стигли смо и до Берлина и Хегела, код којег он налази противречности у *Философији историје*, али није хтео да их приписује самом Хегелу, већ издању које је приредио Едуард Ханс (нем. Eduard Gans, *Philosophie der Geschichte*).

Ви знате, драга браћо, колико сам ја тактичан

у таквим приликама. Бранио сам Ханса, али сам говорио да, не проучивши ваљано Хегела, сваки онај који уређује или издаје књигу лако може запасти у неспоразуме и заблуде. Говорио сам смирено, учтиво, пажљиво. Стјепан Петровић није наставио у том правцу, али, каже да се хегелизам шири у Русији, да је радостан што се млади људи колико-толико интересују за философију Хегела, али да истовремено штете себи смешним понављањем две, три речи, на пример *Schönseligkeit*⁵¹ и другим сличним речима. И то би тачно тако и могло бити! Потом сам у Емсу с њим разговарао још детаљније. Похвалио ме је да добро излажем, саветовао ме је да пишем, а у шали је рекао да ћу га, можда, идеализовати. Немојте преносити даље све ово, у Москви.

Ваш брат,
Николај Станкјевич

⁵¹ Неправилна робусна сложеница, овде нпр. Срећколеп, прим.прев.

Т. Н. Грановскому
18. август 1838. Ахен

Драги Тимофеју!

Реци ми, да ли је много књига написала Бетина? Ја сам сад прочитао *Гетеову преписку са дететом* (нем. Goethes Briefwechsel mit einem Kinde, Bettine von Arnim). Нисам нашао све оно о чему сам раније слушао. Она има пуно фантастичног, у њој се налазе изванредно тачне мисли, али све је тако фигуративно, нервозно и због тога једнолично и неприродно! Она је, изгледа, била екстатична док је писала, али ја познајем ту врсту одушевљења, извор тога није дубок. Фантазија говори много истинито, али фантазија се често игра се сама са собом, она се диви самој себи у огледалу, одакле потиче и кокетерија у том одушевљењу.

Фантазија има посебан шарм само када отелотворује нешто душевно, заумно, оно што лежи у *Gesinnung*⁵² и у *Gemüth*⁵³. Њена љубав према Гетеу, за мене је загонетка. У таквој привржености има чак нечег непријатног, као и у свему каприциозном и искључивом, а чему не можемо дати опште људско порекло. Питај Фролове, да ли и они тако размишљају? Колико могу закључити из белешке Фролове, ми мислимо слично.

⁵² Начин размишљања, поглед на свет, ставови, намере, морална уверења, прим.прев.

⁵³ Душевност, осећајност, карактер, темперамент, прим.прев.

В. Г. Бјелинском
1. новембар 1838. Берлин

Хвала ти, пријатељу, хвала мој Висариону, хвала! Твоје писмо, упркос вести коју ми је донело, било ми је спасоносно. У њему си успео да сачуваш све оно што ме је могло утешити. Превише си бринуо за мене. Њена смрт јесте ме испунила великом тугом, али не и очајањем⁵⁴.

Њен лик поново је оживео у мом сећању, али овог пута као кошмарни сан. Замишљам све те околности, све што ју је пратило у животу, а помисао да је више нема нагони ми сузе на очи. Не ослобађам себе кривице, иако (твоје) речи ...тајна је остала тајном... ублажавају за половину бол моје душе. Наш добри пријатељ Вердер каже ... Ако нас разум оправдава, срце се не може одвојити од осећаја кривице, иначе у њему нема љубави... и ја ту кривицу осећам. Тај период живота је одсечен, вечни је то спомен у периоду пред нама, а нека Бог да у њему буде и нешто више од самог сећања.

Ја сам писао оцу, а теби је Карл Грановски писао о свему оном што ми треба. Пиши ми слободно како је твоја породица, о Миши, о Бејеровима, данас никако више немам времена на располагању.

Твој пријатељ, Станкјевич

⁵⁴ Реч је о смрти једне од сестара Бакуњина, рус. Любовь Александровна, прим.прев.

И. В. Станкјевичу
1. новембар 1838. Берлин

Драги мој брате Вања!

Данас ти не могу опширно писати. Хвала ти, мили мој брате! Сада ми можеш слободно писати и говорити баш о свему. Никада се не плаши да ћеш ме саблазнити.

У њој сам изгубио, не ону коју сам волео, већ ону којој не бих умео да усрећим, и живот испуним радошћу. Судбина је све решила као што обично и решава, распоредила је кривицу. Сећање на њу осветљава моју душу, коју је исушивала неприродност мог положаја. Желео бих дуже да задржим њен лик, који већ бледи у мом сећању.

Мили мој брате! Нама остаје само да идемо даље! Моје горко искуство заувек ће те ослободити несрећних грешака. Твој живот је у теби, у твом бескрајном и одважном дејствовању, у твојој љубави, и само свесним прихватањем таквог живота може се волети и бити сигуран да волиш!

Пиши ми!

Твој брат, Николај

Станкјевичима
18. новембар 1838. Берлин

Драги моји браћо и сестре!

Ви већ знате да уживам у посебној наклоности једног младог професора Вердера. Он је заиста изузетан човек. Има 30 година, али је тако наиван, као да је дете неко. Њега све радује, и све га радује више него што је могуће замислити да нешто некога радује. Чини се да на цео свет гледа као на неко своје имање, у којем добри људи непрестано припремају изненађења за њега. Не може човек, а да не позавиди тој тишини и јасноћи у души, тој вечитој хармонији са самим собом. Разговори са њим увек имају спасоносно дејство на мене. Сви предмети осветљени су, нехотице, тачно у оном светлу како их он види, и они сами постају бољи, па чак и ти сам постајеш бољи.

Јелисавета Павловна Фролова
1800–1844

Николај Григоријевич Фролов
1812–1855

Ј. П. и Н. Г. Фролову
13. јун 1839. Бад Емс

Најуваженији Јелисавета Павловна и Николај Григорјевич, још у Дрездену примио сам ваша писма.

Због здравља, није ми дозвољено да много радим. Читао сам Менцела, о новијој немачкој прошлости и историји револуције (*Wolfgang Menzel, Die Geschichte der Deutschen*). То ме је заинтересовало и на неки начин оживело. Ништа не може човека (који још није сасвим скренуо са пута) спасити као што то може посматрање општег, људског. Сада сам све више и више убеђен у оно што тврди Хегел, да је сфера државе једино спасење од субјективних *Launen*⁵⁵, и да у њој човек налази свој *Halt*⁵⁶. Колико ми је тада био осетан прелазак у загушљиву сферу посебности и индивидуалних страсти, када сам почео да читам *Леоне Леони* (*George Sand, Leone Leoni*)! Колико ту има заиста психолошки тачног (не кажем *истинитог*, то би имало сасвим други смисао), упркос многим бесмислицама и напрегнутим решењима, и колико је та тачност тешка!

То тужно лутање је, такође, нужна фаза у животу. Философија непристрасно и без страсти спаја тренутке заједништва и тренутке посебности, она

⁵⁵ Каприц

⁵⁶ Утемељење и стабилност

то ради безболно, али у животу се ти тренуци отелотворују, сваки од њих пати, једва схватајући да је спасење једног трена управо у другом, и сваки се трен уништава болом!

Међутим, мора се признати да је фундамен-тална основна мисао романа бескрајно лоше развијена. Да и не говорим о томе да такво дело није уметност, већ *Mittelding*⁵⁷. Ту нема јасног подвига којим би се освежила душа! Ту је на делу страдање човека изгубљеног у самом себи. Али, колико намерних бесмислица, колико нелогичности, вишка, претераних наглашавања! Прочитаћу још нешто од *madam Dudevant*⁵⁸ да бих стекао потпуни утисак о њој.

Остајте ми у здрављу и не заборавите свог Н. Станкјевича који вас воли и поштује.

⁵⁷ Нешто осредње

⁵⁸ Брачно презиме George Sand, прим.прев.

Т. Н. Грановском
25. јун 1839. Берлин

Добио сам писмо од Бјелинског. Послао ми је много чланака из Посматрача (рус. Наблюдатель). Донећу их са собом. Неки од тих чланака су срамотно лоши. Биће ми веома драго да још о много чему разговарам са тобом.

А. П. Јефремову
8. јул 1839. *Bad Salzbrunn*
(данас *Szczawno Zdrój* у Пољској)

Драги мој! Здраво! Где си?

Бјелински ми је преко Хорвина послао чланке *Посматрача* (рус. Наблюдатель). Грановски и ја смо прочитали скоро све. Најбољи део је поезија. Најбољи од свих су Катковљеви преводи Хајнеа, одлични су да боље и не треба желети да буду, и Аксаковљеви преводи Гетеа и Шилера. Од оригиналне поезије, Кљушниковљев *Петар Велики* је посебно добар! Одговорићу оном френетичном⁵⁹ за неколико дана.

Како бих волео да вас чујем, да уживо сазнам о свим московским дешавањима! Успут, напишите ми где је сада Варвара Александровна Дјакова (сестра Бакуњина, прим.прев.) и чиме се бави, како им је син Саша, и да ли је у иностранству сама или са мужем. Нико ми није писао из Русије о томе, осим да је прошле године она била у Базелу (нем. *Basel*, фр. *Vâle*, итал. *Basilea*).

Довиђења за сада! Надам се да ћу ускоро добити твој одговор, осим ако већ ниси у Висбадену (нем. *Wiesbaden*). У супротном, вероватно ћеш ме обавестити о адреси становања, ја сам ти послао своју адресу још док си био у Либеку (нем. *Lübeck*).

Твој Н. Станкјевич

⁵⁹ Вероватно се мисли на Бјелинског, прим.прев.

Е. Ј. и В.И. Станкјевичу
24. август 1839. Праг

Драги тата и драга мама!

Коначно сам у Прагу и на путу за Швајцарску! Знам да Вам не смета и да ми не замерате, али можда је чудно што сам тако дуго живео и живим у иностранству без икакве очигледне потребе. Чињеницу да овде живим са задовољством нити кријем, нити имам разлога за то, али верујте ми, драги тата, никада нисам снажније осетио да су отаџбина и породица тло у коме живи корен нашег бића. Човек без отаџбине и породице је изгубљено створење, само је коров које ветар носи без сврхе и који се суши на путу. Боже нас сачувај од тога, а ја итекако добро знам своју вредност да бих уопште и размишљао о могућности постојања на такав начин.

Од свег срца желим вам добро здравље и срећу, искрено вас воли ваш послушни син Николај Станкјевич

Т. Н. Грановскому
1 фебрур 1840. Фиренца

Напокон сам добио писмо од тебе, драги мој Тимофеј, писмо које је било заиста добро, на чему сам ти захвалан. Са великом радошћу сам дошао у Фиренцу, где коначно могу да се смирим, где сам затекао господина и госпођу Kenney, с којима сам се тог истог дана и срео. Већ претпостављаш колико ми је то било пријатно. Крајем новембра стигли су и Фролови. Сада сви живимо на истом Тргу Св. Марије Новеле (итал. Piazza Santa Maria Novella), породице Kenney и Фролов чак у истој кући. Јефремов је на само неколико корака од мене.

Првих дана сам много лутао по галеријама, и ван града, јахао и скоро да ништа друго нисам радио. На крају сам се тргнуо, па колико-толико почео да радим. Толико сам се навикао да будем с Фроловима и Kenney да ми се, заправо, и не иде у Рим. Биће ми тужно без њих. Фролове ти већ доста добро познајеш, не морам ти много говорити о њима, а госпођу Kenney си само на брзину видео. Али она и јесте баш онаква каква се чини на први поглед. У њој има неке чудне моралне лепоте, у њеном бићу постоји мир и чистота који непосредно делују на душу, њено присуство....већ само њено присуство је довољно да се осетиш пријатно (не мисли да сам заљубљен или да сам се уплео у

нешто, не! Заиста, не! Говорим, уопште, као човек). Она није широких погледа, дубоких мисли. Има јасан и једноставан приступ стварима, осећајна је, али нема високих узлета. Али зато она увек некако резонира са сваким лепим феноменом који је окружује. Она је створена за породични живот, да разлива тиху светлост на живот свог мужа, на његов радни кабинет. Када је гледаш, нехотице те обузму игре светла и атмосфере фламанске школе сликарства.

Осим дијалектичних процеса, метафизичких структура мишљења, шта сам радио? Чини се, ништа. Прочитао сам неколико досадних драма и романа да бих усавршио италијански језик, сада завршавам *Историју Фиренце* Макијавелија (итал. *Istorie fiorentine di Niccolò Machiavelli*). Првих неколико месеци већину времена проводио сам у разгледању. Овдашње галерије су заиста право богатство, и чак мени, *варварину*, пружају много уживања. Неколико Рафаелових *Мадона* су чаробне. Спољашња лепота игра важну улогу у свим италијанским сликама, она је само просветљена узвишеним садржајем. Чак и код старих мајстора та тежња је очигледна. Осим Фролових и Кенпеу, упознао сам овде и једну руску породицу Ховрин, мужа, жену, две ћерке. Он је једноставан човек, добар, не баш широких схватања, без амбиција. Она је врло лепа, иако има близу 40 година, добра је, није глупа, али није ни ништа посебно. Ћерка, око

17 година, није лоша, *aber nicht sehlf ansprechend*⁶⁰. Друга ћерка, око 13 или 14 година, слатка је девојчица. Али све је то скупа, некако *batiste d'Ecosse*.⁶¹

Твој Н. Станкјевич

⁵⁹ Али, не баш привлачна.

⁶⁰ Скоро сасвим прозачна тканина која се сматрала великим луксузом, у пренесеном значењу, Станкјевич иронично завршава опис породице која споља сјаји и на високом је друштвеном нивоу, али је и испразна, прим. прев.

В. И. и Е. Ј. Станкјевич
5. март 1840. Фиренца

Драги тата и драга мама!

Вероватно се нећете покајати што сте сву своју љубав према својој деци пружали увек у пуном размаху. Истина је да смо сви, можда, мало размажени, али живот тако брзо, сасвим прерано лечи ту размаженост. Сигурно ћемо сви, једногласно рећи да вашој љубави дугујемо све што је истински добро у нама, и да је она сачувала наша срца и отворила их за осећања љубави и пријатељства, без којих живот нема смисла и без којих човек неизбежно постаје лош. Из дубине срца вам желим здравља и радости и да ме што пре утешите својим одговором на писмо.

Љубим руке и са поштовањем искрено вас воли ваш одани син Николај Станкјевич

Ј П. и Н. Г. Фролову
26. март 1840. Рим

Напокон, чини се да се небо смиловало над нама и жели да нас почасти пристојним временом. Данас је небо чисто и попримило је своју раскошну, тамно-плаву боју. Са кровова капље вода од јучерашњег снега и кише, који су се смењивали цео дан. Да ли се нешто дешава у Фиренци? Напишите ми, ако не заборавите. То је интересантно да упоредимо. Овде се сви баве Римом, Италијом, цртањем и сви читају по неколико књига истовремено, што је последица мноштва различитих утисака и занимљивости Рима.

Брињински се посебно истиче разноликошћу популарних активности и често чита истовремено свирајући клавир. Преносим вам дубоки наклон од њега и захваљује вам на бризи, чини се да је сада постао опрезнији у погледу свог здравља.

Код Ховринових смо скоро сваке вечери и готово сви се окупимо, али обично не дуже од два сата, ја дајем сигнал кад да одемо, водећи се здравим разумом.⁶²

Та два сата пролазе брзо, јер сви много причају. Тургењев увек исприча неку занимљиву ствар. Јуче нам је рекао да се у сну женио са Шушењком

⁶² Разлог је већ тешко здравствено стање Н. Станкјевича, који је и преминуо у тој години, прим.прев.

равно, Јефремов (рус. Александр Павлович Ефремов) је то веома озбиљно примио к срцу, ја нисам, јер флорентинска страст коју је у мени раније приметила Јелисавета Павловна, није се поново пробудила. Чекаћу, можда ипак хоће. За то је потребно да буде топлије време и да што мање кашљем. Већ смо се договарали о заједничком путовању у Напуљ, у једној дилижанси, чекамо одговор од Грановског (рус. Тимофеј Николаевич Грановски). Он је у добрим односима са Огарјовим (рус. Николай Платонович Огарёв) који је о том заједничком познанству већ писао Ховринима. Огарјов сада чита Хегела, не знам тачно које дело.

Ј. П. и Н. Г. Фролову
5. април 1840. Рим

Мислим да вам нисам писао о Микеланђеловом *Мојсију*. Какав уметник! Његов идеал је један, снага! Енергија и челична моћ, и он то остварује као од шале, као да му се мрамор савија под рукама! Ова статуа је у цркви Светог Петра, лице Мојсија далеко је од класичног идеала, усне и цела доња половина лица истурени су напред, у очима бистар поглед, једном руком подупире браду која пада до ногу, а другом, чини се, држи закон. О слободи, јасноћи изведбе и да не говоримо, све је очигледно ту.

Гете, погледавши ово дело Микеланђела, осећао је да више никад не може видети природу тако снажном као раније, и зато му скулптура у том тренутку није донела уживање. Истина је да у тој гигантској снази има нечега разорног, али зар није превише смело тако нешто рећи?

У уметности Микаленђела нема те умиријуће силе која влада у грчкој хришћанској уметности. Он се вратио Старом Завету. Мојсије, тај слуга љубоморног Бога, то је тема за њега. Богородица, жена уопште, није то његов изазов, то као да није његова ствар. Заустио сам да кажем да у његовој уметности нема божанства, али то не би било поштено. Да, нема божанства у свеволећем пуном обиму. Од

божанства у њему остала је само снага. Јел можете да верујете да још нисам успео да посетим Сикстинску капелу!

У тој истој цркви где је Мојсије, налази се Глава Гвидо Ренија (итал. Guido Reni) *Нада*.⁶³ Мада, чак и Рени има мало таквих глава. И какво је то уопште поређење, како гледати на њу после Мојсија! Ту је само чиста, бестелесна, музика просто... али, ипак, не заборавите да сам ја варварин што се тиче сликарства.

⁶³ Могуће да је реч о изгубљеној слици Ренија која приказује жену пуну наде, која гледа нагоре, са склопљеним рукама и откритим левим раменом. Рени је истицао је главе или одсечене главе у својим делима, прим.прев.

Ј. П. и Н. Г. Фролову
7. април 1840. Рим

Јуче нисам успео да вам ишта напишем, чини се да ни данас нећу стићи много. Јуче сам још једном био у Ватикану. Аполон (итал. Apollo Belvedere) ми се допао још више, вечна младост и племенити понос зраче из тих црта. Па, шта је наспрам тога, апстрактна снага Микеланђела? Да, дивиш се његовом таленту, а код Аполона уживаш у делу.

Увече је Рунд довео код Ховрина једног вајара, Вандерфелда, Холанђанина, и он нам је рекао да та статуа, иако изванредна у сваком погледу, не припада епохи првокласне грчке уметности. Он у њој запажа извесну мекоћу, која није карактеристична за ране школе. Мени то ништа не значи, упоран сам и имам своје мишљење о томе. Допада ми се што је Аполон био идол Винкелмана (Johann Joachim Winckelmann). Пошто морам одмах да завршим писмо, како га не бих одложио до прекосутра, брзо ћу рећи оно што сам вам највише желео пренети.

Шевирјов је обећао да ће писати Бадеру (Johann Georg Baader) о мени и саветовао ми је да га посетим у Минхену. Разуме се, ако будем у могућности да одем тамо, свакако ћу то учинити. Такође ме је замолио да будем стрпљив према Бадеровим нападима на Хегела, којег он не воли... и додао је

Уосталом, та попустљивост вам је својствена. И заиста, прихватио сам самоконтролу као правило у оваквим разговорима, то се показује као корисно, и за мене и за част науке. Можда... то обуздава испаде туђег самољубља, или га наводи да размисли о ставовима који су настали *par dépit*.⁶⁴

Марков (рус. Алексей Тарасович Марков, сликар академик, прим.прев) је пре неки дан био код мене и засипао ме филозофским питањима и недоумицама, на која му је било тешко да одговори. Он има бистру главу, искрене унутрашње потребе, али и *Einsamkeit*!⁶⁵ Ја себи готово никад не постављам таква питања. У свету влада дух, разум, и то ме смирује у погледу свега. Али његови захтеви нису себични, не! Само постојање једног гладног просјака довољно је, за њега, да сруши хармонију природе. Ту је тешко било шта одговорити, ту помаже карактер, помаже инстинктивна вера, заснована на знању разумног начела и поверења.

Тургењев је само имао намеру да узима часове код Рунда, али није је остварио и, чини се, више не црта. Виђамо се сваки дан и заједно играмо партије.

Ваш Станкјевич

⁶⁴ Из ината

⁶⁵ Егзистенцијална самоћа

Ј. П. и Н. Г. Фролову
21. мај 1840. Рим

Моја судбина је чудесно променљива, али на боље. Већ сам се спремао да кренем за Фиренцу, када је, на основу писма Маркова, у којем ме је описао као полумртвог, из Напуља овде стигао Јефремов (рус. Александар Павлович Ефремов), а с њим и Дјакова (рус. Варвара Дњакова Александровна, једна од сестара Бакуњина). Колико год ми било криво због узбуне коју смо им тиме приредили, толико ми је драг долазак Дјакове као неочекивана радост. А за њом је уследила још једна.

Мој доктор (с којим сам веома задовољан), који ми је раније препоручио Бад Емс, после разговора са њом и са мном, одлучио је да могу да извучем још већу корист, и то без излагања променљивој клими, ако лето проведем на језеру Комо, где ће ми довозити минералну воду из Бад Емса коју ћу пити са сурутком.

Дјакова такође намерава да пође са мном. Са чекаће свог сина и пратиљу да дођу из Напуља, па ћемо затим кренути за Фиренцу. Ви је већ знате по мојим речима, можете замислити шта за мене значи њено друштво! Ништа боље нисам могао пожелети.

Моје здравље је боље, тј. грозница је престала или се повремено појави на пола сата, али у Риму

је сада сваки иоле поштен човек болестан од грознице.

Тренутно ништа не радим. Претходна два дана смо погледали Петра (итал. Basilica di San Pietro), Пантеон (итал. PantheonTempio dedicato a tutti gli Dei) и Колосеум (итал. Colosseo, Anfiteatro) и благословио сам небо што жели да лик Рима у мом духу остане као пријатељски утисак.

Док сам бунцао у грозници, нисам могао да помислим ни на један споменик а да ми не буде мука. Колосеум је још више обрастао, зеленило на њему је очаравајуће, а небо, које је постало тамније, тако га украшава да је тешко отићи одатле. Био сам срећан што сам све то видео са Дјаковом. На њу све делује непосредно, једноставно и живо.

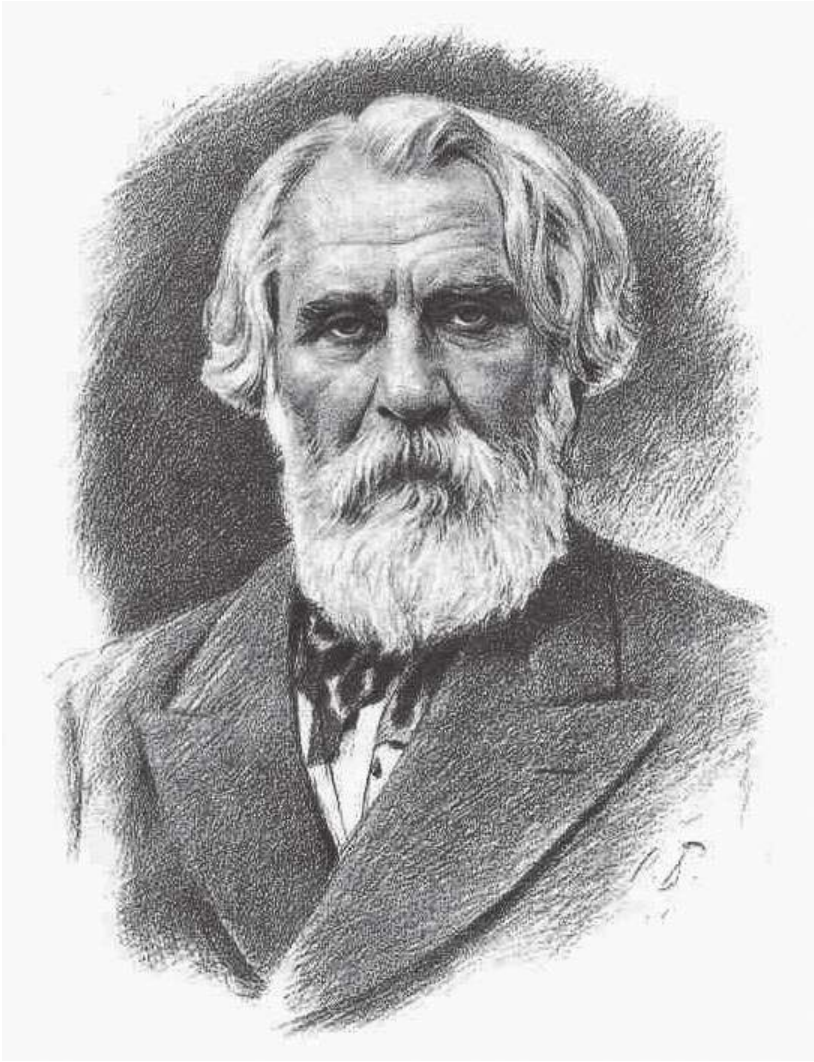
Захваљујем добром Бенкеду на његовој пажњи. Нећу успети да га затекнем у Фиренци, али уверен сам да би одобрио препоруке мог лекара. Сада, по његовом савету, утрљавају ми свињску маст на груди.

Примио сам писмо Грановског, хвала вам, али жао ми је што сте се устезали да га прочитате. Молим вас да убудуће не будете скрупулозни. Жао ми је што му је здравље слабо, као и што су му универзитетске прилике незавидне. Написао је писмо грофу, али, како каже, у тренутку када је био љут, и зато у горком тону, који се грофу можда неће допасти. Али гроф је, чини ми се, довољно уман да то не узме за зло и верујем да ће ценити Грановског.

Осим тога, вероватно му се неће свидети лукавство старих професора.

Шевирјов је у часопису министарства објавио чланак у коме тврди да у Хегеловој филозофији нема Бога. Како је то дегутантно! Жао ми је што није овде, да му кажем истину у лице! Сам ми је рекао да не познаје Хегела, а усуђује се да овако пише. Иван Кирејевски (рус. Иван Васильевич Киреевский), који је врло резервисан према Хегелу, био је огорчен због тог чланка. Читао је *Логик* (нем. *Wissenschaft der Logik*) и *Филозофију религије* (нем. *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*) и рекао је Грановском да му та читања, од којих је одавно одустао, сада причињавају велико задовољство.

Ваш Н. Станкјевич

**Иван Сергејевич
Тургењев
1818–1883**

И. С. Тургеневу
11. јун 1840. Фиренца

Где ли сте сада, драги Тургенев?

По свим прорачунима, изгледа да би већ требало да сте стигли у Берлин, а ако јесте, не заборавите да питате на пошти да ли има писама за Вас, ово ће вас можда тамо и сачекати. Добио сам ваша два писма, једно из Напуља, друго из Ђенове, с тим што је друго носило поштански жиг Ароне (град...прим.прев....), па закључујем да је послато касније него што је написано, и да сте у међувремену већ стигли до благословених обала Лаго Мађореа (...), да сте видели Изола Белу (...) и величанственог Светог Карла Боромејског (итал. San Carlo Borromeo).

Од како смо се растали, готово да нисам излазио из тог мучног полугрозничавог стања. Одлучено је да лето проведем на језеру Комо и да ми тамо доносе минералну воду из Бад Емса да пијем. Сада управо крећем тамо. Госпођа Дјакова (Варвара Александровна Дјакова, једна од 4 сестре Бакуњина, прим.прев), чувши у Напуљу за моју болест, и не налазећи разлога да остане у Напуљу током лета, дошла је овде (Марков је све узнемирио својим писмом о мом стању), са сином, и лето ћемо провести заједно. Ви још не знате потпуно мој однос с њом, само сам вам напоменуо да су сви у породици

навикли да ме сматрају братом, јер сам некада хтео да се оженим њеном сестром (Љубов Бакуњином), која је преминула. У Дјаковој сам поново пронашао истинску сестру; њена пажња и брига делују на моје опорављање боље од свега.

Дакле, јесу ли бар мало, макар успутно, макар на неколико дана, Шушењкине окице узнемириле младог јунака? *Ох, поживите као ми* (тако обично говоре тупави старци) *на ћете видети друкчије*. Али ја сам јој захвалан, да није било ње, не бих добио неколико стихова које сам прочитао више пута са великим уживањем...

Да! Добио сам писмо од Грановског, није баш сасвим здрав, али је жив и ради. Неверов је, кажу, постављен за цензора у Риги, та дужност добро одговара његовом уравнотеженом, уредном усмерењу, удруженом са попустљивошћу и највећом добротом. Како би било дивно када би наставио да иде тим путем.

У глави ми је много планова,— али када их није било? Намеравам да током зиме радим на историји филозофије, а врзма ми се у глави и неколико чланака, Бог зна како ће се све то склопити.

Надам се да ћете ми ускоро одговорити. Молим вас, пожурите, макар неколико редова! А најважније, напишите ми нешто о Вердеру. Пренесите му моје поштовање, реците му да ће његово пријатељство за мене увек бити свето и драгоцено, и да је све што је у мени пристојно нераскидиво

повезано с њим!

Мислим да зиму проведем у Ници. Вердеру ћу, надам се, писати чим добијем ваш одговор. Можда ће и он преко вас послати одговор. Збогом за сада! Будите здрави и уживајте у свим благодетима науке, уметности и живота.

Ваш Н. Станкјевич

Јефремов такође путује са мном. Поздравља вас и моли да вам кажем да вас је Шуша (рус. Александра Николаевна Бахметјева, дев. през. Ховрин) врло често помињала.

Коме припада први део *Вечери у сеоцету код Дикањке*, који сте ми донели? Остављен је Маркову до даљег решења.

Прича се, тачније Грановски пише, да је пронађено још много Пушкинових рукописа, који ће бити објављени у три тома!

НИКОЛАЈ ВЛАДИМИРОВИЧ СТАНКЈЕВИЧ
ЕПИСТОЛЕ

Издавачи

Архив Војводине

Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Российское историческое общество (РИО)

Институт за српски језик и комуникацију Белгородског државног
технолошког универзитета „В. Г. Шухов”

За издаваче

Др Небојша Кузмановић

Др Марија Јефтимијевић Михајловић

Др Руслан Гакгујев

Др Викторија Рјапухина

Уредио и превео:

Др Немања Вукчевић

Дизајн и њрелом:

Татјана Смотровa

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-6178-242-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.161.1-6

821.161.1.09 N. V. Stankevich

СТАНКЕВИЧ, Николай Владимирович, 1813-1840

Епистолe / Николај Владимирович Станкјевич ; [уредио и превео Немања Вукчевић]. - Нови Сад [итд.] : Архив Војводине [итд.], 2025 (Нови Сад : Сајнос). - 210 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Изворник на рус. језику. - Тираж 300. - Стр. 7-38: Необична писма: уводне напомене о епистоларној личности Николаја Станкјевича / Павел А. Ољхов.

ISBN 978-86-6178-242-8

а) Станкевич, Николай Владимирович (1813-1840) - Преписка

COBISS.SR-ID 177259529